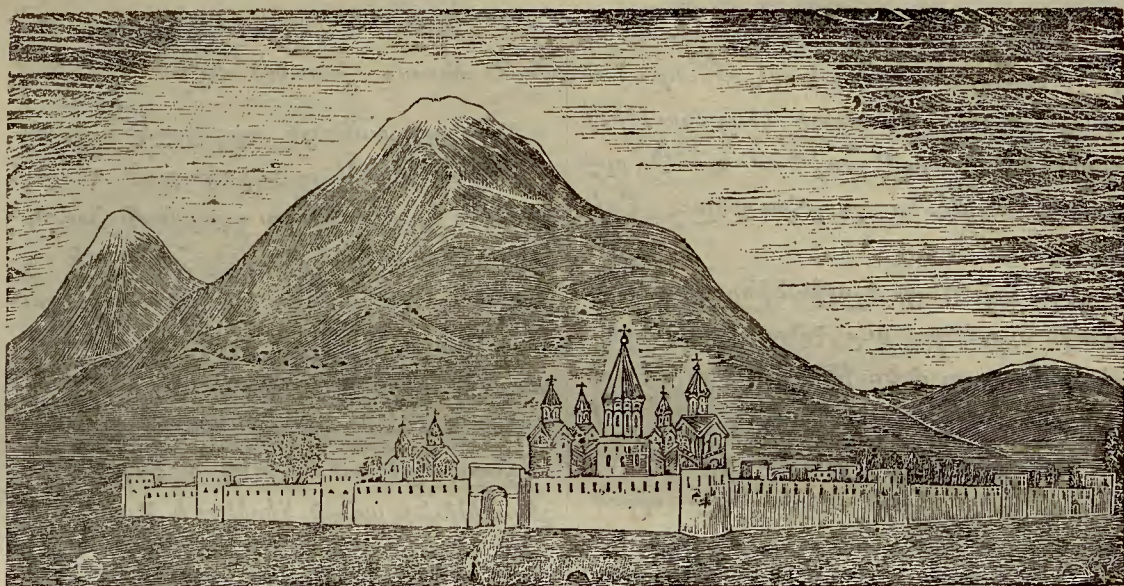

ԱՐՄԱԳԻՐ

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԹԻԻ Զ. ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ 27 1869

Բ. ՏԱՐԻ

Ա. Զ. Գ. Ա. Յ. Ի. Ն.

ՊԵՃԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՆՈՒԱՆ ՏՕՆԱԽՄԲՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԴԵՍԸ

Սեպտեմբերի 27 օրը Սուրբ Եջմիածնի, նորա միաբանից և ամենայն անկողմնասէր և արդարամիտ անձանց համար արժանայիշատակ օր մի պէտք է համարուի՝ ոչ թէ անոր համար միայն՝ որ մեր ընդհանուր Վիտապետի Մուսան մեծահանգեստնախմբութիւնն էր կամ ուխտաւորաց խումբն՝ բաղմոնթեամբ վանքը լեցուած լինելով՝ նոր կենդանութիւն մի ստացած էր հասարակօրէն հանգարտու-

թիւն սիրող վանքը, և ոչ իսկ անոր համար՝ որ այն օր իրիկունը հրախաղ և լուսավառութիւն եղաւ ՚ի պատիւ Վ. Ե. հապատ. Հայրապետին — ոչ, այլ անոր համար աւելի՝ որ այն օրը հասկացող անձինք քանի մի ժամ կարող էին անցեալը ներկային հետ մտաց անաչառ կշռոյն մէջ չափելով՝ ուրախանալ անկեղծօրէն, որ Վարդային լեզուն և կրօնը՝ այս երկու հաստաղեղոյս հիմունքը,

որոյ վերայ ի սկզբանէ հետէ հաստատուած է մեր ազգայնութեան տեղութիւնը, քանի մի տարիէ ի վեր զգալի կենդանութիւն ընդունած է այն Ազգայնամ Անձէն, որոյ Տօնախմբութիւնը շնորհաւորելու կ'ըն- մէինք:

Այն օրը Մայր Լճմիստիւնը իրաւունք ունէր պարծելով իւր Խնամակալի վերայ՝ բերկրապատար ցնծութեամբ շողալ ու փայ- լել՝ գոյնզգոյն լապտերներով՝ զարդարելով իւր խաւարահալած պատերը, վասն զի իւր որդիքը երամ՝ երամ և գորովալիւ սիրով փութացած էին յուսա և յերկրպագու- թիւն և իրենց Օայրազոյն Վլենչնմիշտ կրն- ղունէին ՚ի ձեռս հովուաց եկեղեցւոյ անդը- ղուն լիաստուածաշուութեան և միաբանա- կան սիրոյ և խաղաղութեան իրաւանքի, ուստի և ծերացած մայր մի իւր նորահաս որդւոց սրտին մէջ տեսնելով բարեպաշտու- թիւնը արծարծած՝ կ'մոռնար պահ մի ան- ցելոյն դառն պատահարները և պոյծառ ապագայի մը յուսով կ'իսնդար . . . :

Այն օրը միաբանները միահամուռ բաղ- մութեամբ Վեհադանին սրահին մէջ ըսա նախնական սովորութեան մաղթանքը կա- տարելով, և վերջն ալ իրենց խոնարհաշունչ շնորհաւորութիւնը առանձին Վեհափառ Հայրապետին մատուցանելով՝ պէտք է ընդ մօր Լճմիստին հոգեզուարճ բերկրութեամբ խայտային, վասն զի իրենց Հովուապետը ամենայն հնարք ՚ի գործ կ'ընէր իսկզբանէ, Սուրբ Օծման այս բարձրագոյն Աստիճանի՝ բանալ իրենց համար ընդարձակ ասպարէզ մի գործունէութեան՝ յորդորելով զերկնք քարոզել աստուածային փրկարար պատ- ուէրները ժողովրդեան, և խնամով պատ- րաստել Մայր Աթոռոյն Ուսումնարանին աշակերտներէն նոր ժառանգներ հոգեոր

զիտութեանց և բարեպաշտութեան մէջ սնած մատաղ հասակին մէջ:

Այն օրը ամենայն արդարամիտ և ան- կողմնասէր անձիւք ուրախացած պէտք է լինին և երախտաբարտ զգացմամբ համբու- րած այն Վեհապետին շնորհաբաշխ և աղ- զախնամ Սուրբ Աջը, որ հիմն ձգեց հոյա- կապ Ուսումնարանի մը վանքին պարսպէն դուրս, Ուսումնարանի մը, որոյ հիմը իւր նախորդաց ստեղծեց, քանի մի անգամ փորուած և հողով լցուած էր, և այժմ հսկայաքայլ շինութիւնը առաջ կ'երթայ և Աստուծով առաջեկաց 1870 տարւոյն մէջ ՚ի գլուխ կ'ենէ քաջութեամբ: Ահա անմահ յիշա- տակի արձան մի, ահա հաւատոյ և լեզուի հաստատուն Անցուկ մի, որ դարուց ՚ի դա- րըս պիտի անմահացնէ ազգասէր հիմնադրին Վեհափայլ անունը:

Բայց մի՞թէ այն օրը բաղմութիւն խմբին մէջ թէ հոգեւորականաց և թէ աշխարհա- կանաց չկային նաեւ այնպիսիներ, որ ան- տարբեր անունը սովորաբար կ'կրնն, կամ այնպիսիներ, որոց համար վարդը ևս ատե- լի է, վասն զի փուշ ունի իւր վերայ, ուս- տի և ամենայն գեղեցիկ ձեռնարկ իրենց մասց կանդունովը ծուռ ու թիւր կ'ըլլաւ: Անկարելի է որ չ'լինէին կամ չ'լինին ազգին մէջ այնպիսի անտարբեր և վայրահաջ ան- դամք, բայց ժամանակին արդեանցը թող- ցնելով ճշմարտութիւնը և ազգին եղած օգուտը պարզելու, այնպիսեաց առջևը մեք համարձակ կարող եմք ասել, որ ստոռանայն ամենայն բարութեանց խափանողը կարող էր միայն նախանձիլ այն օրուան փառա- լորութեան վերայ և իւր արքանեակներովը յարձակիլ իրեն նման նախանձամիտ ան- ձանց վերայ, նոցա միտքը չարաչար թու-

նաւորելու և դիւահնար մեքենայիւք կաշ-
կանդելու համար:

Իսկ մեք մեր արդարամիտ և անկողմնա-
սէր եղբարց հետ խնդրելով մեր սիրելի ըն-
թերցողներէն, որ իրենց դործակցութեամբ
'ի դերեւ չհանեն Վ. Եհափառ Հայրապետին
ազգաշահ նպատակները, հապա փայլելով
ճշմարիտ բարեպաշտութեամբ և ուսումնա-
սիրութեամբ այս լուսաւոր դարուս մէջ՝ ջա-
նադիր լինին հետեւի իրենց հարց պայծա-
ռափայլ շաւղին, և մեր հետը ուրախանա-
լով Վ. Եհափառ Հայրապետին եռանդնա-
լից ջանացողութեան վերայ 'ի պայծառու-
թիւնազդբային Սրօնի, Ն. եղուի և Ն. կեղեցւոյ,
ազօթող լինին նորա կենաց երկարութեա-
նը համար, որպէս զն հետզհետէ բարեշուք
դարգարի մեր հասարակաց Մայր Սուրբ
Լ. ջմիածինը, և մեք հարազատ որդիքս նորա
հետ դարգանամք լուսաւորութեան ասպա-
րիղին մէջ:

Ս. Մաքս-Էէանց

Վ. Եհափառ Կաթողիկոսը բարեհաճե-
ցաւ վարդապետական ականակուռ Խաչ
շնորհել Ս. Երուսաղէմի միաբան Արժա-
նապատիւ Լ. րեմիայ Վ. արդապետին:

Գերապատիւ Սարգիս Աբբ Եպիսկոպոս
Զաւրպեանց՝ որ կարեւոր պաշտօնով մի տա-
րիէ հետէ 'ի Տաճկաստան կը դռնուէր, վե-
րադառնալով անախ, և ան ճախան տխ-
րութեան պատճառով մի ժամանակ Լ. ու-
ոյ կողմեր և Սանահնայ Վ. անքը օգտափո-
խութիւն անելով, և շնորհիւ Տեառն ըստ
բաւականին առողջացած՝ անցեալ սեպտ.

ամսոյ 28-ին լուսաւորաւ առաջին երեկոյին
ժամանեցաւ 'ի Ս. Լ. ջմիածին:

Վ. Եհափառ Կաթողիկոսի թարգման Պ.
'Նիկողայոս տէր Յովսէփեանց՝ որ յօղուտ
Ս. Աթոռոյս զանազան ծառայութեանց
մէջ հաւատարիմ և արդիւնաւոր հանդի-
սացած է, այս անգամ ևս ճանապարհոր-
դելով 'ի Տփլիս և յԱխալցխայ, ինքեան
յանձնեալ կարեւոր պաշտօնը ըստ արժան-
ւոյն կատարեց և վերադարձաւ 'ի Մայր
Ս. Աթոռս:

Վ. անահայր Գ. լակայ Ս. վանուց Գ. եր.
Միլրտէ Եպիսկոպոս Խրիմեան՝ բացար-
ձակ առաւելութեամբ քուէից Պ. Պօլսոյ
Ազգային ընդհանուր ժողովոյ, Պօլսոյ Պատ-
րիարք ընտրուած է. և Օսմանեան Բ. դը-
րան հաստատութեան հրովարտակը ընդու-
նած, Ազգ. Պաշտօնական հրաւիրանօք կը
մեկնի երթալ իւր պաշտօնատեղին 'ի Պօլսոյ:

Սեպտեմբերի 27-ին Վ. Եհափառ
Թողիկոսի Ենուան տօնախմբութեան օրը՝
Տփլիսայ Վ. իմակին թ. եմակալ Գ. երապա-
տիւ Մակար Ս. Աբբ Եպիսկոպոս,
Աստրախանոյ թեմին Կառավարիչ Գ. երա-
պատիւ Գ. էորդ Աբբ Եպիսկոպոս Վ. Եհա-
պետեան, 'Նոր Նախիջևանայ և Պետտարա-
պոյ վիճակին Կառավարիչ Գ. երապատիւ
Գ. էորդ Աբբ Եպիսկոպոս Միլրտէան՝ փու-
թացած էին հեռադրաւ շնորհաւորել 'Նո-
րին Վ. Եհ. Օծութեան Տօնախմբութիւնը:

Իսկ Շամսալոյ վիճակին Հողեւոր Տե-
սուչ Գ. երապատիւ Ենդրէաս Աբբ Եպիս-
կոպոս՝ նոյն օրը 'ի Շամսալի արժանաւոր
հանդէս կատարած է 'ի պատիւ Տօնախմ-

բութեան Արքայնազոյն Հայրապետի, զորոյ նկարագիրը հաղորդած է Շամախույ մեր Արքայ թղթակիցը, զոր և ստորև կ'հրատարակեմք ըստ խնդրանացն:

Նոյնպէս նա և Արցախու (Վարաբաղ) Վիճակին Փոխանորդ Արժանապատիւ Յովակիմ Վարդապետին յայտարարութեանէն կիմանամք, որ Շուշի Վաղաքի Սուրբ Ակեղեցեաց մէջ Փրկարար Սուրբ Պատարագը մատուցանելէն յետոյ, եկեղեցականաց և աշխարհականաց խումուն բազմութիւն ղիմած է տեղոյն Առաջնորդարանը, և միաբերան ցնծութեամբ շնորհաւորած են Սեր Վահագնի Հայրապետին Անուան մեծահանդէս տօնը: Նոյն միջոցին կարգացած են բարեմաղթողական երկու ճառեր, մին Հայերէն հանդերձ Ռուսերէն թարգմանութեամբ ընթերցած է Շուշույ Ակեղեցեաց բարեկարգ Աւագ քահանայ Արարպետ Հախիւնացը, իսկ միւսը սոսկ Հայերէն՝ Հոգևոր դպրոցին Արօնսուսոյց Վրիգոր Աւագ Վահանայն տէր Աւագեանց:

Այս հանդիսին ներկայ եղած են Ղանաձակի Վսեմ. Նահանգապետը, Շուշույ Ղաւառապետը և քաղաքական տեսչութեան զլխաւոր աստիճանաւորքն:

Արարատայ էջեց անձկութիւնը չը ներելով ընթերցեալ ճառերը 'ի լոյս ընծայել, միայն արժան կը համարիմք մէջ բերել Արարպետ Աւագ Վահանային ճառէն մի քանի իրաւացի խօսքեր՝ ցուցանելոյ համար, թէ՛ որպիսի՞ ուրախութիւններով կը լեցունին Աղգասէր սրտերը Վահագնի Աթուղիկոսին աղբաշահ ձեռնարկութեանց առթիւ:

Ահա այն խօսքերը:

«Հայր Առնոյշիկս մեր համապապ նըմբեալ և զանն իմացն հասարակաց բարեաց Վարդապետի հաւաքացեալ ինքեան Հօգն:

Ի հարձ մընցի Հոգևորապետութեան ինչոյ, նա արդէն սկսեալ է վերանորոգել բարեկարգութեամբ և զսգեալ Վարդապետի, որոշուած զհարգութեամբ ինքն ի պայծառութեամբ որդոց արժանաւորաց Եկեղեցոյ առ մարտիկն և է վերահանգնածն նախնի վանօրէնց և 'ի բարեկարգութեամբ Հոգևորապետութեան»:

Որչափ իրաւացի լինելը այս խօսքերուն մէջ Հիւսիմք երկարաբանել, միայն սա կստեմք, որ Վահագնի Աթուղիկոսը դպրոցաց համար կանոններ հրատարակեց, և շրջաբերականներով առ ամենայն Թեմակալ Առաջնորդս վիճակաց յղելով, կը յուսայ որ կարճ ժամանակի մէջ բարեփոխեմք մեր աղգալին հոգևոր դպրոցները, և շատ վիճակաց մէջ՝ յորս մեծ կարօտութիւն կայ Վարդապետ, հոգևորականաց քարոզութեամբ և յորդորանօք և մեր Հայազգի բարեպաշտ ժողովրդականաց սիրալիր գործակցութեամբ նորանոր Վարդոցներ բացունին, որ միակ և միակ աղբիւր կը համարուին մեր ապագայ լուսաւորութեան և բարօրութեան:

... Իմ հարգութեամբ Արարատի հաւաքոյ

Արածիք Հիւսիմք, որ՝ մի յիշատակաց արժանի գործ եթէ մոռացութեան փոշու տակ երկար տարիներով անյիշողապէս մնալու լինի, միայն յանձնուելով ժամանակի բերմունքին, այնպիսին օրէցօր կ'մամոտիւր մակերեւոյթից, որով և կ'ցուցանէ անհետանալու հետեանքը. նոյնպէս էլ և յիշատակաց արժանի առնելով նոյնպիսին, մամուռ և փոշին վստահութիւն չեն ունենալ իրանց ծածկոյթը տարածանելու այնպիսւոյն վրայ. ուստի կ'մնայ և նորա մակերեւոյթը փայլուն տեսութեան մէջ, ինքն էլ

յարգելի: Աւ յիրաւի, եթէ մեր նախնեաց յիշատակները և փառաւոր անուաները մինչև յայսօր արձագանք ունին մերայինների ականջում, արեւց տարի բարեջանների միջնորդութեամբ կրկնուելովն է արժանաւոր յիշատակութեամբ: Այն նախնեաց յիշատակները՝ որոնք արդէն իբր էական կերպով են նշմարվում, քաղցր են յիշվելու, և անմոռաց պահուելու մեր մէջ, ապա որքան առաւել ներկայումս եղածի անուան յիշատակը, որ այժմեայ դարու պահանջման համեմատ յառաջադիմութեան ընթացքներ կ'սիրէ, պիտի յարգած, խրախուսական գաղափարներ մատուցանելով նորան:

Այսպիսի մի սուրբ զգացմունքով տեղւոյս Ս. Անդրէաս Առաջնորդն սեպտեմբեր ամսոյ 27-ին առաքելնի՝ Նահատակաց արժանաւոր տօնը կատարելուց յետոյ, և զինի երեկոյեան ժամասացութեան սկսեց կատարել փառաւոր հանդիսով՝ Ներկայ Հայրապետի ամենայն Հայոց Տեառն Գեորգայ Գ.ի անուան քաղցր յիշատակը. որով նախագուշակվում էր, թէ Ս. Հայրը կամի ցոյց տալ Բարեսիրտ Հայրապետի գործը և օժանդակութիւնը դէպի իւր հարազատ զաւակունքը, և զաւակաց սիրոյ և յարգական ձգտողութիւնը դէպի Նա:

Պատշաճի շարականները և Ազգային երգերը աւարտելուց յետոյ՝ որոնցով հենց գիտենաս ժողովրդեան ուշադրութիւնները գրաւված՝ պիտի ավտիվէին նոցա տխուր սրտերը, իսկոյն Շնորհունակ աւագ Սարկաւագ Բաղդասարն Մանուկեան Բաղդասարեանց դարձնելով իւր դէմքը դէպի ժողովուրդը՝ կարգաց մէկ արդու ճառ, որն որ նախնեաց դարը և նոցա գործունէութեան աստարիղի մի մասը նկարագրելով և այժմեայ դարու պահանջը կ'յարգէր: Ապա այս

պաշտելի հանդէսը պատկող Ս. Հայրը ըստ ամենայնի թարգման հանդիսացաւ իւր իմաստալից ատենաբանութեամբը, որով այն, և ողորմած Հայրապետի ցանկութիւնը Ազգի յառաջադիմութեան համար և հարազատ որդւոց անհրաժեշտ պարտականութիւնները դէպի Նա, դէպի Ահեղեցին և դէպի Ազգութիւնը դեղեցկապէս բացատրելուց զինի՝ ուսման եռանդը և ճշմարիտ սէրը կ'քարոզէր դէպի ուսումնարանը, խրախուսելով նոցա տիրութիւնով վհատուած սրտերը: Յարմար և ազգու ատենաբանութեանը կամենալով վերջ տալ, բարեմաղթեց () գոստափառ Ասցսեր և Սրբազնագոյն Հայրապետի կենաց և մեր վերայ նոցա քաղցր աչքով հովանաւորութեան համար:

Այսպիսի բարեբանութիւնով արձակեց ժողովրդեան եկեղեցուց:

Այս հանդիսի համառօտ նկարագրութիւնը մատուցանելով Խմբագրութեանը Արարատ Ամառոյն վերոյիշեալ ճառի հետ՝ կ'յուսանք, որ փոքր մի տեղեկ կ'ընդհանրանայ ի վայել յարգոյ ընթերցողաց:

Յովհաննէս Մերգալէկեանց:

Է 44: հ-հ-հ-հ-հ-հ-հ 1869 թ

Ե Ը հ-հ-հ-հ-հ-հ-հ

Ահա փառ Աթուղիկոսին ի Ռուսաստան 67 թուականին ճանապարհորդութեան մէջ ինչպէս ուրիշ քաղաքները, նոյն պէս ի Նոր Նախիջևան հրամայած և հաստատած Գալրոցաց մին լինելով Ս. Համբարձման Ահեղեցւոյ Թաղական հոգեւոր դպրոցը, անցեալները այնէ՝ ներկոյ տարւոյս յուլիս 2-ին ի ներկայութեան Սառալարչի Թեմին Ն. Նախիջևանոյ և Պետրապոլիոյ

Գերատառիւ Գեորգ Ս. Արք Եպիսկոպոսի՝ յիշեալ զպրոցին մի և կէս տարիէ հետէ 60 աշակերտաց ուսմանց քննութիւնը կատարելով՝ Հոգաբարձութիւնը յատուկ յայտարարութեամբ ներկայացուցած է առ Վ. Եհափառ Սթուդենտին՝ քննութեանց արդիւնքը, որ բերկրառիթ և միանգամայն շնորհակալեաց արժանի է :

Այս առթիւ վերցիւշեալ քաղաքին Ս. Համբարձման Եկեղեցւոյ ժողովրդականք մեծաւ երախտադիտութեամբ պարզելով իւրեանց սրտից զգացմանց հաւատալիքը առ Վ. Եհափառ և Սրբադնսպոյն Սթուդենտին, նա և շնորհակալութիւն մատուցած են յիշեալ զպրոցին Հոգաբարձութեան և դասատուին Ադգեսէր և բարենպատակ ջանից համար: ահաւասիկ ժողովրդականաց 15 անձանց ստորագրութեամբ՝ զրուծիւնը:

ՆՈՐԻՆ Վ. Ե. ՀԱՓԵՆՈՒԹԵԱՆ

S. S. ԳԵՈՐԳՍՅ Ռ. ՍՐԲԱՋԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒԴԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ:

Ի ժողովրդականաց Ս. Համբարձման եկեղեցւոյն՝ Նոր-Նախիջևանի,

Ամենախոնարհ Յայտարարութիւն.

Ի շնորհաբեր սցեկութան Վ. Եհափառ Հօրդ մերոյ յամին 1867, ի քաղաք սցար, ի մէջ պրոց բարեկարգ տնօրէնութեանց բարեհաճեալ կին Հայրապետական Սուրբ կամք Չեր հրամայել՝ զի բացցին առ իւրաքանչեւ Եկեղեցի ծխական Վալրոցը՝ որոյ կարօտ էր քաղաքս մեր ի հերուն հետէ:

Օպաշտելին և զամենապատուական առաջադրութիւն Վ. Եհափառութեանդ ունեւորով ի նկատի և տեսանելով՝ զոյգ կարե-

ւորութիւն այնորիկ երեցիոխան մեր մեծարոյ Պետրոսն, Խումաճեանց փութացաւ յառաջ քան զամենեսին ի կատար ածել զայն և երաց զծխական Վալրոց յանուն Սուրբ Համբարձման Եկեղեցւոյս ի 1-ն նոյեմբերի 1867 ամի:

Վ. Եհափառ Տէր, աւելորդ է մեզ բացատրել՝ քանի՜ անպատմել բարեբաղդութեան եղև մեզ՝ Հայրապետական մեծարելի հրաման Չեր՝ առիթ. քանզի աշակերտք Վալրոցիս զոյով ընդհանրապէս որդիք ամենաթշուառ յետին աղքատաց, որք հազիւ հազ զօրական ապրուստ իւրեանց դտանեն տաժանական աշխատութեամբ՝ պարտ էին խալառ մնալ առանց ուսման և բարոյական կրթութեան:

Օարդիս աշակերտք Վալրոցիս են 60-ուսանին զհետադայ առարկայս. զայերէն ընթերցանութիւն անսպթաք, Վերիստոնէական վարդապետութիւն յօրինեալն ի Մանրայ վարժապետէ և զսուրբ զրոց պատմութիւն Ամբրոսիոս վարդապետի, Հայերէն Վերականութիւն Ա. մասն, Ռուսերէն ընթերցանութիւն, Թուաբանութիւն, և զգեղազրութիւն Հայերէն և Ռուսերէն, զորս ուսողսն ջերմեանդ աշխատասիրութեամբ և տղգասիրական ոգւով Արժանապատիւ Յովհաննէս քահանայն Տէր Գարբիէլեան:

Ներքին բարեկարգութիւն Վալրոցիս ի 28 յունվարի 1868 ամի յանձնեցաւ ընտրեալ համահաճութեամբ ժողովրդոց և հաստատեալ ի Թեմակալ Առաջնորդէ վեճակիս Հոգաբարձուաց՝ որք են արժնապատիւ Գեորգ վարդապետն՝ Մարտիրոսեան, Սեծարոյ վաճառականք Պետրոս և Մանուէլ Խումաճեանք, Ստեփաննոս Չոռչոփեան և Խաչատուր Ստեփաննոսեան, որք

խմիսսին ընդ յիշեալ ուսուցչն Քերոյ ոչ միայն ջանադիր եղեալ են 'ի բարեկարգել և բարեոքել զընթացս ուսման Վարդգիս և պահպանել անասիրիւր զսահմանեալն կարգ, այլ և յեա քանիցս անգամ նուիրելոյ աշակերտաց զհարկաւոր գրեանս և զհանգերձեղէնս, յայս վերջն նոճագ ևս 'ի դաւտեան Սրբազան Առաջնորդի վեճակիս ոչ զլայցան երեքն 'ի նոյանէ Պետրոսն և Սահակէ Խումարեանք և Ստեփաննոս Չոռչոփեան յիւրեանց սեպհականութեանց պատրաստել վասն բողոքեցունց միատարազ զդեատս՝ յորս ծախեցին աւելի քան զհարիւր բուրլիս արծաթ:

Արատարակական հարցաքննութիւն աշակերտաց Վարդգիս եղև յՁն յուրիս այսր ամի 'ի ներկայութեան Սրբազան Թեմակալ Առաջնորդի և բազմութիւ ժողովրդականաց՝ և յընթացս միոյ և կէս ամի դաին զաշակերտս Վարդգիս յառաջացեալ յուսմունս առաւել քան զարժանն, մինչ զի յեա ընդունելոյ զերթանայի գովաբանութիւն Սրբազան Առաջնորդի՝ Հոգաբարձօք և Ուսուցիչ Վարդգիս արժանացան առանձինն և զրաւոր շնորհակալութեան:

Եւ քանզի սկզբնապատճառ այսր ազգային յառաջադիմութեան և Աստուածահաճոյ բարենպաստակ գործոյս վերաբերի և եթ Չերդ Վեհափառութեան՝ զոր իբրև արեգակնային կենդանացուցիչ ճառագայթս ծաւալեցիք 'ի վերայ ազգոտ մանկտեցս մերոյ զբութ խնամոց բարերարութեան Չերոյ, վասն որոյ թողուն զայս ամենայն զանխուլ 'ի Չերդ Վեհափառութենէ վարկանիմք ոչ 'ի դէպ. սմինիրի զորդիական երախտապարտ զոհունակութիւնս մատուցանելով առ սրբանեալ զարշապարս Սեծի Խնամակալիդ Հայաստանեայցս Եկեղե-

ցւոյ՝ յայտ առնեմք ամենախոնարհաբար զհանդամանաց ծխական Վարդգի Սուրբ Համբարձման եկեղեցւոյս, զարդիւնաւոր դասախօսութիւն ուսուցչի Յովհաննու քահանայի Տէր Վարդիւկեան, զկարգապահ բարեկարգութիւն և զբարեպաշտական նուիրադործութիւն Հոգաբարձուաց նորին, և հայցեմք առ իւրաքանչիւր 'ի նոյանէ դարձուցանել զհայրական քաղցր ակնարկութիւն՝ իբրև առ անննդ և անխարդախ ծառայողս ազգային օգտի, որովք զոցոք մէք մխիթարեալք, եղեցի Հայրապետական սուրբ տնօրէնութիւն Չերդ Վեհափառութեան քաջակերութիւն և այլոց 'ի սոյն օրինակ յանխոնջ աշխատութիւնս վասն ազգային լուսաւորութեան:

Յանձն առնելով զմեզ սրբանուէր ազօթից և հովանաւորութեան Վեհափառ Հօրդ մերոյ, մնամք որդիական պատկառանօք և վերապատուութեամբ:

Չերդ Վեհափառութեան՝ Սեծի Խնամակալիդ Հայաստանեայցս Եկեղեցւոյ

Նուստ և անձնանուէր ծառայք:

(Սարգսիս-Բեկ 15 անյան):

... Խաչատուր-Բեկ Արարայ Ամադրոյ

Վեհափառ Աթուղիկոսի ամենայն Հայոց Տեառն Վեորդաց հրամանաւ տպադրուած Ազգաշահ կանոնաց միտքն ու բովանդակութիւնն, որպէս Արեւանայ Ասհանգի ամենայն դաւառների և դաւառիկների Վաղարքաց և գիւղօրէից մէջ, նոյնպէս և Արմաւուրոյ դաշտի գիւղօրէից մէջ (Սարգսիս-Արարայ Վաղարքայ) տարածելոյ համար և միանգամայն ծանօթացնելոյ անդոյն Հայ-Վրիտանայ հաստատութեանն՝ Նո-

րին Վեհափառութեան բարենպաստակ գործոցն և յառաջադրութեանցն, որ Եկեղեցիաց պայծառութեան և բարեկարգութեան համար են, և Եկեղեցական Վարդաց հաստատութեան և բարեքապէս կառավարութեան համար, և Վիճակային գործոց և արդեանց, երբ պատահեցի և մեր հին Արմաւիր երբեմն մեծահոգի Վաղաքին, որ Աստուծոյ անքննելի անօրէնութեան թոյլ տուութեամբն խոնարհած մինչ իսպառ՝ դարձել է մի փոքրիկ գիւղ, "Թափաղիպ" անունով, որ է պարսկական բառ և նշանակէ "Բլբլէ Զէրէ", լայց փառք Աստուծոյ, որ բնակիչքն գեռ ևս Հայ-Վրիստոնեայ են, ինչպէս Վաղարշապատինն, Արտաշատայն, և Վաֆլոյն. և այն ինչ (համաձայն պաշտօնական պարտաւորութեանս և ըստ հետաքրքրական բուն բնաւորութեանս շրջագայէի 'ի Հայաբնակ գիւղօրացս Արմաւրաց Վաշտի (Սարգսարապատ Վաստի) պաշտօնական գործերս աւարտելուց յետոյ ցանկացայ և մեր Արմաւիր հին քաղաքաւեղոյ միջնափայրի բլրի զազաթն ելնել, և շինուածոց հետքն և յիշատակարաններն որոնել, գտնել, և տեսնել. ուստի և մի քանի քահանայից և իշխանաց հետ միասին Թափաղիպի և Վուրդուղուլի գիւղերից զնալով բարձրանալով վեր ելանք բլրի ծայրը, ուր բաւական հանգստանալով կ'խորհրդածէինք մեր նախնի փառաց և հարստութեանց վերայ, կ'խորհրդածէինք որ երբեմն մեր հօգիւ և յաղթօղ Թազաւորներն և Թազաւորութիւնքն մանաւանդ Ահապետացն Արմայիսայ Արայի և այլոց, և Թազաւորացն Արուանդայ և միւսոց ժամանակներն՝ իւրեանց փառաւոր Աթոռներն այս բլրի վերայ բազմեցնելով և արքունիքն այս տեղ հաստատելով կ'խորխորային Աստ-

րուց, Պարսից, և Մարաց Թազաւորութեանց վերայ, կ'խորհրդածէինք, որ երբեմն Հայաստան իւր Աստուածապաշտ և Վրիստոսապաշտ միջոցներին փրկութեան յոյսը յԱստուած հաստատելուց զկնի՝ այս բլրի վերայ ամրացուցեր է իւր մարմնաւոր զոյութիւնն, կ'խորհրդածէինք վերջապէս, որ այս բլուրն որ շրջապատովն հանդերձ Արմաւիր անուն կ'կրէ*, երբեմն Հայոց Ազգութեան երեւելի Վաղաքն լինելով՝ նշաւաւոր նահապետաց և Թազաւորաց Արքունիք եղած է և հանդիսարան, ժամանակի ժանիքներէն ծախուելով այժմ՝ որ աստիճանի ամացութեան մէջ է մնացեր և աւերակութեան, մինչև ցաւօք սրտի ասեմ, հաղիւ այնքան մեծագործ և մեծաշէն շինուածքներէն փոքր մի նշմարանք կ'երեւին և այն սեւացած պրկած և մաշված քարեր և քարափեր:

Այսպէս շատ ու շատ խորհրդածելուց և Ազգային փառաց ու պատմութեանց վերայ խօսելուց զկնի՝ վերադարձանք բլրի միւս կողմովն դէպ 'ի Թափաղիպի գիւղն. և երբ հետաքրքրութեամբ կ'նայէինք կռած - կոփած այս տեղ այն տեղ Թափած քարերին, որ մի նշանադիւ գտնէ կարողանայինք գտնել մեր նախնեաց յիշատակարաններից, յանկարծ երեւեցաւ մի սեւագոյն կոփած մեծադիր քարի վերայ նշանագրեր, և երբ ուրախութեամբ սրտի մօտեցայ նրան կարգալոյ, տեսի որ 13 տողեց բաղկացած բւեռագրեր էին, որ ձեռոց և չափուց զրութեամբն ըստ ամենայնի համեմատ էին այն սոյնանման գրուածոց հետ, որ 1862 և 63 թուերին օրինակեցի 'Երբ Բայազիդու գաւառի Արամսան և Ալիչալու գիւղօրէից մօտ գտնուած

*) Խորեն. Ա. 44. եւ Բ. 46:

քարաքանդակի վերայից, և մանաւանդ Առաւ-
յից կողմանց Լճաւ գիւղի մօտ եղած քա-
րափան վերայից, որպէս և Մոսկուայի
Համբաւաբեր Հայկական Լրագրի քանի
թերթերի էջերի մէջ տպագրուեցան 1862
և 63 թուերումը, և նոյն իսկ երեք օրինակաց
ձեւակերպութիւններն մի մեծադիր թերթի
վերայ Վ. Խմաբեր գործարանով օրինակե-
ցան:

Այս Արմաւիրեան բեւառգրոց նոյն և
նման օրինակն ահա անսխալ օրինակելով՝
այս իմ համառօտ խորհրդածութեանս
յօդուածոց հետ միասին ուղարկեցի տպա-
րանական կառավարութեանդ և յատկապէս
Խմբագրութեանդ, որ Արարատ պատ-
ուական Ամսագրի թերթերի վերայ տա-
րածանելով ծանօթացնէք Ազգի ու
սովորական Անդամաց. որպէս զի աշխատա-
կրութեամբ՝ կամ լաւ ևս ասել՝ ընկերու-
թիւն կազմելով կարողանան բացատրել որ-
պէս այս նշանագրոց միաբեր, նոյնպէս և
միւս 1862 և 1863 թուերի գտնուած բե-
ւառգրոցն, որով գնացէ Ազգային պատ-
մութեանց հնազոյն և մթնադոյն մասանցն
կարողանան լոյս տալ և քանի կարծիքաւոր
աւանդութեանցն, զորս Խորենացին՝ մեր
պատմութեան Վերթողահայրն՝ կառնու
Ազգային աւանդութիւններից և վերասա-
նաց երգերից*:

Արմաւրաց դաշտի Հայ-Վրիստոնեայք
յիշատակեալ բեւառգրերով զարդարուած
սեւադոյն քարին ըստ որում "Մարտի 1-
ուորդի հանգստարանն" անուանելով, (այ-
սինքն Լուսաւորինն այս տեղ հանդիպած
միջոցին՝ նստելով այն քարի վերայ՝ ըստ
ստղութեան բնակչաց երկրիս՝ հանգստացել է

(* Խորեն. Ա. դիրք ժդ:

իրբու թէ վազը ինչ, երբեմն երբեմն մի-
միայն խուճկ ու մամլով կ'ալատուեն. վասնո-
րոյ կարգադրեցի և յանձնեցի Արժանապա-
տիւ Մովսէս և Ստեփաննոս քահանայից
Արմաւիրեցոց, որ խնամքով հասուցանեն
ի Սուրբ Լճմիածին. ուր զեւեղելով նո-
րահաստատ Թանգարանի մէջ ընդ այլ նը-
շանաւոր հնութեանց ցոյց տան երեւել պ-
ցեղուաց. որպէս զեւեղ Արմաւիր Վաղարշի
հնութեանց յիշատակներից զմէջ մի նշան-
անկորուստ պահպանվի. . . .

Աս այս և կամենալով Հայերի սրտե-
րի մէջ քանջ տպաւորել տալ նախնեաց յի-
շատակարաններն որպէս և Արմաւիր քա-
ղաքի տեղն ու զրութիւնն, և նորա մէջ
բնակիլող մեծադործ Վահագնեայ և Թա-
ղաւորաց անուանքն ու գործքերն, զնեւ
տուեցի այն բլրի վերայ փոխանակ աննշան
քարերի՝ մի կոմածոց մեծադիր խաչքար(*).
որպէս զի ըստ սովորութեանն ժողովուրդը
զնալով այն տեղ՝ երկրպագանեն նշանին
սրբոյ Խաչին. որով և տեղին պատուած
համարուի Ազգիցն. որպէս և ես մին յԱզ-
գայնոց նոյնպէս գնացի և պատուեցի, և իբ-
րեւ խուճկ ու մամլի նուեք՝ այս սակաւատող
զրուածքս աշխատակրեցի ի փառս և ի
պատիւ Սրբոյ Խաչին և Խաչելեալ Տեառն
մերոյ Յիսուսի Վրիստոսի:

Ազգաշահ ուսումնական աշխատակրութեանց միշտ
յաջողութիւն ցանկանալով մնամ խոնարհ աղօթարար

ՄԵՍՐՈՂԵ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՍՄԱՆՏԵԱՆՑ:

Սեպտեմբեր 1869

յԱրմաւիր:

(ՆԱՅՈՒՆԻ ԱՐԶԱՆԱԳՐՈՒԹԵՂՄԻ)

"Ի Ուայերդ-Բեան աթոռայն Ռաւապ Բ.
Աղեւանդը Վիլիամ Է. Էրմանա Տեա-
ռան Քեթրի Գ. Լաւրի-Պիլի-Բեան աթոռայն Հա-
յոյ՝ Ամենայն-Պաշտօնի Կապի ի պաշտօնա-
նալիւն երկրիս՝ վերապաշտօնալի Քի-
թեմակալին Արեւանայ Վահանգի Սեպտեմ-
բրարարի Սեպտեմբր և աշխատակրու-
թեամբ Մովսէս և Ստեփաննոս Վահանայից
Արմաւիրեցոց. յամի Տեառն 1870":

Հետեւեալ համայն Ժեմա- սերով էր ժո-
րմա հաղորդել 'ի Կէղէկ-նի-ն և 'ի Ֆիւն-
րո-նի-ն Ժեք սերելի Ազգայնոց:

. . . և Ժեմա-նի-ն Արարայ ամառոց

Արդարեւ ազգային ժողովուրդը անսխալ
կ'կարողանայ յառաջս դիմելու լուսաւորու-
թեան ասպարէզին մէջ, և իւրեանց նպա-
տա՛ր պատկերու, երբ՝ նախագահ անհատ-
ները նուիրական և անհրաժեշտ պարտա-
կանութիւն իւրեանց կոչմանը համարած,
սրտունակ աշխատութիւններով՝ կ'ջանան
նոցա դեռահաս մանկանց հոգւոց և մտաց
սահմանը բարոյական և մտաւորական դաս-
տիարակութեան լուսով մշակելու, և սի-
րելի ազգայիններու սրտից և հոգւոց մէջ
բարենպաստի զգացմունքներ շարժելու,
որովք թերեւս ոգևորուած և նոքա, դիտու-
թեանց օրօրոցներ կազմելու համար զկեանս
անգամ զոհել չ'խնայեն, օրօրոցներ ասեմ,
որոց մէջ՝ ազգիս մատաղ մանկունքները ոչ
կաթով, այլ հոգւով սնուած ազգազային
ազգի լրութեան փառք և պարծանք լինե-
լու են, սոյնպիսի համակրութեամբ և բա-
րենպաստի եւանդեամբ հանդիսացած Ար-
ժանատրախ. Մեղքիսեղեկ քահանայն Գ. Է-
որդեանց Սօնկիւրլի զեղջ՝ յանդեալ 1862
ամի, տեղոյն ստիաւարնակ հասարակու-
թեան մատաղ մանկանց մտաւորական կրթ-
ութեան համար հիմնադիր եղև առ հա-
րաւակողմն Ակեղեցւոյն՝ յարմարաձև երկ-
սենեակ ուսումնարանի իւրով իսկական
ծախիւք, առ սէր ազգի և Հայրենի Սուրբ
Ակեղեցւոյ ոչինչ համարելով իւր կենցա-
ղական նեղութիւնները, 'ի սրտէ ձգեց ազ-
գի կործանի մէջ, դրեթէ իւր կեանքը. և յօ-
րէ անտի բոլոր անձնա՛ւոր հանգստութիւն

ները զոհելով՝ քայլափոխել տայ տեղոյն
զեղջկական մանկաւոյն ուսման յառաջա-
դիմութեան ասպարէզին մէջ, ուսումնարա-
նի բարեկարգութեամբ յարատեւելու ճիգը
իւր հոգւոյ վերայ դրոշմած ունելով յի-
շեալ արժանապատիւ քահանայն՝ արդէն
յաւելացնում է մի սենեակ ևս, որ մօտ օրե-
րուս մէջ կ'լքանայ ուսանելի առարկայից
դաստուութեան տեղեքը որոշելու համար,
որպիսի ազգաշահ աշխատութեամբ իւր առ.
Ազգ և առ Սուրբ Ակեղեցի ունեցած պար-
տիքը վճարելով՝ փառաւորեաց իւր սուրբ
պաշտօնը ըստ արժանեցն, որով մեծ գո-
վեստից և երախտադիտութեանց տեղեքն
հասարակութեան արժանի հանդիսացած է:

Ուստի՝ և ես այն հասարակութեան մա-
տաղ մանկանց բարոյական և մտաւոր զար-
գացման սիրովը ստիպուած՝ արժանի հա-
մարեցոյ հաղորդել պատուական Խմբա-
դրութեանդ Աբաբաբի սոյն իրողութիւն,
և անտրտալիցս եմ՝ թէ Աբաբաբ իւր սի-
րտորբոր ծոյին մէջ պատրաստ է սիրա-
մեծար ընդունելու 'ի միտիմարութիւն հո-
ղեակ, սրտից բարեպաշտ ժողովրդոց նորա,
և 'ի քաջալիկութիւն նորին Արժանա-
պատուութեան, որ ազգային դաստիարա-
կութեան և կրթութեան ամենակարեւոր և
քաղցրիկ օգուտները մտաբերելով, արդէն
ազգասիրական ոգւով բարենախանձ գտանի
ուսումնարանը արդիւնաւէտ յարատեւ բա-
րեկարգութեամբ պահպանելու համար, 'ի
փառս Ազգի և հայրենի սուրբ Ակեղեցւոյ,
ևս և 'ի փառաւորութիւն անուան Հօրն
Նշկնաւորի, ըստ այնմ թէ «Տեսցին զգոր-
ծքս ձեր բարիս, և փառաւորեացն զՀայր
ձեր՝ որ յերկինս է», այն՝ և փառաւորեացաւ.
ուսումնասիր. քահանայի անխոնջ և ազգա-
սիրական ջանասիրութիւնը մի քանի ա՛-

ձանց հոգւոց ջերմեռանդ Աստուածաշա-
տութեան միտոր ազդեցութիւն ընձայելով,
առաքինադործութեանց քաղցրիկ պտուղ-
ներ ծնանելու է. կազմումեն արդէն միփոք-
րիկ ընկերութիւն ուսումնարանի ընդհա-
նուր պիտոյից հոգայորդութեանց համար,
որոց սերտ սիրով ընկերական միութեան
բաղմայանկալի և օգտաւէտ պայմանը ժա-
մանակին հաղորդելու պարտականութիւնը
ևս կ'ունենամ:

Մենաւ Ժամանակ տէր Պէտրոսեան

Հասցէ

ի 20-ի Եղեգեցի 1869 տի

ի Հօտմ Գիւլ:

ՄԵԿ ԲԱՆԻ ԽՕՍԲ ԱՂԵՔԱՆԳՐԱԳՈՒՄ ԳԵՐԱՅ:

Ըզիտեմ այլոց վերայ բաղմութիւ հոյա-
բնակ քաղաք մի ինչ ազդեցութիւն՝ կու-
նենայ, երբ զայն առաջին անգամ տեսնելու
առիթ կունենան. բայց ես անկեղծ կըխոս-
տովանիմ, որ իմ սրտիս մէջ շատ զգաց-
մունքներ կըծնանին այն քաղաքները, որոց
մէջ հայը բաղմութիւ է, և յառաջագիւ
ուսման կամ վաճառականութեան մէջ:
Գուցէ՝ անոր համար, որ Ռուսաստանի քա-
ղաքացի մէջ բնակած լինելով՝ օտար ազգոց
համեմատութեամբ՝ Հայը ստիպւած լիւ ա-
սած եւ միշտ և առանց որ և իցի մտաւոր
կամ նիւթական նշանակութեան: Ռուսի
բնականապէս Սովկասեան աշխարհը անցնե-
լով և Հայաստանի քաղաքացի պատահելով՝
ինչպէս Տիֆլիսու, Արեւանայ և Աղեքսան-
դրապօլի, սիրտս հետաքրքրութեամբ լեց-
ված էր խմանալ, տեղեկանալ, թէ այս կողմի
Հայերն ինչո՞ւ կըտարբերին Ռուսաստանի
Հայերէն և որ բաներու մէջ կըբերազանցեն

զանոնք: Գլխաւոր տարբերութիւնը և ան-
ուրանալի գերադանցութիւնը հարկաւ
այն էր, որ ես հայերէնախօս Հայոց մէջ
կնքիկնքս տեսայ, մինչդեռ դժբաղդաբար
իմ համաքաղաքացիքս, և բոլոր Պետարա-
պիոյ համազգայինքս տաճկերէն լեզուով կը-
վարին, չնայելով որ ամէն քաղաք ունի իւր
Վարդոց: Արեւի թէ այն տեղերը զեռ բոլո-
րովն ուսման սէրը չէ տարածուած, և կամ
լատ բաւականին խնամատարութիւն չկայ
ուսումնական յառաջագիւնութեան վերայ:
Արիւրորդ տարբերութիւնը հազուաւան էր.
բնաւորութեանց և ազգային սովորութեանց
մէջ ևս փոքրիկ զանազանութիւններ երե-
ւաց, բայց իմ զիտաւորութիւնս չէ անոնց
վերայ երկարօրէն խօսելու և ամենայն քա-
ղաքացի վերայ մանրամասն զիտողութիւն-
ներ ընելու, հայրս առ ժամ Աղեքսանդրա-
պօլի Հայոց կրօնական և ուսումնական զար-
գացմանը վերայ մէկ քանի խօսք ասելու:

Հայ ճանապարհորդը հայրենակ զիւղի
մը մօտեցած ժամանակը՝ քննողական աչօք
նախ կ'իյնտուէ Հայոց Ակեղեցւոյ զմբէթը, և
շատ անգամ զիւղի ուրիշ անկիւն վաբր
ինչ ընդարձակ տուն մի կ'նշմարէ վերան
տախտակէ փոքրադիր զանդաւառուն մանր
զանգակներով, և կամ զմբէթազուրկ կիսա-
ւեր վանք մի կամ Ակեղեցի որոց ձեղունը
վերջեն աստնները փայտով ծածկուած է
ժողովուրդը անձրեւէն և հողմէ պատասպա-
րելու համար:

Ես վաղուց լսած էի Աղեքսանդրապօլի
նորոգ կառուցանելի Ակեղեցւոյն հոյակա-
պութիւնն ու շքեղութիւնը. ուստի այս
տարի Աղեքսանդրապօլ երթալու առիթ
ունենալով՝ քանի մի վերսթ հեռուէն տն-
քթիթ աչօք կ'իյնտուէի այդ նորակառուոյ
եկեղեցւոյ որմունքը, բայց մինչև քաղաքին

մէջ չմտայ՝ չկարողացայ զայն տեսնել. վասնորից բաւական խոր տեղ շինուած է և պատճառը այնէ՝ որ Տէրութեան կողմանէ արդելուած է բարձրաւանդակի վերայ շինութիւններ ընել, նորաշէն բեղկին պատճառաւ, որպէս զի եթէ թշնամի աղգերը յարձակուելու լինին քաղաքի վերայ, այդպիսի ընդարձակ շինութիւնները իրենց պարսպապարան չկարողանան ընելու: Այն մեզ փոյթ չէ. խոր կամ բարձր տեղ լինելը Նկեղեցւոյն՝ երեւել նշանակութիւն չեկրնար ունենալ. բաւական է որ բարեպաշտութեամբ յաճախէ ժողովուրդը Նկեղեցին:

Իմ ծննդեան քաղաքի Նկեղեցին ևս բաւական ընդարձակ է, բայց տանն երկու աստիճաններու վերայէն մէջը կիջնան և դմբէթ ևս չունի. վասն զի Տաճկաց ձեռքը եղած ժամանակը արդելուած է եղեր դմբէթով զարդարել կամ զանգակ հնչեցնել: Նա այսպիսի արդելքները ՚ի հնումն պատճառ եղած են մեր նախնեաց դովելի Աստուածապաշտութեանն ու բարեպաշտութեանը: Աղեքսանդրապոլի Նկեղեցին, ինչպէս որ կ'հաստատեն քաղաքին Հայերը, Անոյ Մայր Նկեղեցւոյն ճիշտ ձեւն է: Նա դժբաղդաբար Անոյ եկեղեցիները տեսած չլինելով՝ չնայելով որ այն ցանկութիւնը միշտ ունիւմ սրախ մէջը, չեմ կարող հաստատել թէ ինչ աստիճան ծշմաւիտ են այդ խօսքերը, միայն կարող եմ վերկայել, որ յիրաւի բարձր և գեղեցիկ է Նկեղեցին, թէև դմբէթը դեռ չէ շինուած և քարտարապետութիւնը հիմնադրէ է: Միայն ցաւալին այսէ՝ որ շինութիւնը անընդհատ չէ, և կ'տարակուսին շատերը որ շուտով ՚ի գլուխ ելնէ, վասն զի քանի մի մաքրոց վերայ տարաբիկ գումարներ լինելով շահեցողութեամբ կամ կտակ աւան-

դուած, դժուարութեամբ ձեռք կ'բերուին:

Բայց զարմանք չէ, վասն զի մեր մէջ թէև ամեն ձեռնարկութիւնները ի սկզբան աշխուժով և եռանդով կ'սկսին, բայց հետզհետէ կ'սլաղի այդ եռանդը. ամենափոքր խնդիրները մեծ մեծ վիճեր և անհամաձայնութիւններ կ'ծնանին, և քիչ չեն այսպիսի օրինակները որ Նկեղեցին անդմբէթ և ուսումնարանը անձեղուն մնան տարիներով: Պատճառ. իրաւն ասեմ, ես ևս պատճառը չգիտեմ. ոմանք կ'ասեն թէ մեր աղղը երկպառակ է, ուրիշները թէ եռաբառակ է, անմիաբան է և այլն. բայց ես դժուարաւ կ'հաւատամ այսպիսի ենթադրութեանց. վասն զի եթէ կ'տեսնեմ ևս երբեմն այդպիսի երեոյթներ, բնաւ ընդաքոյս յատկութիւն մի միայն մեր աղղին չեմ կրնար համարել հապա սոսկ աղիտութեան հետեանք. ինչպէս որ ուրիշ աղղաց մէջ ևս քիչ չեն պատահած այդպիսի անցքեր նոցա աղիտութեան ժամանակները:

Բայց ուրիշ ենթադրութիւն մի՝ կ'համարձակիմ ընելու, մի՞գուցէ Աղեքսանդրապոլի Հայերը զանազան քաղաքներէ գողթական լինելով, ոմանք Ապրեղի, ոմանք Պայազկոյցի, ոմանք Ջուղայցի և այլն՝ կամենան առանձին առանձին եկեղեցիներ շինել, առանձին անկախ կարծիքներ ունենալ բարեպաշտութեան վերայ հիմնուած, և չգտնուին այնպիսի հովիւք կամ առաջնորդք կամ խօսքի տէր մարդիք՝ որ կարողանան զօրաւոր փաստերով համաձայնել ամենուն կարծիքները և արմատաքի ընել ծագուած տարաձայնութիւնները: Այն անհամաձայնութիւնը կ'տեսնուի և Հոգեւոր Աւսումնարանի յառաջադիմութեան մէջ: Իմ կարծիքովս Աւսումնարան մի որ յաճախ հոգարարձուներ, դաստառուներ կը-

փոխէ, որոյ տարեկան մուտքն ու ելքը՝ օրինաւոր եղանակաւ յայտնի կ'ոյգուցած չէ, եթէ հոգաբարձուները ժողովրդեան միահաճ հաւանութեամբ չէ ընտրուած, սոյնպիսի ուսումնարանը միշտ կաղ ի կաղ կ'ընթանայ, թողում ասել որ եթէ, Գասատուները հաստատուեցան չունենան, դասատուութեան դիւրմբունքն եղանակաց հրմուտ չ'լինին, այդպիսի Ուսումնարանը միշտ ապարդիւն կ'մնայ և կիսաբէկ նաւունման տարաձայնութեան ամեհի ալեաց վերայ աննպատակ կ'ոտարութիւի, մինչև որ ճարտար ղեկավարի մը օգնութեամբ չազատուի կորստական անդունդէն:

Այս նպատակաւ էր որ Վեհափառ Հայրապետը Հաւիճոյ վանքը օգափոխութեան դնացած օրերը ջանաց յօգուտ յաւաքադիմութեան Հոգևոր Գալոցին՝ նոր հոգաբարձուք հաստատել, այն յուսով որ յապագային պողոթնի լինի այս անգամատանը, յորմէ Աղէքսանդրապոլցիք ասկնով պիտի քաղեն ազգասիրութեան պտուղներ: Բայց ափսոս, ինչպէս Աղէքսանդրապոլցիք, նոյնպէս և ուրիշ քաղաքները միշտ կարօտ եղած են լուսաւորեալ դասատուներու, և եղածներուն շատ անգամ չեն դնահատած ստիւաւանն ուձիկ տալով և կամ նոյն Ուսումնարանէն ելած աշակերտները յետ ժամանակաց դասատու կարգելով: Աստուած սայ որ այս նոր կարգադրութիւնը յարատեւութիւն ունենայ:

Աղէքսանդրապոլի առաջաւոր մարդն ենքէն շատերը, եթէ անկեղծ է իրենց խօսակցութիւնը, ուսման մեծ յարգ կ'ցունեն. նորահաս երիտասարդները «սոս» կ'սոսան. ուստի մարդ կ'ըզարմանայ լսելով թէ տարին քանի մի անգամ կ'խանդարուի ուսումնարանի բարեկարգութիւնը: Դուն

ալ զարմացիր, սիրելի ընթերցող, ես ալ:

Մէկ բան Աղէքսանդրապոլի մէջ իմ վերայ գէշ ազդեցութիւն ունեցաւ, այն է՝ մասնաւոր Գալոցաց բաղմութիւնը, եթէ կարելի է այդպիսի աղտոտ տեղերը Գալոց անուանել: «Ներկայացուր աչքիդ առջև ընթերցող՝ ցած, խոնաւ, փոշոտած սենեակ մի, աղտոտ նստարաններով, տասը՝ տասն հինգ դեռահաս աղայք մէջը, որ ուժգին կ'սոսան կ'սոսոտան, վարժապետը դեմինը ծալադատիկ նստած հայհոյելով աշակերտաց, ծեծելով մէկը երբեմն, հրմակելով կամթելով միւսը. ահա Գալոցին ճիշդ պատկերը: Աս իմ աչքովը հեռուն զրտած եմ այս տեսարանը և ասկէց աւելին լած եմ արժանահաւատ անձինքներէնոյն Քաղաքին մէջ: Աշակերտը ինչ կ'լսատակի այդպիսի աղտոտ տեղ—հարկաւ աղտոտութիւն, կ'սովորէ չունեցած պակասութիւնները և հինգ տարի զուարճանալէն յետոյ կ'մտնէ Հոգևոր Ուսումնարան: Այն ատեն պէտք է նորէն ուղղել զները և բարի ճանապարհի, ուսումնասիրութեան առաջնորդել: Գժուարի՛ն գործ: Մինչև որ այսպիսի անական Գալոցներու վերայ փոթ չ'ստարուի մանկութեան ծաղիկը անարդ փուշերէ աղատելու համար, չ'կայ մեզ համար առողջ «սոս» և յաւաքադիմութիւն:

Ս. Մարտիկանց:

«Նրէկ իրիկուն Նրուտաղէմէն լուրիկաւ հեռագրով թէ Գևր. Սահակ եպիսկոպոսն և Տիմոթէոս վարդապետը հինգշաբթի օրը Նզդիպատ հասել են:»

Մատիս Շարամաներթ Թիւ 942

«Արևելքը թէ վախճանեալ Իգնատիոս Ս. Պատրիարքին տարաբաղդ մօրը նպատակելու համար կազմուած մասնաժողովն որոշել է Խառն ժողովոյ տեղեկագիր մը ներկայացնել հետեւեալ խնայողով:

Մ. Հաւաքուած գումարը Մանուկեան Մեծ. Մանուկ էֆէնտիի քով մնայ իբրեւ դանձապետ:

Բ. Ժողովուած գումարէն հանգուցելոյն դերեղմանին վրայ արժանաւոր շնորհ մը կանգնուի:

Գ. Մոտցած գումարէն եկամուտ մը առնելով կամ որ և իցէ ապահով եղանակաւ շահեցնելով՝ ամսական նպատակ մը տրուի մօրը և քրոջը, այն պայմանաւ որ հանգուցեալ Յակոբ վարդապետին քոյրն ալ որ մինչև ցարդ վախճանեալ Արքայանք իբրեւ նուիրական պարտաւորութիւն մը կը խնամէր, ինքն ալ պարտական ըլլայ նայելու մինչև վերջը:

Դ. Մայրը մեռնելէն ետեւ՝ այն գումարին շահը երկու կամ երեք տարին անգամ մը մասնաւոր մըցանակ տրուի այն հեղինակին, որ ազգին բարոյական և զիտնական յառաջադիմութեանը նպատակելու արժանաւոր հեղինակութիւն մը ըլլած է:

Մասնաժողովին այս որոշումը մարդասիրական ըլլալէ զատ միանգամայն և յառաջդիմական, ուստի և ամեն ոգրմամբ ու յառաջդիմութեանը ազդէ յնոց օժանդակութեանն արժանի է: Փափաքելի է միայն՝ որ պահեստի գումարը՝ ապագային մէջ անկորուստ մնալու կամ չվաճանալու համար՝ կեղակարծ ապահովութիւններով գոհ չըլլայ մասնաժողովը. այլ իր վերջնական նպատակին մշտնջենապէս ծառայելու համար հարկ եղած ամեն ապահով միջոցներն ալ ՚ի գործ դնէ:

Մասիս Օրաթերթ, Թիւ 410:

«Հայ հռոմէական հասարակութեան մէջ համաձայնութիւն հաստատելու համար Բ. Գուման որոշել է որ Գեր. Հասունեանի կուսակիցներէն և հակառակորդներէն անխտրաբար ընտրուած յանձնաժողով մը կազմուի, որպէս զի Գեր. Հասունեանի դէմ եղած դանդառանքը քննէ, և իր ներկայ գիւրքը Ալիքանեան հայ հռոմէական աթոռին իրաւանց և արտօնութեանց համաձայնեցնէ: Յիշեալ յանձնաժողովին մէջ Հասունեանի կողմէն դանտող անդամներն են Պօղոս պէյ և Մնատիկ պէյ Մըսրը օղլու, Գասպար պէյ, Պետրոս պէյ, Ապէլը Էֆէնտի թընկըր, և ուրիշ պէյ մը: Հասունեանի կուսակից չեղող անդամներն են՝ Յօհաննէս էֆէնտի Սազըզ, Յօհաննէս էֆէնտի Չամլի, Տիրան պէյ, Պէտան պէյ, Միքայէլ էֆէնտի, և Ապուրուլլահ էֆէնտի: Հաւանական է որ այս յանձնաժողովը յետոյ մնայուն կերպարանք մ'առնու, և ազգային իր ուստութիւն ՚ի գործ դնելով՝ դպրոցներուն և հիւանդանոցներուն գործոց աշխայի:»

Մասիս Օրաթերթ 409

«Յայտնի է որ Մըսրըլեան Վ. սեմ. Պօղոս պէյ յը Սամաթիա ազգական վարժարան մը շինել տուած է, զոր ՚ի տառիւ Բարձր. Մայր Թաղուհայն Վ. ալիսէ Մէքթէպի անուանած է: Այս վարժարանին աշակերտուհիները ընտիր գորդ մը ձեռակերտած ըլլալով Մայր Թաղուհայն համար, նորին բարձրութիւնը 20,000 զուրուշ շնորհեց վարժարանին:»

(Նոյն)

Հասարակաց կրթութեան պաշտօնատունը զանազան ուսմանց և զիտութեանց վրայ

քրոս իբրեւ զուռն եւ ցամարեցաւ: (Յովհ. ԺԵ.):
Յիսուսի Քրիստոսի հետ միացող եկեղեցին, ինչ ու-
րիշ հաստատութեան պէտք ունի:

Պապական ամոռին հետ միանալը Հայոց եկե-
ղեցին կնկատէ իբրեւ տիրապետող զաւառաց իրենց
յաղթականին պահանջմանց վերածեան կնճարկու-
թիւնը:

Ինչպէս կըլլայ ուրեմն որ ձեր լրագիրն որ ~~պա-
պական լեւրի մը է~~ Եւ 1. էվանճի Թայպ, որ ~~Բո-
գոսն լեւրի մը է~~ մէկը Հայաստանեայց եկեղեցին
Գրեթէ անուանէ, եւ միւսը ~~Կոստան~~ այսու օրի-
նակաւ տարածելով պապական զառանցանքները:
Ասիկա ուրիշ կերպով չեմ կրնար մեկնել, բայց եթէ
ուշադրութեան զարմանալի մտացման մը ընծայելով:

Արեւելեան եկեղեցիք, Յունական եւ Հայկա-
կան, իբրեւ քոյր կընթանան, Աւետարանական պար-
զութիւնն ունենալով իրենց օրէնք: Իրենք խիստ էա-
կանապէս կը զանազանին Հռոմէական եւ աղնուա-
պետական եկեղեցիէն, ուստի եւ այն սուրբ կրօնը,
զոր իրենք այնչափ անբիծ պահեցին, ոչ երբեք պի-
տի յանձն առնուն շփոթել Հռոմայ հետ, ուր քաղա-
քական եւ ուրիշ կրքեր աճանքն նսեմացուցին Քրիս-
տոսի սքանչելի կրօնն ու եղբայրսիրական վարդա-
պետութիւնը:

Ո՛չ ապաքէն այս մեր ըսածին լիուրի ապացոյցը
դեռ երէկ տեսնաք Հայոց արտասուելի պատրիար-
քին, Ամեն. Իգնատիոս սրբազանին յուզարկաւորու-
թեան ժամանակը:

Մինչդեռ կայսերական կառավարութիւնը մեծա-
շուք կերպով կպատուէ Հայոց հոգեւոյս պատրիարքը,
եւ պապականութեան դաս մը տալով ներողամտու-
թեան եւ եղբայրսիրութեան, մեր երախտադիտութեա-
նը նոր արժանիք մ ալ կաւելցնէ. — մինչդեռ Յու-
նական եկեղեցին իւր պատրիարքական փոխանորդն
ու դերապատիւ եպիսկոպոսները կըրկէ Հայոց հո-
գեւոյս Սրբազանին զազաղին ընկերանալու. — Հռո-
մէական հայոց գլուխը, որ պապական զանկիցէն
միշտ կընդունի իւր ներշնչութիւնները, եկեղեցւոյն
դռները փակել կուտայ, եւ ոչ զոր կյրիէ որ այն
տխրալից հանդիսին մէջ զինքը ներկայացնէ, եւ երբ
հայրապետական զազաղը այն տաճարին դիմացն
կանցնի, ուր նա կտիրապետէ, զանգակը յետին հրա-
ժեշտի զա՛նգ մ ալ կզլանայ հնչեցնելով

Բայց սակայն կայսերական կառավարութիւնը,
Մամիւտակրօ՛ն է, Յոյնք, տարբեր ազգ, տարբեր
լեզու, տարբեր արարողութիւններ ունին, բայց եւ

այնպէս, նորա պահպանած են աւետարանական
սկզբունքները: Իսկ Հայ-հռոմէականք, մի եւ նոյն
ծաղումն ունին մեզի հետ, մի եւ նոյն լեզուն կիս-
սին, մի եւ նոյն արարողութիւններն ունին, բայց
իրենց գլուխը, կմոռնայ Աստուածային վարդապե-
տին ~~նոր պապական~~ (Յովհ. ԺԵ), որպէս զի պա-
պական ամոռոյն վարժական պաշտօնեայն ըլլայ:

Խմբագրապետ Տէր, այս տմարդի ընթացից, մեր
պատասխանատու լէճմը համարիր Հայ-հռոմէական
հասարակութիւնը: Ընդհակառակն, մեզ աւելի զիւ-
րին է այսուհետեւ ըմբռնել այն խորին երկպառա-
կութիւնը որ զհօտը հովիւէն անմիանալի կերպով
մը կրածնէ:

Մեր ուժացեալ եղբայրները, պահպանած են ազ-
գային արժանապատուութեան ազնուական զգացու-
մը. բայց կտեսնեն իրենց գլխուն վրայ այնպիսի մէ-
կը, որ եպիսկոպոսական ամոռը հնարիւք շործելէն
ետքը, առ ոչինչ կհամարի պատկառանաց եւ եղբայ-
րական ամենայն զգացումն, Հռոմայ արքունեայ շա-
հերուն զոհելով զամենայն, եւ իւր շանթերը թօծա-
փելով զազաղի մը եւ վերջին մեծարանքի մը, յե-
տին աղօթքի մը մէջ

Կվերջացնեմք, Խմբագրապետ տէր, գլխաւորելով
մեր այս նամակը, որոյ բուն նպատակն է բողոքել
Գրեթէ անուանէ եւ ~~Կոստան~~ անուանակոչութեանց դէմ,
վասն զի ~~անպաշտ~~ Եւ ~~Կոստ~~ յորջորջմունքներ են, ուս-
տի եւ մեր ազգային պատուոյն բողոքովին հակառակ:
Թողուցէք որ զանոնք մեղի դէմ դորժած են նորան,
որ անդրալեռնական Հռոմայ դրօշակին տակ զին-
ուորաճ են:

Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցին, միացեալ է
սրտով այն ամենայն քրիստոնէիոյ հետ որ սուրբ Աւե-
տարանը աջ ձեռքը բռնած յառաջ կընթանան ի ճա-
նապարհի ճշմարտութեան եւ ի շաւիղս սիրոյ ըն-
կերին:

Նա կըմիանայ իբրեւ քոյր Հռոմայ եկեղեցւոյն
հետ, եթէ անոր գլուխն ու եպիսկոպոսները իրենց
տիրապետական եւ աններող զազաւորները ի բաց
դնելով յանձն առնուն լինել, ինչպէս փա՛ռք է մեզ
լինել, ծառայք Յիսուսի Քրիստոսի:

ԽՈՐԷՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՆԱՐԱՊԷՅ

(Մանչեսթըր, 1894):

Գեր. Սահակ եպիսկոպոսի և Արժ. Տիմոթէոս վարդապետի Հապէշաստան ուղևորութեան պատմութիւնը:

Շէպտեմբեր 22-ին 1869:

... Խմբագիր.

Անգղիոյ կառավարութեան առաջարկութեամբը երկու տարիէն աւելի ժամանակէ ի վեր Հապէշաստան պատգամաւոր խրկուած Գեր. Սահակ եպիսկոպոսին եւ նորին ընկերակից Արժ. Տիմոթէոս վարդապետին վրայօր կը փութում հետեւեալ տեղեկութիւնները տալ, զորս Մասիսի մէկ անկիւնը սիրով ընդունելուդ վրայ վատահ եմ:

Ելքորական սրընթաց հեղանիւթը սոյն նամակէս անշուշտ շատ առաջ վերոյիշեալ եկեղեցականաց վերադարձին բերկրառիթ լուրն աւետած է հայրերոյն, ուստի, անոնց ողջամբ տեղս ժամանելուն եւ իրենց տարժանելի ճանապարհորդութեան ինչ ինչ պարագայից ըստ կարելոյն մէկ նկարագիրը ընելու պիտի ծեռնարկեմ, թէպէտ անտարակոյս եմ որ անոր մանրամասն պատմութիւնը ժամանակին պիտի հրատարակուի և նոյնին սրբազնութեան շնորհիւ:

Յիշեալ Ս. հայրերը յունիս 49 հինգշաբթի օրը Մուսավվա համեթլով, սրտարատ շողենաւ չղտնուելուն, 46 օր հոն հանդէսնէն ետքը, յուլիս 3 ին Ապրիլիէի Հիճադ անուն շոգենաւով ծամբայ ելեր, յուլիս 10 ին Սուրբին ժամաներ են, եւ երկու գիշեր ալ նոյն տեղը կենանէն զինի, վերջապէս յուլիս 12 ին շաբաթ օրը իրենց համար դառն յիշատակաց արժանի Ափրիկեան եղբրքն բաժնուելով, հետեւեալ օրը յուլիս 13 ին կիրակի կէսօրին ողջամբ ձիտաէ հասան ի մեծ ուրախութիւն քաղաքս դոնուող մերադնէից, եւ ահա այսօր ալ Եամպօ անուն շոգենաւով տեղէս կը մեկնին ի Սիվէյիշ, ուսկից Գահիրէ եւ Ս. Ղէքսանդրիա հանդիպելով, Ս. Երուսաղէմ պիտի անցնին:

Քաղաքս ժամանելուն, որովհետեւ Սիվէյիշ երթալիք շոգենաւին քանի մը օր սպասելու հարկադրեալ էին, անմիջապէս նոյնին սրբազնութիւնը շոգենաւին նանելով, իրենց անորորութեանը համար հարկ եղածը տեղոյս ներածին չափ տնօրինելէ կը յուսամ որ պակաս չղտնուեցայ:

Քաղաքիս Անգղիոյ հիւպատոսին պարտուպատշաճ եղած այցելութիւնը տալու համար նոյնին սրբազնութեան հետ երբ հիւպատոսարան գայինք, թէ հիւպատոս Պ. Արթուր Ռէպլին, եւ թէ նորին Թարգման հայազգի մեծարգոյ Պ. Պօղոս Սուրբան խիստ սիրա-

լիւր կերպով ընդունելութիւն ըրին Սրբազան այցելուաց, եւ իրենց փոխադարձ այցելութեամբ ալ քանիցս անգամ պատուեցին զնոյնին սրբազնութիւնը: Առաջին այցելութեան ժամանակ սա հետեւեալ նշանակութեան արժանի խօսակցութիւնները տեղի ունեցան, զորս հոս յիշել արժան կը դատեմ: Երբ Գեր Սահակ եպիսկոպոսը հիւպատոսին ըսաւ թէ. «Մեր անյուսալի ազատութիւնն Անգղիոյ տէրութեան բարձր շնորհիւր ստանալնուս համար յաւէտ երախտապարտ եւ պարտաւոր կը համարիմք ինքզինքնիս, որուն համար մեր խորին եւ սրտաբոլոյն շնորհակալութիւնները նոյն բարերար կառավարութեան մատուցանելիդ կը խնդրեմք խոնարհաբար». հիւպատոսը անմիջապէս պատասխանեց. «Ընդ հաւառակն, Բրիտանական կառավարութիւնն է որ ձեր Սրբազնութեանը խիստ երախտապարտ եւ մեծապէս պարտաւոր է, իրեն բանտարկեալները ազատելու դուրսի նպատակաւ աճյալի անձնորոշութիւն յանձն առնելու բարեհաճելուդ համար, եւ իրեն պարտքն էր ձեր Սրբազնութեան - ազատութիւնը ամենայն կերպիւ ըստանձնել: Գեր. եպիսկոպոսը իւր կրկին շնորհակալութիւնները մատուց նորին մեծապատուութեան, որ խիստ զոհ եմ, կըսէք, Ձեր գերապատուութեան փափաքելի վերադարձը տեսնելու նպատիւը ունենալուս, եւ ահա սոյն առթիւս կաճապարեմ այս բերկրառիթ լուրը աւետելու ուր որ անկ է»:

Գանք. Նոյնին Սրբազնութեան ի Հապէշաստան ուղևորութեան պատմութեանը:

1867 մայիս ամսոյն 23 ին Սուրբինէն ծամբաւ ելնելով, 14 օրէն Քասալա եւ անկից 8 օրէն Կատարիֆ, ուրկից ալ երեք ժամէն Սաթ. հասեր են, ուր Եղիպտոսի սահմանագլխոյց հրամանատար Ալի Բեաշիֆ անուն անձին ներկայանալով, յանձնարարական թուղթ առեր են նոյնէն Կալլա — Պատի իշխան Շէյխ Ճուճաթին ուղղեալ, եւ նոյն տեղէն միկնելով, 4 օրէն Կալլա-Պատ ժամաներ եւ հոն շաբաթ մը անցունելու հարկադրուեր են, մինչեւ որ Շէյխը ձըլկա (Ձիվկա) նահանգին իշխաններէն տեղեկութիւն առեր է թէ ծամբայները բաց եւ ապահով են. սոյն լրոյն վրայ նոյն երկրէն մեկնելով 5 օրէն Գապր — Մարիամ (Գերեզման Մարիամու) ըսուած բարձր լեռան ստորոտը չորս հինգ օր մը իջեալանէնէն զկնի գիւղացիներու միջնորդութեամբը գիւղէ գիւղ առաջնորդուելով, երկու շաբաթ ճանապարհորդութենէ ետքը նոյն տարւոյն յուլիսի վերջերը մինչեւ Սաբամպա ժամաներ են զԺուարուտ լեռներէ եւ անձուկ կիրճերէ ամենայն դժուարութեամբ անցնելով եւ երբեմն ալ

դետերու մէջէն լողալով. սոյն Սարամայի ղօժուարին ճանապարհորդութեան մէջ նորին դերաստուութեան փորձաւոր Պ. Եղեկիէլը հրատապ ջերմախտէ մը բռնուելով, ղօժաղղաբար զո՞հ դայեր է, որով նոյնին սրբութիւնն առանց օղնականի մնալու դատաւարտուեր է:

Սարամայ ըսուած տեղը բարձրաբերձ լեռներով շրջապատեալ տեղ մը ըլլալուն, մէյմէկ բնական անտառիկ բերդեր կը կազմեն. ոյր աղազու հոն կը հաւաքուի եղեր նոյն նահանգին ղոյացեալ բոլոր տուրքերը թէ դրամական եւ թէ նիւթական. այս լեռանց վրայ կառուցեալ բանտարկելոց յատուկ քարաշէն յարկին վրայի մէկ սենեակը ցոյց տրուեր է նոյնին սրբութեան բնակութեանը համար, բայց ոչ թէ իբրեւ բանտարկեալ, ինչպէս Գեր. Սիմէօն եպիսկոպոսին պատմեր է Հապէշաստանէն Եղիպտոս եկող ստախօս քահանայն (սվ որ է), որ երբէք տեսած անգամ չէ եղեր նոյնին սրբազնութիւնը, եւ հետեւաբար բոլոր տուած տեղիկութիւններուն ծիծաղական եւ մանաւանդ թշնամական ողբով տրուած ըլլալը ստուգութեան կարօտ չէ. ղոզցես նախատեսութեամբ էր որ այն ժամանակը Վասիս «սոյն լուրը զգուշութեամբ ընդունելով իբրեւ պարզ զրոյց կը հրատարակենք, առանց խորհրդածութիւն մը ընելու» ըսած էր, (տես օրաթերթ Մասիսի թիւ 180). ասկից դատութեոյորոս թաղաւորն ալ իւր եկամուտներն առնելու համար այս կողմը եկած առեւը նոյն յարկին մէջ կը բնակի եղեր իբրեւ այն տեղւոյն ամենէն պատուաւոր մէկ բնակութիւնը:

Սարամայի Լիւթ—Թասամմա եւ Լիւթ—Թաշօ անուն երկու իշխանները քիչ շատ պատուով ընդունել են զհոցին սրբութիւնը եւ իմացուցեր են թէ առանց Թէոդորոս թաղաւորին կանխաւ լուր տալու, չեն կրնար զիրենք թող տալ որ թաղաւորին եղեն երթան, որ նոյն օրերը երեք աւուր ճամբայ հեռի Կէլպի—Թափօն (Թափօր լեռն) ըսուած տեղը կը ղտնուի եղեր. բայց սա ալ յաւելցուցեր են թէ ձմեռուան պատճառաւ դետերը յորդած ըլլալուն անհնար է լուր կամ մարդ ղրկելը, թէպէտ քանիցս անգամ թախանձեր է հոցին սրբազնութիւնը որ նոյն խոտաղեալ լուրը ժամ յառաջ խրկուի. վերջապէս երկու ամէն ետքը սեպտեմբերի մէջ հոցին սրբազնութեան զալուստը եւ զիրքը տեսնելու փափաքնին իմաց տուեր են Թէոդորոս թաղաւորին. նա ալ հոկտեմբերի մէջ լուր խրկեր է իշխաններուն թէ խիստ ուրախ է հոցին սրբազնութեան զալուստը իմանալուն եւ թէ կամ ինքը անձամբ տիտի դայ զիրենք

առնելու եւ կամ իր կողմէն մէկը պիտի խրկէ թէպէտ, բայց մինչեւ այն առեւը նոյն եկեղեցականները պատուով պէտք է ընդունին եւ ուտելիք ու ըմպելիքնին առատօրէն տան. բայց ղօժաղղաբար քովերնին տրուած սպասաւորները իրենց ալ մեծ բաժին մը կը հանեն եղեր հոցին սրբազնութեան յատկացած պաշարներէն, որով զրեթէ միշտ չքաւորութեամբ կեանք մը կանցունեն եղեր մեր եկեղեցականք: Ըստ հոցին վկայութեան, զօգութիւնը, խարդախութիւնը եւ չարակամութիւնը Հապէշներուն բնական մէկ յատկութիւնն եղած է, զոր քանի քանի պարագայներու մէջ փորձով ստուգել են: Գանք պատմութեան կէտին: Հոկտեմբերի վերջերը Սարամայի իշխանները եւ բոլոր տեղացիք շրջակայ ապստամբաց մէկ երկիրը կողոպտելու դասքեր են. սոյն բարեպաշտ միջոցը փախցունել չուզելով, եւ անկից առաջները իշխաններէն առած պատասխաններուն կեղծ կամսուտ չըլլալը ստուգելու նպատակաւ, նոյն յարկին մէջ հիւր եղող Եօնուզ անուն մահմէտականին ծեռամբ Թէոդորոս թաղաւորին գաղտնի նամակ մը թռուցիւր է հոցին սրբազնութիւնը. խնդրելով որ զիրենք ժամ յառաջ իր քովը բերել տայ: Թէոդորոս նոյն նամակը առնելուն խիստ ուրախացեր է, եւ թղթատարին ալ ջորի մը պարզեւեր է, որ մեծ պատիւ մըն է եղեր Հապէշցոց մէջ, եւ հրապարակաւ հրատարակել է իւր մեծամեծաց թէ Պպօի եպիսկոպոսը վախճանած ըլլալով, զոր բանտը տրած է եղեր իւր խուժողութ եւ հակառակ կրօնի բարուցը համար, ահա տէրը ձրիաբար նոր եպիսկոպոս մըն է խրկել իրենց Հալոց աղղէն. ուստի, անմիջապէս ղոհացուցիչ նամակ մը ղրկել է առ հոցին սրբութիւն ի պատասխանի ըսելով թէ, խիստ ուրախ է հոցին սրբութեան զինքը տեսնելու փափաքնին լսելով, թէ քիչ օրէն կամ ինքը անձամբ գալով զիրենք սիրալիք ընդունելութեամբ պատուելիքը եւ կամ իւր կողմանէ յատուկ պատգամաւոր մը խրկելով զիրենք իր քովը առաջնորդելիքը արդէն իշխանաց տուած լոյն վրայ պատասխանել էր, թէ նոյն օրերը ղրաղեալ ըլլալուն, քիչ մը եւս սպասելին պէտք կըլլայ եւ թէ իրենց հանգստութեանը համար հարկ եղած տնօրէնութիւնը ժամանակին հրաման ըրած է ում եւ անկ է: Սոյն արքունական զիրը նոյն մահմէտականը անձամբ տանելու վախնալով, ուրիշ մէկու մը յանձնել է որ իւր ժամադրեալ տեղը հասցունէ, բայց ինչպէս եղեր է, նոյն նամակը Սարամայի իշխանաց ձեռքը անցեր է. որուն վրայ սկսել են բարկանալ թէ առանց իրենց ղիտութեանը ղաղտնաբար թղթակցել են թաղաւորին հետ, եւ հետեւաբար այնուհետեւ արհա-

մարմնօր սկսեի են վարուի հետեւին, վասն զի թագաւորին անձամբ նոյն տեղը գալէն զոհ չեն եղեր, որովհետեւ առ երես թէ եւ բարեկամ Թէոդորոսի, բայց ի սրտէ թշնամի ըլլալով, կաշխատին եղեր որ օր մը ապստամբութեան դրօշը պարզելով, նոյն տեղի արքունական դանձուն տէր հանդիսանան. այսու ամենայնիւ նոյն դանձուն փոխարէն մէկուն մեծ եղբայրը եւ միսին հայրը ըստ իւրեանց սովորութեան Թէոդորոսի քովը պատանդ կեցած ըլլալուն, անոնց ալ ազատութեան մէկ հնարը կը մտածեն եղեր: Մեր եկեղեցականք այս նամակին լուրը դրեթէ ինն ամիս ետքը, 1868 յունիս ամսոյ մէջ կրցած են իմանալ Թէոդորոսին ներքին եւ հաւատարիմ պաշտօնեայնէրէն երկու հոգիէ, որք յետ մահուան թագաւորին հոցին սրբազնութեան քովը եկիւ եւ այն եղելութիւնը պատմեի են, նաեւ սա ալ իմացուցեի են որ հոցին սրբութեան դրած պատասխանին հետ թագաւորը ուրիշ Բրամանդիքի մըն ալ ուղղած է եղեր իշխանաց սա իմաստով թէ, «գիւս սիրողը սիրեցէք, գիւս պատուողը սրտուեցէք եւ ինձ ընելիք պատիւնիդ հոցին սրբութեան տուէր»:

Սրբազան եկեղեցականաց տուած վերայիշեալ տեղեկութեանց նայելով, որոց վաւերականութեանը կասկած չկայ, չեմ դիտեր ուսկից հնարած է Միստըր Ռասսմ ասն խօսքը, զոր ըսած է Աղէքսանդրիա հասած ժամանակը թէ, երբ Թէոդորոսին հարցուցիք է որ ինչ պատուով պիտի ընդունի զանոնք (մեր եկեղեցականները), իրեւ թէ «Սրտով, սրտով պիտի վարձատրեմ անոնց աշխատութիւնը»: պատասխանած ըլլայ. (տես օրանքեթ Մատիսի թիւ 182): Միտըր Ռասսմ ինքն ալ միւս բանտարկելոյ հետ շղթայակալ բանտարկեալ դառնաւ միջոցին ինչպէս եղեր է արդօք որ այն խօսակցութիւնը տեղի է ունեցի իւր եւ թագաւորին մէջտեղը, անդամներէ հանելուի մընէ այս կէտը:

Սա ալ հարկ է յիշել թէ Թէոդորոս հոցին սրբութեան պատասխան դրեկն քիչ մը ետքը, անդրիսցոց բանակին յառաջանալը լսելով Մակտաւա երթալու սովորներ է, որով իւր խառտումն ալ չէ կըրցած կատարել, եւ այսպէս մեր տարաբաղդ եկեղեցականք ալ Սարաւալս փակուի մնացի են առանց ո՞ր եւ իցէ շարժում մը կրնալ ընելու. ըսել կըլլայ թէ, թէ քր անդրիական տէրութիւնը քիչ մը եւս չաճապարէր, նոյն սրբութիւնն արդէն Թէոդորոսին քովը պիտի գտնուէր, որով խիստ հաւանական եւ յուսալի ալ էր որ եւրոպացի բանտարկելոց ազատութեանը համար առաջադրեալ բարեխօսութիւններն պոսկուէր ի մեծ պարծանք հայ ազգին. բայց հաջը երբ խըն-

դացեր է Այսու ամենայնիւ պէտք է միտաւորութիւն յիշելով թէ, Անդրիոյ տէրութիւնը դոնէ ճանչցաւ հայուն մարդասիրական անձնութեանն որ աստիճան ըլլալը, եւ պաշտօնական կերպով ալ խոստովանեցաւ. թէ «անդրիական կառավարութիւնը նոյն սրբութեան ազատութեանը համար ամեն ջանք ընելու պարտաւոր կը ճանաչէ ինքզինք ըստ ամենայնի», զոր տեղոյս անդրիական հիւպատոսին ալ կրկնած ըլլալը վերը յիշեցինք:

Գանք դարձեալ մեր պատմութեան կէտին. Սարամայի նահանգին Թրսօլօվազի (Տէրսօլօպոսի) անուամբ ապստամբապետ մը կը տիրէ 1868 յունվար ամսոյ մէջ. այն առթիւ նոյն երկու իշխանները 150 էն աւելի զօրաց ընկերութեամբ սրբով եւ նիզակներով զիշերային յանկարծ մեր եկեղեցականաց ընակութեան տեղը կոխեի, ու ապրտամբին ձեռքէն ի միասին փախչելու պատրուակաւ հոցին սնտուկները բռնաբարեի եւ մէջը գտնուած ընծայացու ծանրազին նիւթերը եւ կարեւոր կահ ու կարասիքը մէջերին բաշխելով, 700 աստրիական թաւկոնէն աւելի արժողութեամբ ինչքերին կողոպտեի ու փախիւ են. խիստ ցաւալի է որ ասոնց մէջ քանի մըն ալ հաղուաղիւտ ձեռագիր գրեանք կան եղեր. բայց թէ իրենց կենացը խնայուելուն եւ թէ իրր ֆրաշիւք եկեղեցական սրբազան անօթոց եւ զգեստուց աղաւտուելուն վրայ ուրախանալով միտաւորներ են գծադր եկեղեցականք, եւ հետեւեալ օրը նոր տիրապետ Թրսօլօվազիին ձեռքը ինկիւ են, զորս Վօլսբա երկրին Զօնկ ըսուած տեղը իւր բանակաւորներն տարեի է, ուր նախ նոյն երկրին զիտականաց միջոցաւ զաղտնաբար ըննել տուէր է հոցին սրբազնութեան պաշտած կրօնքը, որպէս զի չլլայ թէ մարք կրօնք մը ըլլայ. յետոյ այն զիտամբ երեւելի վանուց կրօնաւորները երեք անգամ ի ժողով դումարելով, վերջապէս երբ անոնց վկայութեամբը կիմանայ թէ Մ. Երուսաղէմայ միաբաններէն եւ հայոց ազգէն են նոյն եկեղեցականք եւ կրօնքին ալ ուղիղ վարդապետութեամբ է, անմիջապէս հոցին սրբութեան բնական տեղը կուղայ անձամբ եւ Գեր. Սահակ եպիսկոպոսին առջեւ երկրպագելով կը պատուէ, եւ հոգին դերապատուութեան ձեռքի տուէր խաջ փափաքանք կը համբուրէ, եւ նոյն օրէն զիրենք մեծ պատուով կընդունի: Ուրեմն հիւր կը մնայ վերայիշեալ Եօղուածին մէջ յիշատակուած Միստր Ֆլատ գերմանացուին տուած սա տեղեկութիւնը թէ նոյն Տէրսօլօպոսի ապստամբը շղթայակալ բանտարկեի է զիրենք բերդի մը մէջ. տեղեկութիւն մը որ ծայրէ ի ծայր հակառակ է մեր սրբազան պատգամաւորաց

այս անգամ հաղորդած ստոյգ ծանօթութեանը. Այս իշխանին օրովն ալ շատ աշխատեի են մեր եկեղեցականք որ իրենց հրաման տայ Ս. Երուսաղէմ վերադառնալու, բայց իշխանը միշտ կը պատասխանէ եղեր թէ «չեմ թողուր, Տէրը ծրի եպիսկոպոս մը պարզեցնէ՞ինձ. ճեռքէս չեմ հաներ. Աստուծով Պէլէստ երկիրն ալ զարնեմ եւ զձեզ Կօնտար նստեցունեմ ամենայն պատուով, ուր զիս թագաւոր օծէք»։ Սոյն Պէլէստն որ այն ատենները Վալշում Կօվազիի իշխանութեան տակը չէ եղեր, յիշաւի դարկեր զբաւեր է Թըրսօկօվազին եւ Նոցին սրբութիւնն ալ ծմբեղու համար Զարտօրս ըսուած երկիրը յուղարկեր է, բայց ետքէն նոյն Պէլէսայի հին իշխանը Վալշում Կօվազիի հետ միանալով Թըրսօկօվազիի վրայ կը քալէ, ուր պատերազմի դաշտին վրայ կը մեռնի այս վերջինը անցեալ տարի աւաղ շաբթու մէջ, եւ հաճա նոյն Պէլէսան Վալշում Կօվազիի ձեռքը կիցնայ, որ ետքը ինքզինքը Թէրէկօրկիս թագաւոր կը հրատարակէ իւր հպատակաց. սոյն յաղթութեան լուրը լսելով նոր իշխանին նամակ մը դրեր է Գեր. Սահակ եպիսկոպոսը ուր ըլլալնին ծանուցանելով. նա ալ շուտ մը իւր սպարապետ եղբայրը դրկելով Վօկարայի բանակը հրաւիրեր է զՆոցին սրբութիւնը, ուր բաւական պատուով ընդուներ է զիրենք, բայց ընդդէմէ զատ ուրիշ ուտելիք չեն տեսեր հոն, եւ այն ալ ոչ ըստ բաւականին. սոյն միջոցին Թէրօղորոսի պարտութեան եւ մահուան լուրը հասեր է հոն, եւ անոր զօրքերն ալ Վալշում Կօվազիի զօրացի հետ միանալով իշխանը աւելի զօրացեր է։

(Երբեքսէն)։

ԱՄԵՐԻԿԱՅ ՈՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Նիւ Եօրք 40 օգոստոս 1869։

... Խաբաբէր։

Այս տխուր բաղդատութիւնը երկար ժամանակէ ՚ի վեր մտացա առջեւ արձանացած, և կուրծքիս վրայ խոր տապաւորութիւն մը ունեցած է։

Արդարեւ՝ ճշմարիտ Հայ մը, ճշմարիտ հայրենասէր մը չի կրնար այս ահաբեկ բաղդատութեան վրայ մինչև անգամ թեթե

ախնարի մը արձակելովը, անտարբեր ըլլալ և ՚ի խորոց սրտէ ողբ՝ կոծ ու հառաչանք չը ծնանիլ։

Տես բաղմադարեայ արարչագործութենէն ի վեր, մուսացման ու ամայութեան դատապարտուած Ամերիկեան խոսքն ցամաքը՝ այսօր Միլտոնի նկարագրած դրախտին իսկական նմանութիւնն ու շքեղութիւնն առած, արագ արագ՝ յառաջ՝ դէպի ՚ի կատարելութիւն կը վազէ, մինչդեռ քաջաց ծնողն, եղեմական փառաւոր պարտեղը ափեղեցաց առաջին զբօսարանը, աւաղախնեւրու որջ, քաջաց տխուր դերեղման, փշոյ և տատասիկի պատ մը դարձած է։— Եղկելիք Հայաստան . . . :

Այս բաղդատութեան մէջ որչափ յառաջ երթանք, այնչափ Գիտութեան ու Գրգիտութեան տարբերութիւնը տեսած պիտի ըլլանք։ Օ՛ի մտաց մշակութիւնն է, որով երկիրը կը մշակուի զրախտ կը լլայ, և մըտաց խոսքնութիւնն է, որ կը խոսպանացընէ զերկիրն։ Գիտութիւնն ու մտաւոր մշակութիւնն է, որ Ամերիկայի Ժողովուրդը առատաձեռն Աստուծոյն հարուստ զաւակներ կընէ, և տղիտութիւնն է, որ Հայերը կ'ծծի Աստուծոյ մի չքաւոր ու տառապեալ զաւակներ կընէ։

Ամերիկայի Ժողովուրդը առ հասարակ, արք և կանայք, ծեղք և աղայք, ամենքն ալ ուսումնական են, և ինչպէս որ Աստուածաբանն իր ճիւղին մէջ, նոյնպէս և երկրագործն և բեռնակիրն ալ իրենց ճիւղերուն մէջ, բոլոր պէտք եղած գիտութիւնը ունին, ու անասնօրէն միայն ձեռքերը ու ոտքերը չ'են գործէր, այլ և անոնց հետ և անոնցմէ առաջ միտքեր կը գործէն, և ընեւելք գործերնուն՝ կարճ ու դիւրին ճամբաներ գտնալէն ետքը՝ յառաջ կանցնին, որ

մարմինն ալ իրեն յատուկ եղած պաշտօնը կատարէ։ Եւրբ ընդ հակառակն, մեր ժողովուրդը առ հասարակ տգէտ է, ու թէպէտ Ամերիկացի ժողովուրդէն աւելի շատ կաշխատի կը հոգնի, կը քրտնի, բայց բաղձատմամբ՝ խիստ ոչինչ գործ մը յառաջ կը տանի։

Նիւ—Եւրբ և Պօլիս զրեթէ հաւատար քանակութեամբ բնակիչ ունեցող քաղաքներ են, բայց եթէ կարող ըլլայինք Նիւ-Եւրբի մէջ կատարած մէկ օրուան գործը, նոյնպէս և Պօլսոյ մէջ օրուան մը կատարուած գործը ստուգիլ հաշիւի առնել ու բաղձատել, տարակոյս չունիմ որ Պօլսոյ մէջ ամբողջ ամառուան մը գործերը, հազիւ թէ կրնան Նիւ-Եւրբի մէկ օրուան կատարած գործերուն հաւասարիլ։ Իսկ մարդոց աշխատութիւնը բացատրելով, երբ Ամերիկացիին մէկ օրուան մէջ ունեցած աշխատութիւնը, հազիւ պիտի կրնայ հաւասարիլ Հայուն մը մէկ օրուան հոգնութեանը։ Բսկ է որ Ամերիկացի մը՝ Հայէ մը աւելի քիչ կը հոգնի, բայց և նոյն ժամանակ իր օրականը, Հայուն ամսականին հաւասար կըրերէ։

Ամերիկայի մէջ ունայն երեակացութեամբ կեցող և "ա՛հ, սա տունը ինչի տային, ա՛լ բան չեմ ուզեր"։ «Ետաք հազար ոսկի ունենայի, ալ բան չեմ ուզեր» ըսելով ցնորական կեանք։ Վասնո՞ղ մարդ չես տեսնար, այլ եթէ գործ չունի, անդադար աչքը չորս բացած, ասդին անդին կը նայի, լրագրիւններ կը խուզարկէ, մինչև որ գործ մը գտնայ, և երբոր գործ ունեցաւ, ամենահնարաւոր իմաստուն տնօրինութիւնները կընէ, որ կարելի եղածին չափ գործը ընդարձակի, ու վաստակը շատնայ շուտով հարստանայ։ Ամենուն, մինչև անգամ պըլ-

տի աղայոց բերնէն միշտ կը լսես, «ստակ չենեղու է»։ «Ետաքայ պատրաստեղու է» խօսքերն։ Եւ իրաւ ալ ստակ կը շինեն ու ապագայ կը պատրաստեն իրո անհնարին տրադութեամբ։

Ամէն բարի տուրք և օրհնութիւն Աստուծոյ, կուգայ, սակայն բաց աչք պէտք է, որ անոր առատաբաշխ ձեռքը տեսնայ, և դէպ ՚ի հոն երկնայ։

Գիտութիւնը Ամերիկացւոց աչքը բացած է, և անոնք կը տեսնան իր պարզեւտու ձեռքը ուսկից կարկառած ըլլալը։ Այո, Աստուծ է, որ զգիտութեան սիրոյն համար, Ամերիկեան լայնածաւալ ցամաքին հրաման կընէ, որ Ամերիկացոյ համար ամէն պէտք եղած բերք, բոժոյսկ, շաքար, ցորեն ծնանի, և Ամերիկացիք վայելին բոլոր իրենց պիտոյքը, և ուտեն գոհանան։ Աստուծ է, որ զգիտութեան սիրոյն համար, մեծամարմին լերանց արգանդները կը պատառէ, որ անոնց մէջ համբարուած դարաւոր գանձերը յերեան գան, որ Ամերիկացիք այնչափ ածուխ ունենան որ ստանալունչ ձրմուռան մէջ ամառուան եղանակ գտնան իրենց տանց բոլոր կողմերը ամառուան եղանակ թէ ծովային ու թէ ցամաքային ճամբորդութեանց մէջ, այնչափ ածուխ, որ ահեղաշունչ և շատակեր շոգեկառքերը, շոգենաւները և քաղաքաց գործարանները, ամառ ու ձմեռ՝ զիշեր ու ցորեն ուտեն, և չկրնան հասցնել։ Այնչափ իւղ ու կաղ ունենան, որ զիշերները ցորենիւտան պէս լուսաւոր ըլլան բոլոր տուններն ու փողոցներն։

Այնչափ երկաթ ունենան, որ Սիացիալ նահանգաց բոլոր գիւղերն ու քաղաքները երկաթուղիներով իրարու հետ կապուած և երթալով բոլոր աշխարհի հետ հաղոր-

դուած ըլլան: Այնչափ ոսկի, արծաթ, պղինձ, թիթեղ և այլ մետաղներ ունենան, որ տան կահույց և կարասեաց բոլոր պէտքերը հոգացունին և բանի մընալ կարօտութիւն չի քաշեն:

Աստուած է որ զիտութեան՝ ու գործունէութեան սիրոյն համար, լերանց կոշտ քարերուն, և անտառաց կոպիտ փայտերուն հրաման կրնէ, որ ձևաւորին, ու խարուհեա միանալով, Ամերիկացոց հանգստութեանը ու պաշտպանութեանը համար, ծանրանիստ ու հոյակապ տուներ ըլլան:

Ամերիկա՝ կը յառաջանայ, կը լիննայ, կը հարստանայ և անոր բոլոր գործքերը կը զիւրանան. ի՞նչու, որովհետեւ Ամերիկացիք զիտութեան լուսովը կը քալին, և բարեբար Աստուծոյն իրենց կարկառուած ձեռքը կը տեսնեն, ոչ թէ կուրութեամբ կը խարխափեն:

Իսոյց դարձուր աչքդ Հայաստանի վրայ. ի՞նչ կը տեսնաս հոն. ինչո՞ւ անոր լեռներըն ամուլ են ու չեն կրնար ծնանիլ ոսկի, արծաթ, պղինձ, իւղ, թիթեղ, ածուխ ևն. ինչո՞ւ անոր դաշտերն ու հովիտները փուշէն և անտանոց ճարակէն զտոբեղք չեն ծրնանիր. ինչո՞ւ անոր բնակիչքը հացի ու հանդերձի նեղութիւն կը քաշեն, ինչո՞ւ ամառը տաքէն ու ձմեռը ցուրտէն կը նեղուին. այսպէս հազար ինչուներ: Ինչո՞ւ, որովհետեւ տգիտութիւնն իր խաւարամած թևերը անոր վրայ տարածած, չը թողուր որ Հայերն ալ տեսնան նոյն բարեբարին ձեռքը: Եթէ Աստուծոյ պարզեաբաշխութեան մէջ կրե՞ք աչառութիւն մը կայ, աւելի իրաւունք ունինք խորհելու թէ՛ ի նորհա Հայոց է. Ամերիկացի հանքերէն աւելի պատուական և առատ հանքեր, Ամերիկացի հողէն, ջուրէն, օդէն աւելի արգասաւոր հող, ընտիր ջուր և կենսաւէտ կը լինայ ունի Հայաստանն. այո և Ամերիկացոց բնական ձիրքէն աւելի բեղմնաւոր

ձիրքերով շինուած ու պատրաստուած են Հայաստանի որբ զաւակները. և թէպէտ կրակ, բայց տգիտութեան մոխրոյն մէջ թաղուած. և ածխադոյն սևութիւն մը առած են, որ եթէ անդամ մը արգիտութեան մոխրէն դուրս հանուին, և զիտութեան ու ազատութեան կենսաւէտ սիւքը չնչեն, անտարակոյս լուսաւորեալ աշխարհին առջև զմայլման նոր տեսարան մը պիտի բացուի, և յայնժամ բնականապէս, խոպան Հայաստանն ալ, իր նախնեմեան կերպարանօքը, աշխարհիսնախանձելի պիտի ըլլայ: — Իսոյց ափսոս որ դեռ Հայաստանը տգիտութեան խաւարին մէջ կը խարխաբէ, և անոր տգիտութիւնը հրակոզ պահապանները շատ ու զօրեղ են:

Գարձեալ՝ եթէ իրաւցնէ Հայաստան Ամերիկայէն աւելի արգասաւոր է, և Հայոց ալ բնական ձիրքը Ամերիկացիներէն աւելի ծով, ինչո՞ւ Ամերիկացիք մշակուեցան ու Հայերը անմշակ մնացին ցարդ: Ասոր պատճառն ալ յայտնի է: Ինչութեան անցեղ լի օրէնք մըն է, որ դադարման մէջ եղած գոյութիւնք չեն շարժիր՝ առանց շարժիչ պատճառի. նոյնպէս և գնացուն գոյութիւն մը չը դադրիր առանց արգելիչ պատճառի:

Ուստի ո՞վ պիտի ըլլայ Հայոց մտացը շարժիչ պատճառ, որ լուսաւորուին ու հեռեալէս Հայաստանն ալ ծաղկի. Գերապայծառը. Պատուելի՞ն հապա ո՞վ, — Հայ երիտասարդութիւնը. որ թէպէտ դեռ լուսաւորութեան հեղարանին մէջն է, բայց հոգ չէ. այսու ամենայնիւ Հայաստանի յոյսը Հայ երիտասարդութեան վրայ է. ու միայն անոր բարեկամութեանն ու հաւատարմութեանը կրնայ վստահիլ:

Այնիւ Խմբադիր, հաճեցէք այսչափ ընդունիլ հիմա, և ուրիշ ըսելքնիս ալ միւս պատահութեամբ:

Մահմա՛ Բ. Յ. Վ. :
(Մանգումէ, Թիւ 4044):

ՄԱՀԱՅՈՒՑԱԿ

Ս. Աթուոյս միաբան Ուրարակիր Կարաբիրոս տէր Յովհաննէսեան՝ անցնալ սեպտեմբեր ամսոյ 24-ին փոխեցաւ յատուայս, և մարմինը միաբանութեան զերեզմանատան մէջ ամփոփեցաւ:

Այն սա ծնած էր 1847 թուականին հոկտ. ամսոյ 7-ին յԱրշարունիս Երասխաձոր Գաւառի Փանիկ զեղջ մէջ: Իսկ 1866 թուականին սեպ. 14-ին արժանացած էր Ուրարակրութեան:

Արդարեւ իւր հեղաբարոյ և խոհեմ վարուք ոչ միայն համայն Ս. ուխտին սէրը զբաւած էր, այլ և ըստ բաւականին հմուտ դրով Հայերէն լեզուին և միանգամայն գործունեայ և ժիր իւր պաշտօնին մէջ, մեծ ցաւ ներգործեց ամենեցուն:

Ս. Երուսաղէմի շատ ուխտատեղիներուն մէջ եղածին նման, Բեթղէհէմի Այրին մէջ ալ, երեք կրօնական ազգք՝ Հայք, Յոյք և Լատինք պատկեր դնելու և պատարագելու հաւասար արտօնութիւններուն նկատելով, ի հնուց ի վեր երեք ազգերն ալ իրենց որոշեալ ժամանակներուն կը կատարէին իրենց որոշեալ պաշտամունքներն, և իւրաքանչիւրին յատուկ անօթներէն զատ, սրբօվայրին վերաբերեալ ընդհանուր նորոգութիւններն երեք ազգաց կողմէն կըլլային հաւասարութեամբ:

Յայտնի է որ ասկից մէկ երկու ամիս առաջ, զեռ Տեղապահ Սրբապետն չհրաժարած, Լատինք յիշեալ Ս. Այրին խորանին վարագոյրն և Հայոց և Յունաց պատկերներն այրած էին գողունի կերպով, և

յետոյ վարագոյրը իրենք միայն նորոգել կուգէին, որպէս զի այրին նորոգութեան իրաւունքը միայն իրենք ստանալով, որ մ'ալ Հայոց և Յունաց պատկերները դնել չտալու իրաւունք ունենան, և այրը իրենց սեպհականէն: Ասկից մեծ վէճ մը ըլլալով, մէկ կողմէն Հայոց և Յունաց, և միւս կողմէն Լատինաց մէջ, այն ժամանակը հեռադաս ծանուցուեցաւ նաեւ հոս Ազգային Վարչութեան Ազգին իրաւունքը յորդուելու մասին Բ. Գոռէն ստիպողական հրաման խնդրուելով: Այն միջոցներուն, թէև Ազգային վարչութիւնը Տեղապահ Սրբապետին պատուէր տուած էր որ Խառն ժողովոյ որոշում չտուած բաներուն համար Բ. Գոռը չգլմէ, բայց Տեղապահ սրբապետը գործին ստիպողականութիւնը տեսնելով, առանց Խառն ժողովոյ որոշմանը սպասելու Բ. Գոռն զիմած և անոր արգար հրամանը խնդրած էր այս մասին, և պէտք եղած հրամանը իսկ զրկել տուած, որ յետոյ Խառն ժողովոյ կողմէն Տեղապահին յանցանք ալ համարուած էր:

Այժմ հաւատարիմ աղբիւրէ տուած տեղեկութիւննուս համեմատ այս խնդրը կարգադրուել է երկոյ ազգաց իրաւանցը համեմատ, սա կերպով որ վարագոյրը կառավարութեան կողմէն պիտի նորոգուի եղեր, և երկոյ ազգաց պատկերներն ու զարդերն ալ պիտի դրուին եղեր, ինչպէս որ են եղեր ասկից առաջ: Արարատ (Պօլսոյ) Թիւ 45:

Երկուշաբթի օրը կայսրուհին մասնաւոր կերպիւ իր ներկայութեան ընդունեց արքունի ճարտարապետ Վսեմ Սարգիս և Յակոբ պէյերը, և անոնց ճարտարապետական տաղանդը գովելով Պէյերպէյի և Չարալանի պալատներուն ծրագիրը խնդրեց:

Երէկ ալ Չրտղանի պարտաւոր պարտած ժամանակ դարձեալ երկարօրէն խօսակցեցաւ ճարտարապետ պէյերուն հետ, և անոնց ճարտարութեանն ու դեղարուեստական փափուկ և կիրթ ճաշակը գովելով տաճկական բաղնիքի մը ծրագիրը խնդրեց Յակոբ պէյէն: Մասիս օրած. Թիւ 435:

ՊԱՇՏՏՈՆԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆՔ

ՅՕՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՅ ՍԻՆՕԳԻ

Օգոստ. 29:—Շամսիւնց վիճակին Ռանկիարան գեղջ Եկեղեցւոյ Յովհաննէս քահանայ փրորութեանց՝ նախ՝ հակառակ Եկեղեցական կանոնացն արգելեալ աւուրց մէջ, երկրորդ՝ ընդդէմ յօժարութեան օրհորդին խօսակցելոյ՝ պատկի խորհուրդ կատարելոյ աղագաւ՝ յիշեալ Եկեղեցւոյ դուռը առանց փխրոնի՝ վեցամեայ ապաշտարանաց ենթարկեցաւ ի քառութիւն ծանրակշիւ յանցանացն և ի դժուշութիւն առ յապոյն:

Սեպտ. 19:—Սեանայ Անտոյտոյ վանահայր Մարտի Յարութիւն վարդապետն Մէրճանեանց ըստ խնդրանացն՝ արձակեցաւ վանահայրութեան պաշտօնէն յիշեալ Անտապտի, և ի տեղն նորին կարգեցաւ Մարտի: Կարապետ վարդապետն Պիւ լլիւլեան՝ արտաւորուելով միանգամայն ընդ փոյթ (համաձայն կանոնաց վանական դպրոցաց) մի ուսումնարան հաստատել յիշեալ վանուց մէջ և նշանակել արժանաւոր մի ուսուցիչ:

Սեպտ. 17:—Համաձայն յայտարարութեան ֆոխ:—Թեմակալին Երեանոց և ըստ ընտրութեան և խնդրանաց ժողովուրդեան՝ Առաջին գեղջ՝ Պարոնայք Մարգարէ Մեղք

Նաղարեան, Յարութիւն Տէր Մկրտչեան Տէր Յովհաննիսեանց, Պետրոս մահառի Բարսեղեան, և նոյնն օգնականք՝ Վարդան Իսահակեան, Աւագ Տէր Վարդանեանց և Բարսեղ Հախէրտեանց, յիշեալ գեղջ Եկեղեցական դպրոցին հոգարարութեան պաշտօնին մէջ հաստատուեցան՝ Վերատեսուչ ունենալով ինքեանց բարեկրօն Ստեփաննոս քահանայն իւրեանց Եկեղեցւոյ:

Նոյնպէս՝ պարոնայք Ստեփաննոս Յակովբեան և Վարդան Միքայէլեան՝ Խանլիղար գեղջ Եկեղեցական դպրոցին Հոգարարութեան պաշտօնին մէջ հաստատուեցան:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՈՒՍՈՒՄՆԱՐԱՆԻ

ՎՆԱՍԱԿԱՐ ԱԶԴԵՑՈՒԹԻՒՆՔԸ

ՊԵՏԵՐՈՒՐԳԻ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻ

ԱՇԽԱՏԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻՅ:

Յօդուածիս վերնագիրը մեր ընթերցողաց մի քանիսի աչքին որ ընկնի՝ նախ և առաջ՝ պիտի զարմացմամբ հարցնեն. «Այս ի՞նչ բան է. մի կողմից ուսումնարաններ են հիմնում, ամենայն կերպ հրաւիրում ժողովրդի համակրութիւնը գէպի այս հիմնարկութիւնքը: միւս կողմանէ՝ դրում են և հրատարակում այդ իսկ հիմնադրութիւնների փաստաւոր աղբեղութեանց մասին. ժողովուրդը ի՞նչ պիտի կարծէ:—Այդպիսի ընթերցողաց մէնք կը պատասխանենք թէ՛ ժողովուրդը մի գործի որ ձեռնամուխ է լինում կամ հրաւիրում նպաստաւորութեան,

պէտք է նախ՝ գիտենայ այդ ձեռնարկութեան լաւն ու վատը՝ հանգամանօքէն և ամենայն մանրամասնութեամբ: Եւ ընդ հակառակը՝ եթէ մի որ և իցէ հասարակական ձեռնարկութիւն բազմակողմանի չէ քննուած ու հասարակաց գիտակցութեանը հասցրած, նորա գործադրութիւնը հարկաւ թերի և անկատար կ'լինի և վաղ թէ՛ ուշ զանազան փոփոխութեանքներ կը յառաջացնէ, իւր բուն նպատակէն շեղուելով: Եւ դարձեալ՝ իբրև պատասխան մի այլ կողմանէ այստեղ մէջ բերենք մի յայտնի երևելի հասարակախօսի ասածը թէ՛ «Ամենայն բարենպատակ կարգադրութիւն կամ հաստատութիւն կարող է ապագայում փոփոխութեանքներ յառաջ բերել հանգամանաց բարդուելոցը: Սակայն դորանից չը պէտք է հեռանալ թէ՛ ի բնէ բարի բանէն չար բան կարող է ծնիլ: Ո՛չ այդ կը նշանակէ միայն՝ բարի նպատակի գործադրութիւնը սխալ կիրառու եղք կատարում մենք ինքներս, մանաւանդ միակողմանի: Եռաջիկայ մաքրել վերաբերելով ուսումնարանին՝ իրևարեցենք թէ՛ մի քաղաքում կամ մի վանքի մօտ փոքրիկ պիտի կառուցանուի: Դուք խնդում էք ժողովրդի առատ նուիրատուութիւնը, ասում էք՝ որ փոքրիկների շէնքը արձակ պէտք է լինի, բարձրացարկ, մեծ և ուսուցողական լուսամուկներով, տաքութեամբ և օդամաքրութեամբ մեծակեր լաւ հնոցներով և հոգմահարներով ապահոված, երեխայից դեռաբողբջ կազմուածքին և երկարատև պարապմունց յարմարեցրած նստարաններ, վերջապէս հեղաբարոյ և երախայասէր ուսուցիչներ են հարկաւոր, — այս և սոցա նման ձեր շատ արդարացի պահանջները ժողովուրդը զանց կ'առնու և կ'աշխատէ՝ որքան կարելի է էփան պրծնել ձեր ուսումնարա-

նէն և մի օր կը տեսնէք որ երեխայից ձեռք մի մի փալատ տուած ուղարկում է, որ ծառայարի նստեն ու իրանց համար «այր» պը, բեն-բենա դռան: Ի՞նչու. կարծում էք թէ միայն չքաւորութիւնն է ժողովրդի այսպիսի դժկամութեան պատճառը: Ո՛չ, դուք նորան չ'հասկացրիք ձեր առաջարկութեանց կարևորութիւնը, դուք վաղ ժամանակով հոգ չը տարք ժողովրդին ապացուցանել Ուսումնարանի այժմեան պարագայից թերութիւնքը և դոցա վնասակար ազդեցութիւնքը մեր մատաղհաս մանկուոյ վրայ: Ուրեմն՝ մեղաւորը ժողովուրդը չէ, որ կարծում է թէ՛ «հին ձեռով էլ կարելի է եօլայ դնալ» մեղաւորը՝ դուք էք, մենք ենք՝ գիտողը համարուածներս և մեր մի կտոր ունեցած անղեկութիւնները ժողովուրդէն թաղուցանուցներս: Թող կրկնուի և դարձեալ կրկնուի թէ՛ ուսումնարանի նպատակն է կատարեալ մարդիկ պատրաստել՝ ոչ միայն բարոյապէս և մտաւորապէս, այլ և ֆիզիքապէս, թէ՛ ասանց հոգատարութեան երկխայից աքողջութեանը և ֆիզիքական դաստիարակութեանը՝ միշտ թերի պիտի մնայ մեր սերնդոց մաքի լիակատար դարգացումը, որովհետև ամենատեղիո կապերով կապուած են այդ երկու բանը, և ուսումնարանը չունի իրաւունք բաժան նայելու դոցա վրայ: Թող ոչ որ չը վախենայ և դանդաղի ցոյց տալու ժողովրդին Ուսումնարանի զանցաւորութիւնքը այդ կողմանէ: Ս'եր ժողովուրդը արդէն լաւ ճանաչում է թէ՛ «առանց ուսումնարանաց չէք մեղ վրկութիւն» — դրան ապացոյց են այն օրհնութիւնքը, որ կարդում է ժողովուրդը այժմ ամեն բերան՝ մեր Ահափառ Աթոռակիւնի ուսումնարանաշէն ջանիցը: Իսկ մեր ուսումնարանի վնաս, ուսումնա-

րանի չարիք, մեղք» ասածները նա կը հասկանայ այնպէս, որպէս հարկն է և կը ընդունի զոցա իբրեւ հրաւեր նորոգութեան և ոչ ամբաստանութիւն իսկական ուսումնարանի վրայ: Ուրեմն ապահով լինենք և չք տաբակուսինք այդ կողմանէ:

Հողով կը ցաւինք՝ որ մենք այժմ անկարող ենք և անպատրաստ՝ մեր հասարակութեան առաջը գնել իսկ հայկական ուսումնարանաց ուղղութեան վերաբերեալ զանցաւորութիւնքը, ուր մնայ՝ մի դործնական առողջապահութեան հրահանգ մեր ուսումնարանաց պարագաներին յարմարացած՝ ներկայացնելը: Գորա համար մեծ փորձ է հարկաւոր և վեճակազրուելիւն: Ուր են մեր հայ բժիշկները. հաւաքել են արդեօք մի որ և է վեճակադրական տեղեկութիւն, վերաբերեալ այն նահանգին կամ քաղաքին, ուր նոքա ամբողջ տարիներ են անցուցանում. անդական ուսումնարանքը գրաւել են մի օր դոցա ուշքը առողջապահական դիտմամբ: Ուր է այն կենդանի (Եւթիմիոսն է արդեօք), որ անդ դոքա ուղարկեցին իւրեանց թնդ մանր և փոքրաթիւ վեճակահաշնները... Այսպէս, ոչ այն և ոչ երբորդը՝ կը մնար մեզ դիմել՝ դարձեալ Աւրոպայի բաղմամբութեանը, ուր միւս կողմանէ՝ Ուսումնարանը՝ ի վաղուց արդէն այնքան բաղմամբիւղ արմատ ու օստեր է արձախել, որ նորա յառաջ բերած հեռեանքները առաւել պարզ նկատելի են եղել շատերին և ակներև: Գուցէ այդ փորձերէն համարուէինք և մենք ինքներս ուշադիր լինէինք ուսումնարանի առողջապահութեանը և զգուշանայինք մի քանի ֆնատակար հանդամանքներէն՝ հոգ տանելով զոցա փափախութեանը: Բայց պէտք է ասել, որ Աւրոպայումն ևս առող-

ջապահութեան հարցը դեռ ևս շատ վեճաբանութեանց նիւթ է և մեծ զգուշութիւն է հարկաւոր՝ զանազան աղբիւրներէ այս կամ այն վերջնական եղակացութիւնը ընդունելու համար: Ուստի պէտք էր մեզ այնպիսի մի հեղինակի դիմել՝ որոյ քննութեանց ճշդութեանը միանգամայն վստահ լինէինք: Ահա՛ այսպիսի հեղինակութիւն մեզ համար ընտրեցինք Բեռլինու պրօֆեսսոր բաղմամբորձ Ֆրիխովը, որը վաղուց արդէն երևելի է ամբողջ Աւրոպայի մէջ, իբրեւ անաչառ քննադատ բժշկականութեան լայն ասարարիղի մէջ: Սորա յօդուածը թէ և համառօտաբօս, բայց աղղու և համոզելուցիւ երևայ մեզ:

Սկսեալ անցեալ դարու վերջին տարիքից թէ՛ բժիշկներ և թէ՛ զանազան դատարարներ սկսեցին այս և այն կողմանէ ուշադիր և հետամուտ լինել Ուսումնարանի ֆնատակար աղղեցութեանցը՝ աշակերտաց առողջութեան նկատմամբ: Սակայն ամեն անգամ այս կարևոր հարցը չէր կնթարկուած ճիշդ և իրօք դիտական հետադոտութեանց ներքոյ: Եւ այն իսկ Լօրինէրի յօդուածը տպագրեալ Պրուսիական Բժշկական Բնիկութեան Օրագրի 1836 թ. № 1 (*), թէ և բաղմնց ուշադրութիւնը զրաւեց և շատերի վրայ մեծ աղղեցութիւն ունեցաւ, բայց պէտք է խոստովանել որ նորա ասածներն ևս՝ կարճատեսութեան, փորի խցանաց, բարակացաւի և այլ հիւսնեցութեանց դիտմամբ, որք իբրեւ թէ տարածուած էին միջին ուսումնարանների աշակերտաց մէջ, դարձեալ անորոշ են և իսկական վեճակադրական հիմն չունին: Ուստի

(*) Այս յօդուածն եւս կաշխատենք հաղորդել մեր ընթերցողաց ի դէպ ժամանակի:

և նորա հակառակորդները, որպէս էր Աբել-մայերը և այլք, կարողացան նորա դէմ հակառակել նոյն Օրադրի մէջ, նոյնպէս թոյլ և աւելի անորոշ հիմքեր յառաջ բերելով: Առ հասարակ, այս հարցի վերաբերութեամբ քանի մի ընդհանուր փաստեր և գրութիւնք, որք ակներև էին թուում ուսումնականաց շատերին, փոքր առ փոքր սարածուեցին և՛ ժողովրդի մէջ և՛ զբքերի: Բայց մինը որ հարցնէր այդ փաստերի ներքին հիմունքը կամ արտաքին ապացոյցները՝ միշտ թերի և անկատար պատասխան կ'ստանար: Հաշիւ երբեմն պատահել է այս կամ այն փորձը՝ այդ հարցի քննութիւնը ձգորիս իրական փաստերի վրայ հիմնելու. և հիմայ մեծ յառաջադիմութիւն պէտքէ համարենք, որ առանձին ուղղութիւններով Ուսումնարանի վիճակադրութեան սկիզբը դրուած կը տեսնենք: Ընչ նիւթ պէտաւորապէս պէտք է ներկայացնէ մեզ այդ վիճակադրութիւնը: Այն, ինչ որ կարելի էր անուանել զանցառութիւնք ուսումնարանի և ուսումնարանական տկարութիւնք:

Միայն այսպիսի մանրամասն, ճիշդ քննական և բաղդատական վիճակադրութիւնը կարող է վերջապէս վճռել մեր հարցը՝ թէ ի՞նչ չարիք կամ ի՞նչ հիւանդութիւնք է յառաջ բերում ուսումնարանը, և ի՞նչ պիտի հնարներով կարելի է զերծանել դոյանից:

Իսկ որտեղ որ պահասել է այդպիսի մի քննական յեռարան, այժմեան դիտականք հարկաւ դիմել են առողջապահական ընդհանուր կանոններին, որոնք կը վերաբերին ոչ միայն ուսումնարանաց, այլ ամենայն հասարակաբնակ հաստատութեանց, և կամեցել են նոցա միջնորդութեամբ հարցերը վճռել: Բայց չը պէտքէ ուրանալ թէ՛ այդ

կերպ կարելի էր ուսումնարանին վերադրել այնպիսի չարիք, որ ուսումնարանին չէ վերաբերում և ընդհակառակը՝ մնաւնալ այնպիսի տկարութիւնք, որ իսկ ուսումնարանի պտուղն են և ծնունդը:

Ուստի յետագայ յօդուածիս մէջ կ'աշխատեմ զտել և որոշակի բաժանել մեր ունեցած տեղեկութիւնները երկու դաս. մինը՝ իրողապէս ապացոյցած չարիք և սխալներ, և միւսը՝ կարծեցեալ խաչ:

Անբիւշաց՝ ուսումնարանի մեղքն է ամենից անալ:

4. ԱԶԲԱՅԱՒԻ ԵՒ ԿԱՐՃԱՏԵՍՈՒԹԵԱՆ
ՏԱՐԱԾՈՒՆԵԼԸ:

Առաջին, թէ և շատ թոյլ փորձը ուսումնարանի վնասակար ազդեցութիւնը ցոյց տալու, նա մանաւանդ տեսութեան զգայարանքի վրայ՝ կը պատկանի այս դարու սկիզբներում Անդղեացի Ուէրին, որ կամէր վիճակադրական կերպիւ այդ աղացուցանել: Հետոյ՝ թէ՛ Գերմանիայում և թէ՛ այլ տէրութեանց մէջ մասնաւոր անձինք և երբեմն կառավարութեան հրամանաւ՝ շատ մի վիճակադրական տեղեկութիւններ սկսեցին հաւաքել այդ հարցի վերաբերութեամբ. բայց զժբազդաբար այսպիսի տեղեկութիւնները միշտ ընդհատվում էին և անկանոն կերպիւ կատարվում, հետևաբար և ոչ մի հիմնաւոր եզրակացութիւն չէր կարելի մակարեւել դոցանից: Ա իրջապէս Բրեսլաւիցի Գօքստը Գերման Աօնը առաջինն եղաւ, որ այս առարկայի նկատմամբ սկսեց իւր ամենաճիշդ հետազոտութիւնը, որոնք միանգամայն համապատասխան են արդի զխոտութեան պահանջներին՝ թէ՛ նորա ձեռք բերած աշխատակիցների թուովը և թէ՛ զիտողութեանց անշփոթ մետօդայովն: Ուստի սորա զխոտութիւնքը շատ կարեւոր հա-

մարտերու են և մինչև անգամ բոլորովին փնտրական նշանակութիւն կարող են ունենալ այս հարցի մէջ: Աօնի աշխատութեան հիմն են կազմում այն հետեւանքները, որ նա դուրս է բերել իւր իրաւի բազմակողմանի փորձերէն և զիտողութիւններէն՝ զանազան ուսումնարանների աշակերտաց վրայօք: Թնդ աւելորդ չը համարուի, այստեղ մէջ բերելու թէ՛ որքան և որպիսի արդեօք ուսումնարաններ այդ քըննութեանց նիւթ են կրել:

5 Գլխական ուսումնարան 1 անգերել:

20 Սկզբնական կամ ծխական ուսումնարան

2 Օրիորդաց բարձր ուսումնարան:

2 Միջին ուսումնարան:

2 Գործնական ուսումնարան: վերջապէս

2 Գիմնազիօն Բարձրագլու:

Դիտեալ աշակերտաց թիւը հասել է 10660, որոնցից 6059-ին անմիջապէս ղննել է ինքը Աօնը, մնացածը — վարժապետները՝ նորա ցոյց տուածով և խրատով: Վերջումն Աօնը դարձեալ ղննել էր 410 Համալսարանի ուսանողաց աչեր:

Մի և նոյն ժամանակ՝ Աօնը ամեն անգամ նշանակում էր աշակերտաց հասակը, նոյա որքան ժամանակ ուսումնարանում լինելը, ուսումնարանի շէնքը և տեղադրութիւնը, և հաշուի տակ էր առնում աչքացուի յարաբերութիւնը այս ամեն մի պարագային: Այս կերպ՝ վերջապէս այնքան թանկագին թուեր հաւաքեց, որ նոյանից դուրս բերած հետեւանքի ճշմարտութեանը կարելի է միանգամայն վստահ լինել:

Ահա ընդհանուր եզրակացութիւնը այդ թուերից՝ 10660 աշակերտաց մէջ հարիւրէն 171-ն կամ հարաւորէն 171-ը Բաւարիայի մարզին խանգարումն պէտք է ընդհատել:

Աօնի հաւաքած թուերը մի առ մի այստեղ յառաջ բերելը աւելորդ է. մի դույն յետագայ մի քանի թուերն անգամ ձանձրացնեն մեր ընթերցողաց շատերին: Բայց ինչ արած, երբ հարցն այնքան կարեւոր է որ մեծ զգուշութիւն է պէտք և ցանկալի էր որ ընթերցողը ինքը իւր սեփական աչքովը համոզուէր այդ թուերի ինչ կերպ փոփոխուելուն: Ահա ուրեմն՝ առաջիկայ ղեկաւոր եզրակացութեան մի քանի մանրամասն կողմերը:

Քանի տշակերտաց աչեր փորի շատէ խանգարում էին

Ինչպիսի ուսումնարանը

Գլխական ուսումնարան. հարիւրէն 5,2

Վաղաքական սկզբ. ,, 14,7

Միջին ,, 19,2

Օրիորդաց բարձր ,, 21,9

Գործնական ,, 24,1

Գիմնազիօններում ,, 31,7

Համալսարանների 410 ուսանողաց մէջ առողջ և բնական տեսութեան ուժից լուրջ էին մինչև անգամ հարիւրէն 68:

Այս վերջին թիւը չպէտք է հաշուի մէջ ձգել. որովհետեւ կախեալ է ուրիշ ևս շատ հանգամանքներից:

Այս աղեւսակից շատ պարզ երևում է թէ քանի բարձրանում և մեծանում է ուսումնարանը, նոյնքան համեմատ բազմանում և առատանում է աչքացուը աշակերտաց մէջ. կամ ուրիշ խօսքերով՝ ասենք, քանի աշակերտը ներքին ուսումնարաններից բարձր է գնում, նոյնքան առաւել նա ենթարկուած է աչքացուերի:

Թողնենք հիմայ միւս աչքացուերը միասին, և առնենք միայն կարճատեւսութիւնը՝ այստեղ ևս նոյն ողբալի հետեւանքն ենք տեսնում, այն է թէ՛ ամբողջ

մէջ հարկերէն ասոյն աշակերտ կարծադէս էն.

Չանագան	Սին ինչպէս է բաժանուած ուսումնարաններում	Կարճատեսայ Թիւր
Պիւղական ուսումնարան.	հարկ-բէն	1,4
Քաղաք. սկզբ.	,,	6,7
Օրիորդաց բարձր ,,	,,	7,7
Միջին ,,	,,	10,3
Պորճական ,,	,,	19,7
Պիմնագիծներում	,,	26,2
Համալս. Ուսան. մէջ մինչև անգամ		60%

Եթէ հաշուի տակ աւնուէք միայն. քաղաքական ուսումնարանները այն ժամանակ տոկոսիքը աւելի կը մեծանայ՝ այն է, հարիւրին 11,1 կարճատես:

Այս վերջին աղիւսակի մէջ ամեն զք պարզապէս կարող է նկատել, կան թուերի կանոնաւոր և համեմատական աճումը: Այդ աճումն առ աւել ակներև կը ընի եթէ մենք մի որ և է ուսումնարանի առանձին դաստաները իրարու համեմատելու հետ ընկնք:

Այստեղ յառաջ բերենք միայն

Պ ա ս ա տ ն ե ը

Քաղաքական սկզբնական ուսումնարանների

I	II	III	IV	V	VI
—	—	29 ⁰ / ₁₀₀	41 ⁰ / ₁₀₀	98 ⁰ / ₁₀₀	98 ⁰ / ₁₀₀
Կիմնագիծները					
12,5 ⁰ / ₁₀₀	18,2 ⁰ / ₁₀₀	23,7 ⁰ / ₁₀₀	31 ⁰ / ₁₀₀	11,3 ⁰ / ₁₀₀	55,8 ⁰ / ₁₀₀

Այս թուերն ևս ակներև ցոյց են տալի թէ՛ դաստանի քարձրանալու հետ՝ առատանում է և կարճատեսութիւնը աշակերտաց մէջ: Ուստի Վօքտօր Կօնը բոլորովին իրաւացի հրաւիրում է ծնողաց և ուսուցչաց ուշադրութիւնը ուսումնարանի վնասակար աղբիւրութեան վրայ կարճատեսութեան նկատմամբ, որը աճելով բացմանում է և յարաւելով առաւել սաստիկ տեսութեան խանգարումն սկիսի պատճառ է իւրա-

քանչիւր անհատի համար: Ուրեմն ամենայն ջանիւք և հոգացողութեամբ պէտք է դուրս առաջը առնուի: Այսինքն՝ երեխային ոչ միանգամ աղբիւրում չը պէտք է կարդայնել տալ, մանաւանդ աղաչաբ փայլ և ծանր խնամքերը, որ լաւ էր բոլորովին անհետանալին երեխայի սէքերէն. նոյնպէս ամենեւին պէտք է արգիլել կարգաւոր ժամանակ՝ ձգելու հոգի և հոգի-իւր կարգ արած երկարապէս նշագելը: Այս բոլոր բաները երեխայից աչքերին շատ զօռ են տալի և վնասում:

Միւս կողմանէ Վօքտօր Կօնը արդարացի է ասում թէ՛ կարճատեսութեան այսքան ահագին ծաւալելու մեղաւորը միայն ուսումնարանը չէ. այլ և մասամբ անտական հանգամանքները: Այս հարցը վճռելու դրական հիմն կօւնենայինք, եթէ զանազան կացութեանց միահասակ երեխաներին իրարու հետ համեմատած ընկնք. զորօրինակ՝ առնելով ուսումնարանաց աշակերտներին և արհեստանոցներին, կամ մի այլ կացութեանէ: Վժբադգարար այդ կերպ և այդ նըպատակաւ հաւաքած ճիշդ նիւթեր չունինք: Բայց առանց ճշմարտութեան դիմ մեզանչելու այսքան հաստատ կարելի է ասել թէ բարձր դաստանից աշակերտներին հասակակից արհեստաւորները՝ ոչ մի ժամանակ հարիւրին 55--56 աչքացաւ չեն ներկայացրել. ուր մնաց զիւղացիք, որոնց մէջ համեմատութեամբ շատ սակաւ է աչքացաւի տկարութեանց դեղքերը: Ուրեմն մեղքը ըստ մեծի մասին ուսումնարանին է մնում: Այսու ամենայնիւ տունը կամ զերդաստանը բոլորովին զերծ չէ մեղադրանքից, որովհետեւ աղօտ լոյսը, սղաշաղ տիպը, մանր գրչադիրը, մէջքը կռած և զլուխը քաշարած նստելը, այս բոլոր վնասակար հանգամանքները մենք նկատում ենք միշտ երեխայի տնական պա-

բարոյական ժամանակն էս: Այնք է խոստովանել միայն, որ տունը հարկաւ փոխ է առնում այդ պարտքները դարձեալ ուսումնարանէն: Այլ ուսումնարանը ոչ թէ աշխատում է իւր անուշադրութիւնը միանգամայն վերացնել և հետեւի առողջապահական կանոններին, այլ և ինքը վատ օրինակ է տալ այդ կողմանէ:

Դժբախտ Կօնր բացի այն, որ կրկին և կրկին խրատում է ժողովրդին՝ ուսումնարան կառուցանելիս միշտ միտք դարձնել լուսամուտների մեծութեանը և քանակութեանը, այնպէս որ սենեակները պոյծառ և լուսաւոր լինին, երեկոյնան պարապմունքների մասին էլ թէ՛ զլաւ լուսի տակ պէտքէ կատարել քաջ անել (կախ) նստարանի գրքակալին կամ դափալին, որպէս զի կարողանան տարգիրը թէ՛ գրչադիրը ջոգել և կարգաւ: Եւ մնայ տեսէք թէ՛ այս հանդամանքներից ինչ է յառաջ դալի:

— Այն որովհետեւ առարկան կամ զիրը մօտիկից վնասելու հարկաւորութիւն կայ՝ աչաց բիւրերը՝ բնականաբար իրարու պիտի սաստիկ մերձենան, որպէս զի յարմարութիւն պարզագոյն տեսութեան կէտին կամ անկեանք. այդ շարժումը կատարվում է աչաց արտաքին մկանունքի միջոցաւ, որը իւրեան ամփոփվելով (կծկալի) սաստիկ ճնշում են աչաց գունտերը և այդ կերպ փոքր առ փոքր խանգարում նոցա՝ իւրեանց երկա-

րատե ներդործութիւնով. այսինքն՝ երկարացնելով նոցա հրիզոնական առանցքը՝ կարճատեսութիւն են ծնուցանում:

— Երկրորդ՝ որովհետեւ կարգալիս երեսայի զլուխը կախ արած ժամանակ նորա վրիժ երակները բաւականին սնդմուած են լինում, հարկաւ արեան դարձը պիտի յամենայ և մեծ ուժով ծաւալել երեսի, գլխի, ուրեմն և աչաց մէջ: Այսինքն՝ աչքը փոքր առ փոքր արիւնով լցվում է և սորա ճնշելով աչքի գունտի վրայ՝ նոյն հետեանքը պիտի յառաջ դայ, ինչ որ սասցինք նախընթացում:

— Երրորդ՝ չէ՞ որ այս արտաքին ճնշումները հաղորդուում են աչքի գնալի միջին հեղանիւթին. այսինքն՝ ահա յառաջ է դալի ներքին ճնշումն աչաց, որոյ ներդործութիւնը ամենից առաւել լինում է աչքագունդի յետի մասի վրայ. որովհետեւ սա աւելի հեշտ կարող է տարածուիլ և ընդլայնանալ: Ուրեմն դարձեալ աչքագունտի հորիզոնական առանցքը կը մեծանայ, որի կարճատեսութիւն է (A):

(A) Այս բացատրութիւնները ֆիրիսօք բերում է զանազան հեղինակներէ համառօտաբար և առանձին առանձին: Մենք աշխատեցինք բոլորը միացնել անընդհատօրէն և մի փոքր ընդարձակելով. Կը մնայ մեզ հիմայ այստեղ աւելցնել Պետերբուրգի բժշկական Ակադեմիայի Ռատչապետ Իւնգէի առաւել զիւրմիտնելի հայեացքը այս իրողութեանց վրայ: Մանաւանդ որ այժմ մի քանի բնագէտներ որպէս երեւելի Հէյլբրոյց Գերմանացին եւ այլք, շատ կատարած են թէ՛ մկանունքի ճնշումը կը կարողանայ յոռաշ բերել այն հետեւանքը, որնոր վերը յիշում է ֆիրիսօք:

Պրօֆ. Իւնգէն հիմնուելով այն արդէն տպացուցած փաստերի վրայ, թէ աչքը երկու եղանակաւ յարմար է զէռէ հեռու եւ մօտ առարկաները միակերպ տեսնելու, մէկ որ, աչաց բիւրերը մեծանում եւ փոքրանում են նայելով առարկայի հեռաւորութեանը, կամ մերձաւորութեանը, երկրորդ որ, աչքի սնունակեղ հիւթը նոյնպէս հեռաւորութեան եւ մերձաւորութեան համեմատ, ընդլայնանալ եւ ամփոփուել (կամ ուռչել եւ սեղմուիլ) ունի: Միւս կողմանէ, հիմնուելով իւր մի աշխատակցի փորձերի վրայ,

Թէ՛ այս կերպ բացատրուի կարճատեսութեան պատճառները Թէ՛ միւս կերպ՝ մեր ընթերցողաց շատերի համար բանը դժուար չէ. այլ գիտնալու հարկաւոր և կարեւորն այն է, որ քանի՛ աշտո կը լինի լոյսը, քանի՛ մանր են տառերը, քանի՛ մենք կը սովորենք մեր աչքը զբքին շատ մօտացնելու և այդ կերպ՝ կարդալու՝ յիշեալ պատճառները, որպիսի և լինին սոքա, աւելի սաստիկ և աւելի վնասակար կը ներդրօնեն։

Եւ դարձեալ Թէ՛ աչքին վնասող հանդամանքները՝ շատը յառաջ են դալն մեր այժմեան նստարանների անյարմար շէքից, որով զբաղալը անշարժ է մնում և երեխեքը հարկադրուած են կարդալու համար՝ միշտ մէջքը և զլուխը ծռել՝ աչքերը զբքին մօտացնելով։ Պէտ կարգալու ժամանակ երեխէն կարող է կուրծքը մի փոքր ազատ բռնել, բայց զբելու ժամանակ՝ այդ անկարելի է, քանի՛ որ նստարանները կամ զրոսեղանները անշարժ կը մնան (1)։

(Երբո՞ւնալիք)

ասում է, արտոյան կործարեալեան քիտաւոր և սովորական պարտաւն է այս վերջի բոլորեալեան շափոյնը ունենալ կարողութիւն։ Երկնակի համար, եթէ երեխէն հարկադրուած է փոքր տառերը միշտ մօտից ջոկելու և կարդալու, ինչպէս այդ պատահում է տփարապէս ուսումնաւարաններում, նա իւր աչաց սառնակերպը միշտ ընդլայնացեալ դրոժեան մէջ պիտի պահէ, որպէս զի պայծառ ակտուժեան յարմարութիւնը պարտաւորութիւնը շատ կը նշուելով եւ կամ չափազանց երկարատեւ կատարուելով, վերջապէս սառնակերպը մի այնպիսի վիճակ կստանայ, որ հեռուէն շառաւիղները նորանից անցնելիս սաստիկ պիտի բեկբեկալին եւ ցանցակերպի առաջեւ ընկնին։ Ուրեմն, հեռաւոր մարմինները տեսնելու անյարմար կը լինի աչքը, որեւ կարճատես։

(1) Վերջին ժամանակները, Եւրոպայում սկզբնական ուսումնարաններում շարժուն եւ երեխայից կազմուած յարմար նստարաններ աւելի եւ աւելի մուտ են դառնում։ Պետերբուրգում եւս հիմայ սակաւ առ սակաւ տարածվում է։ Երանի՛ թէ՛ զրոնուէին բարերար անձինք, որ մեր ծխական դպրոցներից մի քանիսը գոնեւս զարդաբէին այդպիսի նշտարաններով, մինչեւ որ սովորութիւն դառնար եւ բոլոր ուսումնարանաց մէջ մուտ դնէր։

ԽՈՐՀՐԴԱՅՈՒԹԻՒ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱՅ

Շարունակութիւն (')

Հ Ո Փ Ի

ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳԻ ՀԱՅ ՈՒՍԱՆՈՂՆԵՐԻՆ

Երախտադէտ սրտով նուէր

Ա.

Դաստիարակը խօսելով մարդոց այս և այն յատկութեան վերայ, պէտք է դոյա վերայ այն հայեացքն ունենայ, ինչ հայեացք որ իւր դործին հմուտ բժիշկն ունի այս և այն ցաւի մասին։ Մի մեծ բան չէ ասել՝ զլեռացուք մի այնպիսի ցաւ է, որ տանջում է մարդու գլուխը, և մարդն սկսում է փայլանել, այլ Թէ՛ ի՞նչ է պատճառը զլեռացաւի, ինչից է յառաջ դալիս և ինչով կարելի է դորա առաջքն առնել կամ բժշկութիւն տալ, — ահա այս է հարկաւոր մեզ խմանալ։

Դաստիարակներից շատերը կարի ծաղրալն կերպով են մեկնում մարդու այս և այն ողեկան երեւոյթը, և հետեւապէս իրանք հասկանալով, ուրիշներին էլ տգիտութեան մէջ են ձգում։ Եթէ հարցանես զրանց Թէ՛ ի՞նչ է երկիւղը, իսկոյն կը պատասխանեն, առանց կարմրելու. «Երկիւղն է տանջանք հոգեկան» և ակնկալութիւն տանջողութեան. կամ լաւ ևս է ասել, Երկիւղն է տանջողութեամբ ակնուռնին տանջողութեան, կամ, առաւել ճիշդն ասել, երկիւղն է տանջանք առ ՚ի տանջիլոյ կամ փսն տան-

(') Տես թիւ Ա, Բ եւ Ե։

ջողութեան» . . . Փոխանակ երկիւղե ինչ լինելը, ինչեց յառաջ գալը յայտնելու, մեկնում են նորա ազգեցութիւնը, և աղբեցութիւնը մեկնելով՝ կարծում են թէ բուն երևոյթը մեկնեցին, որ որքան անհասկանալի եղաւ, այնքան յաջողակ դուրս եկաւ ասել է: Աւ այսպէս անում են հանճարաւոր գիտնականները, վասն զի հասարակ մահկանացուք զուրկ են այդ տաղանտից: Ի՞նչ է խիղճը, եթէ հարցանես այդ ճոռմարաններին, դարձեալ կը պատասխանեն— «Խիղճը, այդ սուր խթանը, ու բնութիւնը ամբիօրեւ է մարդու սքաի մէջ, (անպատճառ պոտի մէջ) սիրտնեմ ասում, որ տունն է ամենայն առաքինութեանց, (իսկ մոլութիւնը ո՞ր պղծախում է), որոյ մէջ . . . հասկացնում է մարդու արարմանց վատութիւնը . . . »: Աթէ այդպէս է, արտուելի, ապա ինչո՞ւ քո խիղճը չէ տանջվում քո այդ ստախոսութեանդ և ճոռմարանութեանդ համար: Արեւի էնդուր համար, որ հարթում ես, թէ այդպէս է ուղեղը: Աթէ որ խիղճը կարծիքից կախում ունի, և կարծիքը մտքի արդիւնքն է, մտքի զարգացման աստիճանից կախում ունի, ապա ուրեմն խիղճը ինքն ըստ ինքեան մի բան չէ ամեն մարդու «բոյի» մէջ միատեսակ ձևով դրված: Չէ՞ որ կռապաշտը ճշմարիտ Աստուծոյն չէ պաշտում և ոչ աստուածապաշտը՝ կռուքերին. ինչ որ սուրբ է մէկի համար, պիղծ է միւսի, և ընդ հակադարձն. և այս պատճառով՝ ինչու համար տանջվում է մէկի խիղճը, հանդատանում է միւսինը, և ընդ հակադարձն: Աթէ այսպէս է, ապա ուրեմն այն գործողութիւնքն ևս, որոնք թէ մինի և թէ միւսի խիղճը կարող են միապէս տանջել, դորա պատճառն էլ այն է, որ այդ գործողութեան մասին թէ մինի և թէ միւ-

սի կարծիքը միանման է: Ինչպէս կռապաշտները կրօնական համոզմամբ, երբեմն աշխարհքն իրանց տուած էին համարում և մարդկային սեռը, առանց խղճահարութեան, արխողեող էին անում,— այնպէս և Վոմինիկեանք, (հաւատաքննիչները) դարձեալ կրօնական համոզմամբ, առանց խղճահարութեան՝ հրոյ ճարակ էին տալիս անհամար հոգիք: Չործողութեան աղբեցութիւնը գործողը զաղափարից կախում ունի և ոչ գործողութիւնից: Աթէ գործողութիւնը չար է թվում կրողի համար, գորանից չի կարելի եղբարիակել, որ պիտի չար թուի և գործողի համար: Ոչ ապաքէն մայրը ցանկանում է, որ իւր զաւակը խելացի և բարոյական մարդ դառնայ, և կարծելով թէ երկիւղատելով և պատժելով կարող է հասնել իւր նպատակին, նա չէ խղճահարվում իւր սիրելի զաւակին պատիժներու ենթարկել և վարժապետին ևս պատուիրել, որ ձման ուտի, ոսկուն իրան տայ: Բայց եթէ գործողութիւնը չար է և հեռեանքը վնասաւոր, մի՞թէ ուղեղ կը լինի գորանից եղբարեկան, որ մայրը այդ գործողութիւնը կատարելով, պիտի խղճահարուի: Տղետ ծնողք կամ վարժապետք այդպիսի գործողութեամբ ոչ միայն չեն խղճահարվում, այլ և եթէ չեն հասնում իրանց նպատակին, բոլորովին հանդիսա խղճմտանքով ասում են. «Մենք կատարեցինք մեր պարտքը ամենայն խղճեփօք, բայց որ չկարողացանք հասնել մեր նպատակին, երեւի դորա ճակատին զրուած էր չարանալ և վերջապէս կախաղանի արժանանալ . . . »:

Ինչպէս Փիղեքական, նոյնպէս և ոգեկան աշխարհի մէջ անման կամ կէտ բան չկայ: Ամեն բանից էլ շատ շատ կան: Աթէ մէկը մի յիմար բան է ասում, նա միայն չէ, որ

ասում է այդ բանը, այլ շատ շատերը կան, որ մի և նոյն գաղափարը ունին. նա միայն հանդիսանում է իբրև ներկայացուցիչ այդ գաղափարների: Մոյնպէս էլ թէ մինը մի խելօք բան է ասում, դարձեալ ունի իւր համախոհները: Այս հանգամանքը շփոթում է շատ մարդոց, նրանց կարծել տալով, թէ ուրեմն շատ դժուար է ճշմարտութեան վերահասու լինելը. փասն զի ինչ որ մինի համար ճշմարիտ է, նոյնը միւսի համար սուտ է: Մենք գիտենք հաստատապէս, որ մարդկութիւնը ղէպի յառաջ է գնում և ոչ ղէպի յետ. որքան յառաջ է գնում, այնքան յետ է թողնում խաւարը և ստութիւնը, և այն քան մօտենում է ճշմարտութեան և լուսաւորութեան: Մենք գիտենք հաստատապէս, որ հեթանոսները մտաւորապէս զարգանալով, մօտենում են աստուածածանօթութեան, և չկայ մարդկութեան պատմութեան մէջ ոչ մի փաստ, որ «ամենայն սրտէ և մաաջ» Աստուծոյն պաշտողը դարձած լինի ղէպի կռապաշտութիւն, սակայն և այսպէս՝ կարող չենք ասել, որ ճշմարտութեան վերահասու լինելը հնչտ է և ամենայն մարդոց ղիւրահաս: Այդ զրգուարութիւնը մի գլխաւոր պատճառ ունի, և այդ խաճառն է: Մարդ մի ծառ է տընկում, և երկար խաճառն է սպասում է, որ քաղէ նորա պտուղը: Որդի է ծնում, և երկար ժամանակ սպասում է, որ ստանայ նորա օգուտը: Ճշմարտութիւնը մի սերմն է, որ ընկնում է մի հասարակութեան մէջ, երկար ժամանակի է կարօտ, որ նա ծլի, ծաղկի և վերջապէս պտուղ տայ. զի «Ամենայն ծառ չար, և ամենայն ծառ բարի՝ ի պտղոյ իւրմէ ճանաչես»: Ինչպէս որ հիւանդին միակ ասելով թէ քո ցաւն այս է, նա դորանով չի բժշկուիլ, այլ հարկաւոր է

երկար ժամանակ դեղորայք գործ ղնել, սոյնպէս յիմարին միակ ասելով թէ դու յիմար ես, նա դորանով մէկէն ի մէկ չի իմաստնանալ, այլ հարկաւոր է երկար ժամանակ զարդացնել նորա միտքը: Այս երկար ժամանակները պարունակում են իրանց մէջ բազմատեսակ պատահարներ, և միմիայն մարդկային երջանկութեան համար չեն զբաղուած: Խելք պէտք է, որ չմասնէ իրեն ժամանակի խաբուսիկ բերմունքներին և ղէպի իւր միակ նպատակը, ղէպի կատարեալն և ղէպի բարին գիտակցաբար ղիմելով, օգուտ քաղէ ժամանակի բարեյաջող ղիպուածներից: Այս խելք ունեցողները հարկաւ տհասները չեն, այլ արդէն ըստ չափու զարգացածները, որոց առաջնորդութիւնից կախում ունի մատաղ սերունդի ղէպի ճշմարտութիւն ղիմելը

Բ.

Մենք ցոյց տուինք մեր անցեալ յօդուածի մէջ, թէ ինչ է միտքը, և թէ ինչպէս նա իւր զարգացումն ստանում է արտաքին աշխարհից ի ձեռն արտաքին զգայարմանց, և հետևապէս ծանօթանում է ղգալի էակներին հետ: Այժմ ուզում ենք մի դոյն այդ չափով խօսել և հոգեոյ մասին. բայց ի՞նչպէս պիտի ըմբռնեն իացուցանենք այն, ինչ որ ենթակայ չէ մեր արտաքին զգայարմանց: Ահա թէ ինչպէս:

Եթէ վերցնենք մի որ և իցէ մարդ, ուշ չդարձնենք նորա անցելու և ապաղայի վերայ, այլ ներկայի միայն, մենք կը տեսնենք, որ այդ մարդու ողեկան աշխարհի մէջ այնքան բան կայ Ֆիլիքեական աշխարհից ներս սողուած, որքան բանի որ նա կարողացել է միտք հասցնել: Եւ կը տեսնենք մի և նոյն ժամանակ՝ որ այդ մարդու մէջ Ֆիլիքեական

աշխարհի երևոյթները այնպէս են դասաւորուած, ինչպէս որ նորա կարծիքը ոտոյդ է համարել և ոչ այնպէս, ինչպէս որ այդ բաները կան արտաքուստ: Այս հանգամանքից մենք դալիս ենք յետագայ եղբակացութեան. թէ՛ որովհետեւ մարդու մէջ այնքան բան կայ, ինչքան բանի որ նա կարողացել է միտք հասցնել, և այնպէս կան այդ բաները, ինչպէս որ նա կարողացել է հասկանալ, ապա ուրեմն մարդը կայ այնքան և այնպէս, ինչքան և ինչպէս որ նա մարտնչուի: Մարդուն ընդունելով մարտնչու կենդանի, նա մարդ է, եթէ մտածում է, և չէ մարդ ուրեմն, եթէ չէ մտածում, որ մի և նոյն է, ասել, թէ ևս մտածում եմ, ուրեմն կամ. ինչպէս ասել է երևելի Ղեկարտը: Ուստի տրամաբանութեան ընդդէմէ ասելը, թէ Աստուած կայ, ուրեմն ևս կամ: այլ ուղեղն այն է, որ ասնք, թէ ևս կամ, ուրեմն Աստուած կայ: Այլ որովհետեւ մենք կանք, երբ մտածում ենք, հետեւապէս Աստուած չպիտի լինել, եթէ չմտածէինք, ըստ որում միտածելով ենք մտնելում աստուածածանութեան: «Արեւելիօքս դուշակեմք դաներկոյթն, և մտք ըմբռնեմք զերևելիս:» (*) Այլ յիրաւի, շատ հասարակ ճշմարտութիւն

(*) Իսկ յաղագս աստուածաբանականին ասեմք, թէպէտ աստուածայինն անգիտելի է ըստ ինքեան, այլ սակայն տեսանելով գտեղծուածս եւ զարարածս նորա, եւ զբարեկարգապէս շարժումն աշխարհի, ի մտածութիւն եւ ի կարծիս զամբ ստեղծչին: Իսկ աներեւոյթն յերևելեացս փութագոյն ունի զմանաչիլն: ... Բանդի ընդունալ ընդհանուր պատահան — մարմն, ընդունալ ընդհանուր իմաստաբանութեան — Մէր: (Գաւիթ Անյաղթ)

Ոչնչ բան կարելի չէ իմանալ այնպէս, ինչպէս նա կայ իսկապէս, այլ այնպէս, ինչպէս կարծւում է: Գիտութիւնը բուն զաղափարից սկսել կարելի չէ, վասն զի մարդուս խելքը կարող չէ (ուղղակի) գեր-

է խոստովանել, որ մենք մի Աստեղծող ունինք, բայց եթէ մենք մեր ասածին լաւ ուշ դարձնենք, կը տեսնենք, որ եթէ մենք չմտածէինք, չէինք կարող մտնելու այդ ճշմարտութեանը, որ ասել է թէ՛ ևս մտածում եմ, ուրեմն Աստուած ունիմ: Սոյնպէս սխալ է ասելը թէ՛ ևս հոգի ունիմ, ապա ուրեմն մտածում եմ: այլ ուղեղն այն է, որ ասնք՝ ևս մտածում եմ, ապա ուրեմն հոգի ունիմ: Այլ մենք հոգի չունենայինք, ոչ կենդանութիւն կունենայինք և ոչ մտածելու կարողութիւն, բայց որքան որ այդ այդպէս է, այդու ամենայնիւ այդպէս ասելը հետեւեմք է մտածողութեան: Ուստի դժուար չէ ուրեմն, այս այսպէս լինելէն յետոյ, համոզուել որ յիրաւի, մենք կանք, երբ մտածում ենք.

.
. «Ասաց անդադման ի սրտի իւրում, թէ ոչ գոյ Աստուած:»

Մտածողութիւնը իբրեւ զբաղի փաստ՝ կայ, է, և կարող չէ ասել մէկը, որ մտածողութիւն չունի, ըստ որում գոյն այդ բացատրութիւնը անգամ հիւքում է նորա կարծիքը, վասն զի ո՞վ է ասողը, թէ չկայ, եթէ ոչ նոյն իսկ մտածողութիւնը (*): Ուստի Աստուծոյ և Հոգւոյ գոյութիւնը այնպէս ճշմարիտ է, ինչպէս ճշմարիտ է և այն, որ մենք մտածում ենք: Ինչպէս կարելի չէ հերքել մեր մտածողութիւնը, սոյնպէս կա-

զղայական առարկաների լինելութիւնը հաստատել: (Կանտ Էմմանուէլ)

Ջորս միանգամայն անտեղեակ տեսանեմք արտաքին վիպասանութեանց, ոչ քաջ տեղեակ գտանեմք զնոսա աստուածային պատմութեանց: (Չամչ.)

(*) Բայց եւ Արիստոտէլ յիւրում յորդորականում, յորում յորդորէ զհամբաւս յիմաստասիրութիւն, ասէ այսպէս. Թէպէտ եւ ոչ է իմաստասիրելի, իմաստասիրելի է. եւ եթէ իմաստասիրելի, իմաստասիրելի է. բայց ամենայն իրօք իմաստասիրելի է: (Գ. Անյաղթ)

լիկն չէ հերքել և Հոգւոյ գոյութիւնը, վասն զի դա մասածողութիւն է: Թէ որքան ճշմարիտ է այս, կարելի է եղբակայնել և այն հանգամանքից, որ բոլոր ցեղերի և անհատների մասուր զարգացումը մի աստիճանի չլինելով, այդ պատճառով նորա թէ Հոգւոյ և թէ Աստուծոյ մասին տարբեր հասկացողութիւն ունին: Ասն, որ սրաշտում են անշունչ աւարկաները, կան, որ կենդանիք, և կան, որ ճշմարիտ Աստուծոյն սոյնպէս և Հոգւոյ մասին ունին այլ և այլ հասկացողութիւն: Եւ այս հանգամանքի մէջ մի մեծ բանի վերայ պէտք է ուշ դարձրած, և այդպէս է, որ բոլոր ազգք և ազնիք, թէև ոմանք պարզ և ոմանք մութ, այսու ամենայնիւ ամենեքեանք առանց բացառութեան խոստովանում են իրանց արարած լինելը և Հոգւոյ անմահութիւնը, որով յայտնապէս տարացուցանվում է այն մարդոց մոլորութիւնը, որնք հեռուանքը պատճառի առ ընդունելով վերանորոգութիւն են քարոզում և կամ մի նոր աղանդի հիմք դնելու աշխատում:

Մենք մեր այժմեան հասկացողութեամբ և համաձայն Քրիստոսազիր Ակեղեցւոյ դաւանութեանց՝ խոստովանում ենք, որ ԱՍՏՈՒԱՅ ՍԵՐ է: Եւ այս ճշմարտութիւնը յաւիտեանս մնալու է անփոփոխ: Աստի Աստուծոյ անունը տալով՝ մեր միտքը չպիտի թույններ խկոյն աստղերից վերի, կարծելով, որ Նա այնտեղ է միայն. վասն զի Աստուած ամենուրեք է, ուրեմն և մեր մէջն է, և թէ մենք կլինինք առաքելի և զիտուն : Հոգւոյ ինչութիւնն է այն զղացմունքը, որ անունում ենք ՍԵՐ: Աւստի մեզ պէտք է ուշ դարձնել այս Սիրոյ վերայ, որ բնականի փո-

խուելով, գերբնական է առնում մեզ, Էջ՝ Զն՝ Զանալլ-ճէն՝ Դարան: Ի՞նչ է ուրեմն Սէրը.

Գ.

Ասն մարդիք, որ սէրը բաժանում են մի քանի տեսակի, տանելով սէր արեւական, սէր հայրենական կամ ազգային, սէր ամուսնական, սէր պղատոնական, սէր ընդհանրական (կոսմոպոլիտիզմ), սէր քրիստոնէական կամ կրօնական և այլն: Մենք շատ հեռու ենք այդ բաժան բաժան անելուց, որ ընդգէմ է ոչ միայն առողջ դատողութեան, այլ և Քրիստոնէական հոգւոյ ուստի և ըստ մեզ մի սէր կայ միայն, և այդ է ներքին կամ անձնական:

Մարդս սիրում է ինքնին, և այն ամեն բաները որ իրանն է համարում. որքան որ քիչ բան ունի մարդ, այնքան նուազ է և նորա սէրը, որքան շատ բան ունի, այնքան շատ է և նորա սէրը և լայնածաւալ: Բայց մարդս ոչինչ չունի, և թէ չէ մտածում: Մտածողութիւնն է, որ ծանօթացնում է մարդուն իւր անձին և նորա պատկանեալ բաների հետ: Մտածմամբ է հասկանում նա իւր իրաւունքները և պարտականութիւնները, ու իրաւունք չունի, նա չունի և պարտականութիւն, և ընդ հակադարձն: Քրիստոնէական սէրը է իւր նմանին սիրել իբրեւ իւր անն: Եւ այս այնքան բնական է, որ աշխարհիս սանձմանից մինչև մեր օրերը ոչինչ փոփոխութեան չէ ենթարկուել և չէ ենթարկուելու յաւիտեանս: Արկինք և կրկիր կանցնեն, բայց սա ամեհին: Բնականապէս մարդս սիրում է իւր նմանին այնքան չափով, որչափով որ սիրում է իւր անձը: Անձնասիրութիւնը կամ ինքնապատվութիւնը կոչւում ունի մարդուս մտաւոր

զորդացման աստիճանից. որքան ստոր է այդ զարգացումը, այնքան մօտ է նա անասնականին, և որքան բարձր, այնքան մօտ է մարդկայինին: Վասն զի մարդուս կեանքը երկու տեսակ է. *Գործարանական*՝ որ անասնական և բուսական տակ է, և *Գեղեցիկ*՝ որ բուն մարդկային է (*): Մարդը մարդ է, եթէ ունի այդ ողին, նա ունի այդ ոգին, եթէ մտածում է, վասն զի մտածմամբ է մօտենում հոգեծանօթութեան, երբ և սկսում է սիրել նորան, կատարելով նորա պահանջմունքները, որ է նախել իւր անշուք հոգեբանքի քարոզի. զի ոչ ապաքէն մի է հոգի, որ կայ յամենեւին: Բայց ինչպէս որ մարդս կարող չէ սիրել Աստուծուն, առանց սիրելու իւր նմանին, սոյնպէս կարելի չէ սիրել մարդկութիւնը, առանց սիրելու իւր ազգը. և ոչ իւր ազգը, առանց սիրելու իւր ընտանիքը, և ոչ իւր ընտանիքը առանց սիրելու իւր անձը. վասն զի սիրոյ աղբիւրը անհատի մէջն է կայանում, և այդ նորա սեփականու-

թիւնն է, նորա անձին, նորա բնութեանը համար է, և այդ տեղից սկսում է ծաւալել նա այդ սէրը նոցա վերայ, որոց հետ նա սերտ կապակցութիւն ունի: Եւ կապակցութիւն կայ կիրակոսի և հոսենդոսի հետ, որոնք իրարու դոյութեան մասին տեղեկութիւն անգամ չունին: Սորանից երևում է, թէ որքան մոլորուած են մեր այն երիտասարդները, որոնք չեն սիրում իրանց ազգը, թէ մենք սիրում ենք ընդհանուր մարդկութիւնը: Եւս է, աշխարհիս մէջ եղել են երեւելի անձինք, որոց սէրը և օգուտը սիրուն է, աշխարհիս մի երկու մասին մէջ, բայց զործը սկսուել է մի և նոյն աղբիւրից, որոյ վերայ մենք մասնացոյց եղանք: Թող դոյանից իւրաքանչիւրը մի մի հանձար դառնան և մարդկութեան մեծամեծ օգուտներ տան, որով ապացուցած կը լինին իւրեանց սէրը. մենք էլ, իբրև մարդկութեան մի անդամը, օգուտ կը քաղէինք դոցա տուած օգուտից: Թող կիրակոսը հեռագրութեան գիւտը անէ, մարկոսը՝ շողիչարժեքների, մարտիրոսը՝ ապաղլութեան, բայց որ այդպիսի մի բան այդ պարոններից դուրս չի գալիս, էլ ինչո՞վ են ապացուցանում, թէ սիրում են ընդհանուր մարդկութիւնը: Հանձարաւոր մարդը հանձարաւոր ժողովրդից է ծնում. քանի որ մեր ժողովուրդը հանձարաւոր չէ, մեր ոչ մի անդամը հանձար չի դառնալ: Եթէ այսօրուան օրս երկու ջուխտ մի կէսա խելացի ուսումնական ունինք, դոքա էլ մեր կեանքի ծնունդները չեն, ուստի և անչափ հեռու են տակաւին հանձար լինելուց: Աշխատենք ուրեմն մեր ազգին ընդունակ առնել հանձար ծնելու: Սիրենք մեր Ազգը, որով սիրած կը լինինք և մարդկութիւնը. պատուենք մարդկութիւնը և ուսանինք նորանից սիրել մեր Ազգը:

(*) Եւ պարտ է դիտել, եթէ հոգի երկուս ունի զօրութիւնս — գիտնական և կենդանական: Եւ գիտնականը են այսորիկ. միտք, տրամախոհութիւն, կարծիք, զգայութիւն, երեսակայութիւն. իսկ կենդանականը այսորիկ են. կամք, ընտրողութիւն, յօժարութիւն, ցանկութիւն, բարկութիւն: Եւ յերկարանշիւրսս յայտնիկ ոմանք բանականք են եւ ոմանք անբանք. քանզի եւ ի գիտնական զօրութիւնս հոգւոյ ոմանք բանականք են եւ ոմանք անբանք: Եւ բանականք են միտք, տրամախոհութիւնք, կարծիք. իսկ անբանք. զգայութիւնք, երեսակայութիւնք: Եւ ի կենդանականն դարձեալ զօրութիւնս ոմանք բանականք են եւ ոմանք անբանք. եւ բանականք ասին կամք, ընտրողութիւն, յօժարութիւն. իսկ անբանք, սրայէս բարկութիւն, ցանկութիւն: (Դաւիթ անյաղժ)

Եթէ մենք լաւ ճանաչէինք Նօրին, Յիշաին, Օղիւստ Կօնտին և այլ մի քանի սոցա նմաններին, արեգակնակերպ կերեւար Գառիթը մեր աչքում. բայց քանի որ այդ չկայ, սա Ա. Խոյ մեզ համար մնայ իբրեւ մի վառուած ճրագ կուրաց առջեւ:

Դ.

Երեսնան սկզբումը սիրում է իւր մօրը և այն բոլոր մարդոց, որոնք իւր վերայ խնամք են տանում: Աթէ պատահում է, որ ծնողն փոխանակ ուրիշ կին է ծիծ տալիս երեխային, երեսնան նրան է ճանաչում ինքեան բարեբար և նրան է սիրում, և ոչ թէ իւր մօրը որ կամ չկայ, կամ կենդանական զուարճութեանց ենթարկուելով, ուրիշն ձեռք է ձգել իւր զաւակի խնամատարութիւնը: Միւս կողմանէ՝ մենք տեսնում ենք, որ ծնող մայրը առջորվում է իւր զաւակի սիրով, մինչդեռ ծծմայրը իբրեւ փորձկան, իւր շահն ունի աչքի առջև և իւր շահու համար է կերակրում երեխային: Աթէ այս պայէս է, ապա ուրեմն կարելի է հաստատապէս ասել, որ երեսնան ոչ թէ սիրում է իւր ծնողին նորա համար, որ նա իւր ծնողն է, այլ էնգուր համար, որ կերակրվում է նորանից: Իսկ ծնողը սիրում է իւր զաւակին այնքան, ինչքան որ թելադրում է նորան իւր ներքին պահանջմունքը, որ ինչպէս ասացինք, երկու տեսակ է. կենդանական, որով իւր գլխապահութեան օգուտն է նշմարում և հոգեկան, որով իւր անմահացնելն է աշխատում: Աթէ հասարակութեան մէջ ամուլութիւնը նախատինք է համարվում, այն ամուլ կինը, որ աղատ չէ հասարակութեան այդ նախապաշարմունքից, ամենայն տեսակ հնար պատրաստ է գործ դնելու, եթէ միայն առանց այլ կերպ նախատանայ ենթարկուելու, կարող կը լինէր աղատուիլ այդ նախատանքից, այդ հասարակութեան աչքին մի զաւակ երեցնելով: Սորա հակառակ, ինչ հասարակութեան մէջ, անպատկ ծնունդը ապօրինի և անսուրբ է համարվում, այդ կերպ յղա-

յածները զաւակապանութեան ամենայն հնարները գործ են դնում, միայն թէ հասարակութեան աչքում չերևէր այդպիսի մի ծնունդ և ծնողը նախատանայ թուքի և մրի չենթարկուէր: Ինչպեղ արու և էդ զաւակունք միահաւասար համարմունք չունին, այլ արու զաւակը գերապատվում է էգից, հեռապէս սիրվում է արուն և անպատվում է գըր մի և նոյն ծնողից: Արկու արու զաւակներից նա առաւել սիրելի է այդպիսի ծնողներին, որ առաւել նիւթական օգուտ է տալի. և մեղ քիչ չէ պատահել լսել այդպիսիներից, թէ երանի՜ միւս չորս որդիքս կոտորուէին, բայց ոչ սա, որից կախում ունէր մեր կեանքը: Բայց կապառած, որ ասում է, զոր մատդ կտրես, որ չնկատայ, մօր ջիգարը ամենքի համար մէկ է: Ա իրջապէս եթէ ասնք որ սովի ժամանակ, սովորական բան է, որ շատ մայրեր ուտում են իրանց զաւակների միւսը, սորանով կնքած կը լինինք մեր կարծիքի ճշմարտութիւնը: Ասել է թէ, ծնողն անգթութիւնը այնքան շատ է, որքան շատ է նորա կենդանական պահանջմունքը. իսկ նորա գլխաւատութիւնը այնքան շատ է, որքան շատ է նորա հոգեկան պահանջմունքը: Աա աշխատեցնում է իւր որդուն այն չափով, որ չափով որ կարող էր բաւականութիւն ստանալ իւր կենդանական պահանջմանց համար, նա վաճառում է, եթէ այդով կարող էր բաւականանալ, և վերջապէս ուտում է, եթէ այլ միջոց չունի ապրելու: Մեր գիւղացիք թէպէտ չեն ուտում իրանց երեխայոց միւսը, ըստ սրում հարկ չկայ, բայց միւս բոլոր անգթութիւնքը ունին: Գոցա համար կինը զրամաղըւն է, իսկ որդիքը նորա տոկոսիքը. տղամարդը կուլ է տալիս երկուսին էլ: Սարսափելի խաւար և շօշափելի աղիտու-

Թիւն: Ո՛հ, իմ սիրտս կտրատուիմ է յիշելով այս լուսնիս հազար ու մէկ եղեռնագործութիւնք... բայց... ինչ և իցէ... քանի՜ քանի՜ մայրեր կան, որոց հոգեկան պահանջմունքը յաղթում է մարմնականին, և մայրը պատրաստ է ամենայն տեսակ թուք ու մուր տանկով, սովով և մահու մատնուելով իւր անձը, քան թէ իւր զաւակներին հետ այդպէս անդթութեամբ վարուել: Բայց ո՛ւր են կանայք. «Ո՛ւր, Ե՛ղիշէ, ո՛ւր փափկասուն մեր Տիկնայք...»:

Ազգասէր կարող է լինել նա, որ դիտէ նախ թէ ինչ ասել է Ազգ, և երբ այդ սիրոյ մէջ մի օգուտ է նշմարում դէպի իւր անձը, որ յառաջ է գալիս ինքեան ազգի մի անդամը լինելն զգալուց: Ինչպէս նաև հայրենասէր կարող է լինել նա, որ զգում է, թէ ունի հայրենիք, և թէ դորանից մի քանի կանգուն հող էլ ինքն ունի իրաւունք ունենալու: Բայց եթէ մի հայրենիք, մի ազգ թշուառ չէ, նա չունի և տեղեք կարեկցութեան, որ սիրոյ հեռւանք է: Եւ այն ազգը կարող է թշուառութեան մէջ ընկնիլ, ինչ ազգ, որ ագէտ է. իսկ տգէտը կարող չէ զգալ իւր թշուառութիւնը և բաղդաւորութեան հնար որոնել: Վասնի որ տգէտ է, նա պիտի ստրուկ և թշուառ մնայ. քանի որ չէ երկմտում իւր յամառութեանց ստուգութեան մէջ, նա պիտի տգէտ մնայ: Երկմտութիւնը մտածողութեան կարապետն է. մինչև չէ երկմտում, թէ մի՞ գուցէ այս «յապէս չէ, ինչպէս կարծում եմ» նա և չէ մտածում, չէ ցանկանում փնտրել բարին և ճշմարտութիւնը, և հեռւապէս չէ ճանաչում իւր անձին թշուառութիւնը: Բայց մարդը՝ ի բնէ մտածող կենդանի լինելով, երկար ժամանակ մի մղար կարծիքի մէջ չէ յամառվում և չէ կաշկանդվում: Ամենայն

մղորութիւն գտնում է վերջապէս իւր հաւատարմութիւնը, ամենայն մղութիւն իւր խափանաւթիւթը. թէպէտ լինում է և ընդհակադարձն, բայց միշտ բարին և ճշմարտութիւնը յաղթող են հանդիսանում և ճշմարտութիւնը հետևում է բարւոյն: Արբ զարթում է բարւոյ և ճշմարտութեան հողին մի ժողովրդի մէջ, այն ազդեցութիւնը ինչ որ դա դործում է ընդհանուրի վերայ, զորա արդիւնքը իսկոյն երևում է այս և այն անհատի մէջ, որոնք անբողջ հասարակութեան խոցերը իրանց միակ հոգւոյ վերայ կրելով, հրապարակ են դուրս գալիս հաշիւ ու համար տալու: Որքան շատ ցաւեր ունի հասարակութիւնը, այնքան շատ են ցաւում և նրանք, որքան շատ են ցաւում, այնքան շատ են աշխատում հնարների մասին. որքան շատ են աշխատում, այնքան շատ աշխատակիցներ ու հեռւոյններ են զրտնում, որքան շատ աշխատակիցներ են ունենում, այնքան շուտ են մօտենում իրանց նստատակին: Եւ այդ աշխատութիւնն է ահա, որ թէ՛ ազգասիրութիւն և թէ՛ հայրենասիրութիւն է համարվում:

Ազգասիրութիւնը խաբէբայական է և կուրօրէն, երբ մի ազգ իսկապէս թշուառ լինելով, նորա այս և այն անհատը կամ կուրութիւնից ստիպուած և կամ պղտոր ջրում ձուկ որսալու նպատակով, սկսում է քննոյնել նորան թովչական ճարտարամտութեամբ, գովաբանելով նորա այն բաները, որոնք նորա թշուառութեան բուն ազբիւրներն են: Նորա եղեռնագործութիւնները քաջագործութիւնք է համարում, տգիտութիւնը՝ բարոյականութիւն... րիթմալէքը՝ մի մի հանճար, շամբուտը՝ բուրաստան, կոնդերը՝ երկնահայեացք, ճահիճները՝ անմահական....

Ճշմարիտ և գիտակցաբար է այն անձին սէրը, որ զգալով ընդհանուրի թշուառ փեծակը, փնտրում է նորա թշուառութեան աղբիւրքը, ցոյց է տալիս նրան իւր վերքերը, բայց է անում նորա մտաւոր աչքը և շօշափելի կացուցանում բարին և կատարեալն, ճշմարիտն և անմահն:

Առաջինը քնացնում է, թմբացնում է և հետեւապէս կամենում է մեռցնել, իսկ երկրորդը վարթեցնում է, նորա դանդաղ շարժողութեանը մի հզօր զօրկ է հասցնում և արագութիւն տալիս այդ շարժողութեանը դէպի յառաջ: Առաջնոյ ձգտողութիւնը իւր դժոխային որկորը յագեցնելն է, իսկ երկրորդինը իւր հոգւոյ պահանջմանց բաւականութիւն տալն է և նրան անմահացնելը: «Մահ ո՛ր իմացեալ մահ է, մահ իմացեալ անմահութիւն է» . . .

Եթէ մենք չալարենք մի անգամ մեր մտաց առաջը բերել մեր ազգի անցեալը, զգանք այն տաժանելի աշխատութիւնը, ինչ որ մեր արժանայիշատակ հարք գործ են դրել ժողովուրդը բարոյական առնելու, անշուշտ պիտի դանք այն եղբակացութեան, որ եթէ նոքա մի դոյն, կամ դորա կիսու չափ աշխատէին և ժողովրդի մտաւոր զարգացման համար, անշուշտ պիտի հասնէին իւրեանց բուն նպատակին, որին մօտենալ անգամ չկարողացան: Այն զին ժողովրդի կառավարողը խելքն է. հոգին այնտեղ է, ինչ տեղ խելք կայ. առանց խելքի՝ հոգւոյ ծանօթութիւն չկայ, հեռեւապէս և ոչ ճշմարիտ բարոյականութեան մօտենալ: Եթէ մեր նախահարք չկարողացան այն անել, ինչ որ պահանջում է մեր ժամանակը, այլ կատարեցին իրանց ժամանակի պահանջմունքը, դորանից չպիտի եղբակացեն, թէ ուրեմն եթէ նոքա ողջ լինէին մեր օրերումը, պիտի

այն անէին, ինչ որ անում են մեր ժամանակի կարճատես մարդիկը, . . . : Այսպիսի մոլորութեան դէմ մենք աւելորդ ենք համարում բան խօսել. նախ էն դուր համար, որ մեր այժմեան համոզմունքը ընդդէմ չէ ոչ Եղեշէին, ոչ Խորենացուն և ոչ Գաւիթ անյաղթին, որոնք յաւիտեանս մնալու են անմահ. երկրորդ՝ հաւաստի ենք, որ մեր մատաղ սերունդը այլ ուղղութիւն է ստացած և բոլորովին կը խուսափէ հնամոլների մոլար շաւղեց, որով և կապացուցանէ իւր հարադատութիւնը և հաւատարմութիւնը առ իւր Ազն և Եկեղեցին: Այսպիսի մոլորամիտ մարդոց թիւը հետզհետէ պակասում է մեր ազգի մեջն, որ յայտնի նշան է աղբային յառաջադիմութեան: Մենք փոխանակ համակրութիւն ցոյց տալու, այժմ ծիծաղում ենք այն մարդոց վերայ, որոնք իբր-ազգասիրական հոգւով վառուած . . . :

Եթէ մեր հաստաբաղուն Արամ և քաջն Տիգրան, որք աստուածապաշտ չէին, այդ տեղեր է տալիս մեզ նրանց չափել: Այն եթէ իմանայինք որ մեր լեզուն ադամախօս չէ, այլ հայկախօս, մենք չպիտի սիրենք այն լեզուն, որ մեր հոգւոյ և մաքի յայտաբարն է: Եւ որ Եղեշէին որ Խորենացին միաքղբալեցուցին այդպիսի ցնորաբանութեանց վերայ: Մեր նախորդք Հռոմ ազատեցին, այո, բայց մե՞նք, մենք եմ ասում, մե՞նք ինչ արինք: Այն եթէ մեր նախահարք ժամանակների և տեղական դառն հանդամանքներէն հազիւ հազ կարողացան մեզ այս լուսաւոր դարուս արժանացնել, էլ ի՞նչ աւելի բան ենք պահանջում մենք նրանցից: Այն պակասութիւնները, որ մենք այժմ գիտենք, թէ նոքա ունէին, աշխատենք մենք այժմ չունենալ. և այն արժանաւորութիւնքը, որ այժմ գիտենք, թէ նոքա ունէին,

աշխատենք մենք ունենալ: Անցեալի այն ար-
ժանաւորութիւնը, որ կարող չէ ունենալ
ապագան, նա սուտ է և շինծու: Մարդկա-
յին այն արժանաւոր յատկութիւնը, որ մի
գարում կայ, և միւս գարում չկայ, նա
սուտ է, և ոչ եղելութիւն. բայց կարող էր
բարի լինել այդ շինծու բանը իւր ժամա-
նակին և ոչ բարի՝ միւս ժամանակում: Այն
շատ սուտ բաներ, որ բարի են, բայց ոչ ամեն
ժամանակի համար նոքա բարի են: Այլ
վարմունք է պահանջում երեխան, և այլ
երիտասարդը: Ազգն ևս ունի իւր զանազան
հասակը ըստ մտաւորականին՝ և նորա հետ
ամեն ժամանակ միակեղալ վարուիլ անհա-
րին է(*):

Ե.

Ամենայն հասարակութիւն ունի իւր հա-
մար կարգուհանոն, կառավարութեան կերպ,
կրօն, սովորութիւնք, և այլն, որոնք ըստ
ամենայնի համապատասխանում են նորա
մտաւոր զարգացմանը. վասն զի դոքա բոլորը
հետեւանք են և ոչ պատճառք: Արեւմտեան իւր
մօր արդանդից աշխարհք դալով՝ ենթարկ-
վում է այդ հանգամանքներին: Այլ է լսել,
որ մի ընտանեաց և հասարակութեան մէջ,
ուր խօսվում է հայերէն, յանկարծ մի երե-
խայ չնօսի այդպէս, այլ մի օտար լեզուով:

(*) Մի դերմանացի փիլիսոփայ (Հեդել) ասում է.
«Ինչ որ խելացի է, այն եւ ճշմարիտ է. ինչ որ ճշ-
մարիտ է, այն եւ խելացի է»: Մեր Անյաղթն ասում
է. «Ամենայն որ ճշմարիտ է, նա եւ բարի է, բայց
ոչ ամենայն բարի ճշմարիտ է, քանզի դոմանմի եր-
բուն եւ դուռն բարի»: Իսկ ըստ մեզ. Կան բաներ,
որք Թէպէտ ճշմարիտ են, բայց չար են. կան, որք
եւ ճշմարիտ են եւ բարի. կան, որք Թէպէտ սուտ են,
բայց բարի են. կան, որք եւ սուտ են եւ չար: Եւր
պէտք է, որ իմանայ, Թէ որն է այսպէս եւ որն ու-
րիշպէս:

Վիւղերումը, ինչպիսի մարդիկ թէ՛ կրկա-
գործութեամբ և թէ՛ անասնաբծութեամբ
են պարագում, նոցա երկուայք իրանց ազատ
ժամանակները գործ են դնում մի բանի ոչ
թէ ստիպուած ծնողական հրամանից, այլ
միայն կատարելով այն պահանջմունքը, որ
բնական է նոցա: «Նոքա մի բան պիտի շե-
նեն, այդ պահանջմունք է, բայց ի՞նչ շենեն.
իրանցից ոչինչ կարող չեն հնարել, այլ
պիտի նմանակցին մարդոց և անասնոց. պի-
տի անեն այն, ինչ որ տեսնում են նրանց
մէջ: Աւստի և շինում են փոքրիկ գութան-
ներ, սայլեր, և այլ այսպիսի բաներ. վարում
են, ցանում են. իրանցից քեահեա են ընտ-
րում, մէկին դղր են շինում, մի քանիսը
քէթիտուդայ են ձեւանում. սկսում են կըռ-
ուել. մինն ասում է՝ ես հող չունիմ. միւսն
ասում է՝ իմ այգիս քիչ է. մինն ասում է՝
պէտք է հողերը համբաւորեք անել. միւսը,
թէ ոչ՝ պիտի տանդլուխ հաւածար բա-
ժանել: Աւ այս եօթը ութը տարեկան երե-
խայքն են անում, որոնք առաջնակարգ լի-
նելով՝ իրանց հետ ունին և աւելի փոքրա-
հասակներ: Յետոյ սկսում են խաղալ. մէկը
եղան պէս բառանչում է, միւսը՝ ձիւս պէս
լարինջում. մի քանիսը հովիւ են դառնում,
միւսերին ոչնար շինում և մկրկացնելով
ման ածում: Մի քանիսը դուռնաչի են
դառնում, հարս ու փեսայ են ընտրում
իրանցից, մէկին աէրաէր են շինում, պսակ
ու կնուէք են անում: Աւ կրջապէս երեխայք
ամեն բան կատարում են, ինչ որ տեսնում
են մեծերի մէջ, որ ասել է՝ ըստ ամենայնի
մարդիկ են, միայն փոքր հասակով և փոքր
խելքով. այդ պակասութիւններն էլ ժա-
մանակը լրացնում է և ձգում հասարակու-
թեան մէջ, երբ բոլորովին դառնում են այն,
ինչ լինելու որ ձգաողութիւն ունէին — եթէ

յիմար էին, այժմ՝ տգիտանում են. եթէ սրարզամիտ՝ այժմ մոլորանում են: Բայց սոցյալ թէ առաքինութիւնը և թէ մոլութիւնը բնականապէս և մակստացական* լինելով, այնքան արժանի չեն ուշադրութեան. ուստի թողնենք սոցյա առ ժամանակ մի վայելելու իրանց անմեղութիւնը, իսկ մենք դառնանք դէպի քաղաքը:

Այլ տեսարաններ է ներկայացնում քաղաքի երեկացոց աշխարհը: Անգհանրապէս խօսելով՝ քաղաքի երեկացոց վեճակը սատակ թշուառ է: Այստեղ երեկայքը՝ հինգ կամ վեց տարեկան եղած չեղած, պէտք է կամ արհեստի տրուին աշակերտութեան, կամ վաճառականութեան և կամ ուսման: Արհեստի են տալի այն երեխան, որին ուսում տալու կարողութիւն կամ հասկացողութիւն չունին: Ավաճառականութեան տալիս են այն երեխան, որ ուսումը առելով

(*) Իսկ մակստացական առաքինութիւնը ասացան վասն բնականացն. իսկ բնականը ասին, որք միանգամ ըստ խառնուածոյ մարմնոյ զոն, որք ոչ հետեւին միմեանց: Քանզի որ ի խառնուածոյ մարմնոյ է ողջախոհ, ոչ ամենայն իրօք եւ արի եւ խոհեմ եւ արդար զոյ. որք եւ ծառայականը կոչին եւ անբանք: Եւ ծառայականը կոչին, որպէս ի հարկէ հետեւալը խառնուածոյ մարմնոյն, քանզի որ ի ցուրտ խառնուածոյն է, նա ի հարկէ ողջախոհ զոյ: Իսկ անբանք կոչին վասն ոչ զիտելոյ զպատճառն, թէ զի պարտ է ողջախոհ լինել. եւ դարձեալ անբանք կոչին, վասն զի եւ յանքան կենդանիսն բնաւորեցաւ այսպիսի առաքինութիւն տեսանիլ: Որպէս յորժամ ասեմք զտատրակ ի բնութենէ ողջախոհ, եւ զուզտ խոհեմ, եւ զառիւծ արի, եւ զարագիլ արդար, վասն զի զձերացեալ հայրն կերակրէ: Եւ դարձեալ մակստացական առաքինութիւնը ասացան վասն բարոյականաց առաքինութեանց, որք յաւանդութենէ եւ ի պատուիրելոյ: Որպէս յորժամ որ ի պատուիրելոյ զոյ ողջախոհ, ոչ զիտելով զպատճառն, որք ոչ հետեւին միմեանց. վասն զի մարթ զոյ ողջախոհ լինել յաւանդութենէ եւ ոչ իմաստուն: (Գաւիթ Անյաղթ):

չի կամենում շարունակել ուսումնասիրութիւնը այլ ևս, և կամ նոյն իսկ ծնողները փոքր ինչ գրաճանաչ առնելէն զինի՝ տալիս են վաճառականի: Իսկ ուսման մէջ պահում են իրանց որդիքը այն ծնողները, որք կամենում են իրանց որդոցը մի օր հոգևորական կամ աստիճանաւոր տեսնել: Չասնեք որ կրթութեան վերայ այսպիսի դադափար ունենալը տգիտութիւն է, բայց և այսպէս՝ զոքս չեն հասնում իրանց նպատակին: Կոցա որդիքը փախչում են մինը վարժապետից, միւսը վարպետից, երրորդը պարոնից. և ի՞նչ է սոցյա փախչելու պատճառը, եթէ ոչ այն բարբարոսութիւնը և կեղտոտութիւնը, որ աիրումէ այդ երեք տեղերն ևս: Եւ ի՞նչ բարի բան կարելի յուսալ այնուհետեւ, երբ քաղաք տեղը դատարկաշրջիկ երեկայք շատանում են և սկսում փողոցէ փողոց թափառիլ... Ա՛յ աղնիւ և բարեմունուդ ընտանիքը չէ զանգատում միշտ, որ իւր դրացու երեկայքը՝ իրանց անկրթութեամբը վատ ազդեցութիւն են գործում իրանց բարեկիրթ երեկացոց բարոյականութեան վերայ*:

Պէտք է դիտեալ՝ որ առաքինութեան մէջ զարգանալը շատ նմանութիւն ունի մոլութեան մէջ զարգանալուն. երկուսն էլ

(*) Տփխիսում ազգային ուսումնարանները հետզհետէ բարեկարգուելու վերայ են եւ այլ եւս չին երեւում այն վարժապետներից, որոնք մի քանի տարի առաջ աւելի զահեղութիւն քան թէ վարժապետութիւն էին անում: Բայց քանի որ ժողովրդի հասկացողութիւնը ուսման մասին դեռ ևս շատ ստոր է, չափաի դնահատին այն սրտացաւ երիտասարդներին, որոնք վերջին ժամանակս այժմեան հողաբարձութեան շնորհիւ ընտրուեցան ծխական ուսումնարաններին համար: Փորապաշտ հայրերի քունը չի տանում, երբ փոքր ինչ պակասում է կախեթին, բայց ամենեւին հոգները չէ, եթէ իրանց զաւակը ոչ թուղծ

վարժողութեամբ, երկուսն էլ սովորութեամբ է ձեռք բերվում: Միայն այս զանազանութիւնը կայ, որ մեղութեանց մէջ մարդու հոգին հանազազ անհանգստութեան և երկիւղի մէջ է, որ օրէցօր մթնում և խաւարում, մինչև վերջնական ընդունակ է առնում նորան քստմենքի չարագործութիւնք կատարելու. իսկ առաքինութիւնը օրէցօր լուսաւորելով նորա միտքը, օրէցօր զուարթացնելով նորա հոգին՝ հանցում է մինչև անձնազոհութեան առաքինութեան համար: Աթէ մենք լսում ենք, որ այսինչ աւազակը այսինչպէս հնարապէտ է, ճարպիկ է, կարծրասիրտ է և այլն, պիտի չը կարծենք ամենևին, որ այդ յատկութիւնքը 'ի բնէ նա ունէր, կամ ձեռք բերաւ երկու երեք գործողութեանց մէջ. այլ թէ փոքրուց սկսել է և վարժուելով վարժուելով կատարելագործուել է եղեռնագործութեանց մէջ: Սոյնպէս՝ եթէ տեսնում ենք մի մեծագործութիւն և զովանի առաքինութիւն, պիտի համոզուինք, որ դա ևս շատ ժամանակուան վարժուելու արդիւնք է: Ուստի և կարծել, որ միակ տակով, թէ այս ինչ բանը չար է, այն ինչ բանը բարի, այդպէսով կարելի է մարդուն առնել առաքինի, դա շատ սխալ կարծիք է. վասն

ունի եւ ոչ գրիչ եւ ոչ իւր ամենափառաբանող Դմ աշուղ տեսել եմ շատ երեխայք, որոնք պաղատելով խնդրում են իրանց մօրը, որ փող ուղէ հօրից մի քանի Թաքալայ Թուղթ գնելու համար, բայց դորանով ուսումնասէր զուակը տեղիք է տուել իւր մօրը ծեծուելու իւր տղամարդից: Ո՛հ, էլ ի՛նչ մեծ ցաւ, քան թէ այս կարող է լինել աշխարհին երեսին. Երեսան կարգալ է ուզում, զիրք չունի: Վարժապետը վարժատրուծին չի ստանում միմիայն նորա համար, որ իւր առաջին ունեցած պարտականութիւնը ճշդութեամբ եւ հաւատարմութեամբ է կատարում:

զե առաքինութիւնը, ինչպէս նաև զիտութիւնը և ուժը, վարժուելով է ձեռք բերվում: Ահա այս հանդամանքը աչքի առջև ունենալով, պէտք է վարժել երեխայքը և առաքինութեան մէջ: Իմանալու համար, թէ ինչպէս պէտք էր զարգացնել երեխայի բարոյականութիւնը, ինչպէս պէտք էր ուղղել նորա վարք ու բարքը, պէտք է լաւ ուսանել, թէ ինչ հանգամանքներ կան նորա շրջապատումը, որք կարող էր դործ գնել յօգուտ նորա առաքինութեան և որք հարկաւոր էր վերացնել:

Մենք ամենքս էլ երեխայ ենք եղել, հազար ու մի տպաւորութեանց ենթարկուել ենք: Աթէ մեր միտքը բերենք մեր ոգեկան աշխարհի ստոյգ պատմութիւնը, կը տեսնենք, որ մեր բոլոր լաւ կամ վատ արարմանքը ունեցել են իրանց յայտնի պատճառները, որոնք շատ անգամ եղել են այնքան ցած, այնքան քստմենքի, որ մենք ամօթ ենք համարում ոչ միայն տպաւորութեամբ հրապարակ հանել, այլ և մեր ամենաօժտիկ խորհրդակցին անգամ ասել: Ո՛ւր է Ժան-Ժակը. որ յետ քաշէ իւր բնութեան վարագոյրը և հասարակութեանը հրաւիրէ տեսնելու այն, ինչ որ ամենքը ունին, բայց երբէք տեսած չեն: Բայց և սա, իբրև մարդ, զրահանապէս կարող չէր ցոյց տալ իւր անձը, վասն զի զրահանապէս ազատուիլ մի որ և իցէ հոգեկան կրքից, անհնարին է: Խոցը առողջանում է, բայց նշանը մնում է. այդ խոցը եթէ հոգու վերայ է եղած, նորա ազդեցութիւնը գէթ փոքր մասամբ կը մնայ: Աթէ մի մարդ 'ի մանկութենէ կարողացել է իւր հոգու վերայ մի քանի բարոյականացուցիչ տպաւորութիւններ կրել և յետոյ է ընկղմել մեղութեանց մէջ, սորա վերականգնելուն աւելի յոյս կայ, քան թէ այն անձին,

որ ի մանկութենէ բոլորովն անճանօթ է մնացել առաքինութեան: Այլ կամ երկու տարեկան հասակում կուրացածներն միտքը կարելի է շատ հեշտութեամբ զարգացնել, բայց ի ծնէ կուրին՝ ոչ այնպէս: Թէպէտ այս օրինակը պատկանապէս համեմատ չէ առաջինին, բայց բաւականաչափ նմանութիւն ունի: Այլ որ մենք ափսոսում ենք մեր ամենաչնչին կորստի համար: Մեր կորցրած կօպէկի համար առաւել շատ ենք ցաւում, քան թէ մատանջվում, թէ եղանի եւ էլ այս ինչ մարդու չափ միլիոններ ունենային: Էլ միթէ մեծ է կօպէկը քան զառաքինութիւնը, որոյ կորուստը այնքան ցաւեղութիւն է, որ մարդ զարհուրում է ինքն իրանից, իւր մարմինն իւրեան համար դերեղման է համարում, զժպում, խնդրանում, երերում, տատանում, եւ վերջապէս ինքն իւր վերայ յարձակվում սպանում: Բայց այս չի անում այն եգիպտացործը, որ իւր կեանքի մէջ երբեք առաքինի չէ եղած: Այս հանդամներից արդէն պարզ երևում է, որ երկուսն աւելորդապէս առաքինութեանց մէջ փարժել, մինչև նա անձամբ զգայ այն հոգեկան զուարճութիւնը, որ մարդս զգում է իւր բարեգործութեան ժամանակ: Արեւիկայի զոյցմանը անտահման է, նա տեղն ի տեղը սէր է. մի ամենաչնչին բարեգործութիւնը նորա վերայ աստիկ տալաւորութիւն է դործում, եթէ խնայուի օդուտ քաղիլ նորա այդ բնատուր ձգտողութենից:

Արեւիկան կեանքին մէջ մանկուհի պէս, նորան մի առաջնորդող պէտք է, բայց ոչ կոյր առաջնորդ, այլ երեխայական բնութեանը քաջահմուտ եւ զաւակասէր մի ծնող, որ յօգուտ իւր մանկան առաքինութեան, զսպէ իւր ընտանեկան դաժակեղեցութիւնը եւ բողմակերպ նիւթելով զար-

գացնէ երկուսի քնքուշ զգացմանքը առաքինութեան մէջ: Վաղեւ է դուռը մի աղքատ, այդ լաւ միջոց է, եթէ դիտէ մայրը օդուտ քաղիլ երկուսի դերազգացութիւնից, պատմելով աղքատի խեղճութիւնը եւ յորդորելով երկուսին խղճաւ այդ պիտիւնքին: Մայրը տալիս է երկուսին մի կօպէկ, եւ թելադրում է նորան այդ կօպէկը տալ աղքատին: Պէտք է ասենք, թէ ռըքան մեծ եղաւ երկուսի հոգու զուարճութիւնը, մանաւանդ լսելով աղքատի բոլոր սրտանց օրհնութիւնը: Արեւիկայի վերայ այդպիսի տալաւորութիւնը այնպէս աստիկ են լինում, որ պէտք է մինչև անգամ մեծ զուարճութիւն յորդորի կողմից, որ մի դուրս այդ տալաւորութիւնքը չափազանց լինին եւ վնասակար: Իմ բարեկամներից մինը պատմում էր, թէ մի անգամ մի վնասատանութիւն էի կարգում մի ընտանիքի մէջ, ուր կար եւ մի հինգ տարեկան աղջիկ երկուսի, որ աչքերը չորս տարած այնպիսի ուշադրութեամբ էր լսում, որ կարծես ամենից լաւ նա էր զգում եւ ըմբռնում: Այսպատմութիւնը վերջացաւ եղբրերգական ձևով. տունը կրակ ընկաւ եւ հերոսուհին այրեցաւ մէջը: Այս լսելով փեքրիկ երեկան, սկսաւ ձիւ աղաղակ բառնող դառն արտասուներով, թէ ինչո՞ւ օրհնութիւն չարին եւ ինչո՞ւ թող տուին այրուելու: Այս տալաւորութիւնը այնքան վատ ազդեցութիւն դործեց երկուսի վերայ, որ մեր «~~այ~~» է ասելը չօգնեց եւ նա երկար ժամանակ սկսաւ դուրս վերայ մտածել եւ մաշվել: Մի երկուսի մանուկ է մի հիւանդ օտարականի մօտ, որ իրանց տան սննեակների միւրի մէջ պարկած է լինում: Արեւիկային տեսնելով շարժվում է հիւանդի սիրտը եւ սկսում է պատմել նորան, թէ ինչպէս ինքն եւ ունի նորա պէս երկուսի, որոց տեսու-

Թեանք կարօտ մնալով, պիտի մեռնի այժմ: Այս խօսքերը երևալի վերայ այնպիսի տալաւորութիւն են զործում, որ նա արտասուելով դնում է իւր ծնողաց մօտ և ասում նրանց, թէ կամ նորան պիտի բժշկել տաք, կամ թէ չէ՝ եւ էլ կը մեռնիմ:

Այլ չգիտէ, որ տգէտ ծնողաց կը թու-
թեան միակ միջոցը երկիւղը լինելով, հաղար
ու մին պատաւական սարսափեցուցիչ բաներ
են հաւատացնում երկապոց և խանգա-
րում նոցա հոգեկան կարողութիւնք: Գիւ-
ղերումը, ուր կարծես բոլորովին բնադդո-
ղաբար են ապրում, ոչինչ ընտրողութիւն,
ոչինչ գորշողութիւն բանեցնել չգիտեն երե-
կոյոց համար: Ինձ պատահել է տեսնել
թէ ինչպէս ձմեռնային դիշերները, երբ կրակի
չորս կողմով շարուած՝ նօրաթմով հէքիաթ-
ներ են ասում, որոց նոյն իսկ պատմիչները
հաւատ են ընծայում իբրեւ սոցիալ եղելու-
թեանց, նորա միջի գեներ*, քաջքերը, կա-
խարդները և այլն, այնպիսի դարհուրանք են
բերում ջահէլ լսողների վերայ, որ շուտ
շուտ յետ են մտիկ տալիս գէպի դուռը,
կարծելով, որ այնպիսի պիտի ներս թափին
գեները և կուլ տան իրանց, ուստի և ստեպ
ստեպ գէպի կրակն են սողփում, կարծելով,
թէ նորա միջ պիտի դռնեն աղատութեան
հնար: Այս հանդամանքը նկատում են մե-
ծահասակ կենդանիք, բայց այնքան սովո-
րական բան է դատած այդ նրանց համար,
որ ծիծաղում են, թէ մենք էլ փոքր ժամա-
նակներս այդպէս վախենում էինք, բայց հիմի
այնքան չէ: Բայց մեծ վախողները իրանք

են, թէ և ամաչում են ասելու: Աւարդարեւ,
չնայելով դրանց կոշտ ու կոպիտ կերպա-
րանքին, մի ամենաչնչին զխաղած դրանց
մահուման մահճի մէջ է ձգում: Գոքա չեն
վախենում ոչ մարդից և ոչ դաւաճանից, այլ
այնպիսի բաներից, որ ամենեւին չկան: Գաւ-
րիշը պողը փչեց, ուրեմն օջախը պիտի
հանգչի. շունը օռնաց, ուրեմն տէրը պիտի
մեռնի. աչքը խաղաց, ուրեմն կամ ոտը
պիտի կոտրուի կամ մարդու հետ պիտի
կռուի: Այստեղ տեսել, հոգին հանդիստ
չէ, օրերով ապաստում է մի սարսափելի պա-
տահարի, դուրսը ցաւում է, ուրեմն աչք է
դիպել, կամ խաչեց և . . . և այլ հաղար ու մէկ
կեղտոտ և ազգակործան ցնորաբանութիւնք,
և մահառ ի թ ազգեցութիւն ունեցող մեր
ուամիկ ժողովրդի վերայ: Եւստ ժամանակ
չէ, որ մեր Ղարաբաղում մի մարդ խլացաւ
միմիայն նորա համար, որ գերեզմանատանից
կարճք* էր տարիկ տուն այլևիւր համար:
Այս մարդն էր Խաչանու մհալի Խանա-
պատ գիւղից ճատոււր անունով մէկը: Սա
մի անգամ ցնում է, որ անտառից փայտ
բերէ, բայց գերեզմանատան մօտով անցնելիս՝
տեսնում է, որ այնտեղ փայտեր շատ կան
ածած, որոց ոչ ոք չէ համարձակում ձեռք
տալ, վեր է առնում սրանցից մի քանիսը և
տանում տուն: Բայց վախենալով որ մի
գուցէ դրանից մի վնաս պատահի, ասում է
իւր կնոջը, որ այդ մեռելներու կարճքերն
են, որ թէպէտ բերի, բայց վախենում եմ:
Ախն ասում է, իրաւ վախենալու է, միւս
անգամ չբերես: Սա էլի դնում է բերում է,

(*) Այդ դեռերի մասին պատմելիս ասում են, թէ
այնքան մեծ էր, որ վերի պուօշները երկինքն էր սըր-
բում եւ վարինը գետինքը, եւ ունէր իննընարիւր
իննսուներկներ զուլս, որ երեկոյոց համար անթիւ
ասել է:

(*) Կարճք են ասում գիւղացիք այն երկու հոսա-
րակ այրելու փայտերին, որոնք կապտում են պա-
րանով եւ ննջեցեալ վերան դնելով, տանում են Թա-
ղիւր: Սովորաբար այս փայտերը Թողում են դե-
րեղմանի վերայ:

և առաւել սկսում է վախենալ, ըստ որում խօսք էր տուել միւս անգամ՝ չբերել, և այս ունէր, որ առաջին անգամին համար, կենքեն իրան մեռելները: Բայց զիշերը երազումը տեսնում է, որ իբր թէ մեռելները եկել են իւր վերայ կռիւ, և սաստիկ նախատում են, թէ ինչո՞ւ սա ձմեռ ժամանակ նոցա առանց փայտի է թողնում: Չատուրը պատմում է կնոջը իւր երազը, սակայն երբորդ անգամ ևս գնում է փայտ բերելու և իւր անկողնում յամառութեամբը էլի գերեզմանատանիցն է վերցնում, բայց դողդողալով, կարծես մի սարսափելի գողութիւն է անում, և ուր որ է պիտի բռնուի: Փայտերը ուսին զրած, մի քանի քայլ դէպի տուն տանելուն պէս, յանկարծ մի ձայն է ընկնում ականջը: Սա՛ որ արդէն սպասում էր մի այդպիսի բանի, կեցրորական արագութեամբ վեր է թռչում և յետ նայում, տեսնում է որ ոչ ոք չկայ: Մի սաստիկ սարսուռ է դալիս սորա վերայ, նկատում է, որ իւր շնչառութեան ձայնը ինքը չի լսում, սկսում է հազալ ձայն տալ, և խօսիլ ինքն իրան, բայց ոչինչ չէ լսում: Սա շփոթվում է և չի խմանում թէ արդեօք և մեջուել է և խլացիլ, թէ միայն խլացիլ է կամ միայն մեջուել: Աւերջապէս վազում է տուն և սկսում է բռնալ, թէ լսում է, քարդեօք ձայնս, խմանում է, քիչ ևս ասում. ես ինքս չեմ լսում: Ախն արտասուելով զլսով է անում, թէ խմանում է: Տուն են թափվում զրացիները և այս մարդը սկսում է պատմել իւր զլելի անցքը, ինչ որ մենք արդէն ասացինք, բայց չի կարողանում տանել այսպիսի մի հարուած և շարաթ չէ քաշում մեռնում է: Այս անցքը, որոյ ստուգութեանը միջ հաւատարմացած ենք, նորա համար պատմեցինք, որ աւելի շօշափելի կացուցանենք, թէ

որքան վատ ազդեցութիւն ունին զգայուն երեխայոց ոգեկան ընդունակութեան վերայ այն բոլոր նախապաշարմունքները, որոյմով ծփում է մեր գեղելը, որից աղաւ չեն և քաղաքներ*:

Զ.

Ներեկան դուռ և երկու ամսական հազիւ դառած՝ սկսում է ժպտալ, փոքր ինչ յետոյ՝ ծիծաղել, որ յայտնի նշան է, թէ արդէն նա զգում է իւր վերայ մի քաղցր տալառութիւն: Նիւթ նա զգում է, ասել է թէ՝ արտաքին հանգամանքները տալառութիւն են նորա հոգւոյ վերայ, որով և հիմք են ձգում նորա ոգեկան աշխարհաշենութեանը: Նւ

(*) Պարզապէս ապացուցուած է եւ պատճառը բացատրած, որ գեղացոյց մէջ աւելի նախապաշարմունքներ կան, քան թէ քաղաքացոյց, երկրագործների մէջ առաւել, քան թէ արհեստաւորների: Այս մասին մենք ուրիշ անգամ, եթէ օգտուէտ համարենք, կը խօսինք. բայց այս անգամ աւելորդ չենք համարում ասել այն, ինչ որ դուք չէ նկատուած. խօսքս երազի մասին է: Երազական գործողութիւնը զխաւորապէս կատարվում են այն տեղ, ինչտեղ տեսնողը անցուցել է իւր մանկական օրերը: Որքան շատ նախապաշարմունք ունի մարդ, այնքան շատ է վախենում, եւ այնքան շատ սարսափելի երազներ է տեսնում: Եթէ հաւատում է երազի նախադուշակութեանը, այն երազը առաւել շատ է տեսնում, որը նախադուշակում է չար բան: Երեխայք այն են տեսնում երազներումը, ինչ որ սաստիկ տալառութիւն է. գործել նոցա երեւակայութեան վերայ եւ երկիւղի մէջ ձգել նոցա: Քնի մէջ մարդու գատնութիւնը, խելքը գործ չէ տեսնում, ուստի նորա մտքի տալառութիւնը ծովի ալիքներու պէս սկսում են ծփալ նորա երեւակայութեան մէջ, մինը միւսի ետեւից գալով եւ նոր նոր տեսարաններ ցոյց տալով: Քաղաքի երեխան այլ երազներ է տեսնում եւ զիւրիւրը այլ, վերջինս աւելի սարսափելի քան թէ առաջինը. վասն զի վիւղի երեխան իւրաքանչիւր քայլափոխում երկիւղի է ենթարկուած: Շնորք, օճերը, դայիքը եւ այլ դասեր եւ աւագակը մի կողմից են վախեցնում նրանց, պառաւական ցնորա-

յիրաւի՝ երկխան ինքն իւր համար, իւր մէջ ներմտակուած՝ լալն և ծիծաղում է։ Նա ընկերացնում է իրեն անշունչ առարկաներին և սկսում է խաղալ նոցա հետ։ Ինչ որ փոքր է, ինչ որ զեղեցիկ է, ինչ որ պսպղողուն է, նա զէպի նորանց առաւել է զիմում։ Նա խօսում, կովում է իւր խաղալիքների հետ, խռովում և հաշտվում է նոցա հետ. ծեծում է նրանց, երբ չեն կատարում իւր կամքը. այսինքն երբ չե կարողանում ինքը իւր ուղեցածին պէս զործածել նորանց։ (Ինչպէս աղէտ վարժապետները ծեծում են իրանց աշակերտաց, երբ չեն կարողանում հասկացնել նրանց իրանց անհասկացողութիւնները)։ Բայց մարդ հարցանէ, ի՞նչ տեղից նա իմացաւ խռովել, հաշտուել,

բանութիւնը միւս կողմից, եւ այս յետինը առաւել, քան թէ առաջինը։ Ես զիւղացի վնելով եւ զանազան զիւղերում շատ մնալով, ասածիս ճշմարտութեանը հաւատարացած եմ։ Երկխալոց երազը բոլորովին պարզ պիտի լինի եւ անսարսափեցուցիչ, քանի որ նա պարզ տպաւորութիւնները իւր երեւակայութեամբ, կերպարանափոխելու կարողութիւն չունի։ Երբ այդ կարողութիւնը ունի, այսինքն երբ արդէն կարողանում է հասարակ միջքանի, նա հաւատում է երեւակայութեամբ, որ ամենի մէջ միատեսակ չի լինում։ Երբ պատմում են երկու երեխայի մի բան, որ ենթակայ չէ նոցա զղայական ընդունակութեանը, նոցանից մինը ուրիշ պէս է երեւակայում եւ միւսը ուրիշ։ Օրինակի համար եթէ վարժապետը ասում է. մի կենդանի կայ, Վեշտակ անունով, եւ զորանով սանձանափակում է իւր ասութիւնը, այդ ժամանակ երեխայոց իւրաքանչիւրը այլ բանի է նմանեցնում այդ վիշապակը, որ եթէ ուղեւաս երկուցունց կարծիքը իմանալ. ամեն մինը մի ուրիշ բան կասէ. գուցէ մինը թռչուն, միւսը չորքոտանի, բայց ոչ երբէք այն, ինչ որ է վիշապակը։ Ըստ այսմ պիտի իմանալ եւ երեխայոց երազատեսութեան որպիսութիւնը եւ քանակութիւնը, եւ թէ ինչու ի ծնէ կոյրը այնպէս ընդունակ չէ երեւակայելու մի բան, ինչպէս մէկ երկու տարեկան ժամանակ կուրացածը եւ թէ ինչ կը նշանակէ ասելը երբեք պէս փոքր է։

Կռուելը ծեծելը և այլն։ Չէ՞ որ զբանք մտքի արդիւնք են։ Ո՛հ, ուրեմն յիշատակէս պիտի լնին այն ծնողք, որոնք իրանց զաւակներին անշունչ առարկաների տեղ են ընդունում և չգիտեն, որ նոքա մի ամենազուտ հայելի են, որոնց մէջ պարզապէս երևում են շրջակայ հանգամանքների պատկերները։ Ասածիցս փոքր ինչ ուշ, այսինքն երեք չորս տարեկան ժամանակը այլ ևս բաւականութիւն չեն տալիս նորան իւր անշունչ խաղալիքները, նա պատասխան է պահանջում, որ կարող է զանել կենդանի առարկանիւրով մէջ։ Նա այդ ժամանակ զանում է իրեն հասակակից ընկերներ, որոնք զանազան ընտանիքից լինելով՝ զանազան բնաւորութիւն ևս ստացած են լինում. սոքա սկսում են իրարմէ ուսանիլ իրարու չգիտցածը։ Հարկաւ հօգորը տկարին է յաղթում և ոչ տկարը հօգորին. եթէ մէկի առաքինութիւնը առաւել է, յաղթում է միւսի մոլութեանը, որ քիչ է, իսկ եթէ մոլութիւնն է շատ առաքինութիւնից, սա է յաղթում։ Աւ ինչ անէ այսպիսի զիպուածում բարեկիրթ ծնողը, եթէ նորա զուտ կը հասարակութեան մէջ ընկնելով՝ պիտի սեփականէ իրեն այնպիսի բաներ, որից նա ամենայն զգուշութեամբ ազատ էր՝ պահել։ Նա միայն կարող էր ծեծել, որ միւս անգամ այդպիսի բաներ չանէ, թէ գողութիւն է այդ և թէ այլ մոլութիւն. բայց նորա խորամանկ ընկերը, որ արդէն քաջափառ է այդ բաներում, սորվեցնում է նորան՝ Դեռ անգամ չաւել ասել, ինչ որ վնաս է դուրս և այդպէս կազատուի սխառտից։ Բայց ո՞ր է ըստ արժանւոյն հասկացող մայր, որ փոխանակ նիւթական զէնքի, բարոյական զէնք գործ դնէ։ Ո՞վ է լսել, որ մեր ընտանեաց մէջ այսպիսի մի բան լնի։ Մեր մէջ երկխալք

սարուկ են: Աթէ մինը մի խելօք բան է ասում, բարկանում են վերան, և մինչև անգամ ծեծում, թէ էդ քու զիանալու բանը չէ, դու յեմար էս: Աւել թէ յիմարութիւն է անում՝ դարձեալ ծեծում են, թէ ինչո՞ւ չհասկացաւ, որ այդ յիմարութիւն է: Արեւիսան շուարվում է և առաջին մի քանի փորձը նորան բերում են այն համոզման, որ ուրեմն ինքը ոչինչ է, և սկսում է ոչնչանալ իսկապէս, կորցնելով իւր հետաքրքրութիւնը և ինքնակայութիւնը. . . :

Մի կարի մեծ հատոր կը բազկանար, եթէ այսպէս սկսէինք շարունակել, թէ ինչն էր լինում երկխոսոյց աշխարհի մէջ, մեր ժողովրդեան կիանքի նկատմամբ, բացառելով բոլոր հեռանքների պատճառները ըստ մեր կարողութեան. բայց առայժմ բաւական է և այն, որ մասնացոյց լինինք այն ճանապարհի վերայ, որով պէտք էր մանել այդ աշխարհը, և այնուհետև ամեն փոքր ի շատ խիղհաս ծնող և դատաւարակ կարող էր իւր աչքովը նկատել այն, ինչ որ տեսնում է և չէ տեսնում, և ինչ որ մենք պիտի ասէինք: Բայց չենք կարող ուշ չը դարձնել և մի հանգամանքի վերայ, որ երկխոսոյց բնաւորութեան վերայ մեծ ազդեցութիւն ունի: Խօսքս Քարմնական արատութեանց վերայ է: Արեւիսան, ինչպէս արդէն ասել ենք, սիրում է իւր անձը առաւել, քան թէ ուրիշին: Աս սիրում է նորան, ով որ սիրում է իրան. և առաւել ևս ասում նորան, ով որ շատ քիչ էր ասում իրան, և այն շատ անգամ ըստ երևութի միայն, ինչպէս է ծնողաց ատելութիւնը, որ ձևի և բարի նպատակի հասնելու համար է իրանց կարծիքով, բայց ոչ երեխայի, որ դեռ այդքան հասկացողութիւն չունի: Վայ այն մարդուն, որ չէ սիրում ոչ սքի և չէ սիրվում ոչ ոքից: Աս այդ Ժա-

մանակ ասում է մարդկութիւնը և սրտաբառ է ամենայն չարիք հասցնելու նորան:

Հնումը արատաւոր մարդոց վերայ շատ վատ հասկացողութիւն ունէին, ըստ որում նրանց կարծիքով՝ մարդու բնաւորութիւնը կարելի էր հասկանալ նորա արտաքին կերպարանքից, որ և ճշմարտութիւնն անուանելով մեծամեծ հատորներ էին շինում. թէ՛ եթէ մէկ մարդու գլուխը մեծ է, սյգ պիտի կը լինի քնափ, թանձրամիտ, դժուարակիրթ. իսկ փոքր գլուխ ունեցողը կը լինի խստասիրտ, զայրացիտ, կասկածոտ. իսկ եթէ չափաւոր, կը նշանակէ խոհեմութիւն: Բայց որ ասես, մեր կիրակոսի գլուխը չափաւոր է, բայց ինչո՞ւ խոհեմ չէ: Արդ սրտասխան է, որովհետև կրթութիւն չէ ստացել: Աւել թէ ասես, փիլիսոփայութիւնը փոքր է, ինչո՞ւ թէ խելօք և թէ ապնուամիտ է. — էնդուր համար, որ կրթութիւն է ստացել *:

Այս կարծիքն ունենալով և հին վերապահները, իրանց դործող անձանցը տալիս էին այնպիսի տեսք ու կերպարանք, որ համապատասխան լինէր ըստ վերոյգրելոյն նոյա բնաւորութեանը: Աթէ դործող անձը ձևայնում է չարագործ, ապա նա պիտի անշուշտ մի մարմնական արատութիւն ունենար, կամ կող, կամ քաշալ կամ շել և այլն: Մեր ժողովրդի մէջ ևս այսպիսի նախապաշարմունքներ շատ կան: Ղոբա կարծում են, որ քուին Մատուած քուսպրել է նորա չարութեան առաջին առնելու համար: Այամ եթէ մինը մի այլ արատութիւն

(*) Չբարս դորս ստանայ մարդ ի ծնուն ժամանակի եւ արհեստից. դորոն ուսումնական կամ քիշիկ, կամ երաժիշտ եւ կամ այլ ինչ նման սոցին. այսպիսիքս ոչ ծանաչին ի ծնուն նշանաց մարդկային մարմնոյ:

(Մի ծնուագրից):

ունի, այդ Աստուած ուսել է նորան իբրեւ նշան, որ մարդիկ տեսնելով՝ զգուշանան նորանից: Թէ, հասարակութեան այդ մոլոր կարծիքները որքան փառ հետեւեալք ունին, այդ երևում է նորանից որ մեր մէջ արատաւոր երեսայն յիշուի լինում է կասկածոտ, չարամիտ, ախտալ և զանազան չարութեանց տրամադիր: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ նա ինքն իրեն արհամարհած է տեսնում: Չէ՞ որ կոյրին եթէ խուլ տեսա, նա չի ցաւիլ այնքան, բայց եթէ տեսա կոյր, նա կը համարի թէ դանախով նորա աչքը հանեցիր: Եթէ լսողը նախադատութեամբ չլինէր, նա իւր մտքմտեղան արատութեանց վերայ ծիծաղելը բանի տեղ չէր գնիլ: Բայց եթէ նա այդպէս լինէր, և ոչ ծաղրող կունենար, ըստ որում ծաղրածութիւնը ցաւեցնելու համար է: Եթէ այդպէս է, ապա ուրիշն որքան սուգաւ և տգէտ պիտի լինի այն վարժապետը, որ իւր տղակերտներին նորէն կըրում է, նրանց մի մի այլ անուն տալով և այն անտանախան: Ո՞վ չգիտէ, որ աշակերտը առելով վարժապետին, տառում է, և նրա ուսմանը, որքան որ այդ օգտակար լինէր, և ընդհանրապէս՝ պատուելով զարժապետին, սիրում է և նորա դասերը, թէև դոքա անօգուտ և ք լինէին: Ո՞վ մեզանից ուսումնարանի չորս պատից աղատուելէն զինի՝ միտը չէ բերում այս և այն վարժապետի բնաւորութիւնը, երգիծաբանական կերպով ներկայացնում սորա նորա շարժուածքը և խօսուածքը: Ո՞վ մեզանից սրբութեամբ չէ յիշում այն վարժապետի անունը, որ թէ բանիւ և թէ գործով աշխատում էր զարգացնել աշակերտաց բարոյականութիւնը, և սորա հակառակ . . .

Ի.

Եթէ մարդկային յիշի մը թշուառութիւն չլինէր, և ոչ կարեկցութեան զգաց-

մունք կը լինէր: Մարդու կարեկցութիւնը բնականապէս շարժում է դէպի նա, որ աւելի թշուառ է քան թէ ինքը: Աչք ունեցող և կարող մարդը միշտ կը խղճայ անաչք աղքատին և դէպի նա ողորմութեան ձեռն կը կառկուէ: Բայց ո՞վ է տեսել որ երկու կոյր աղքատը միմեանց ողորմեն և սակաւ չէ պատահում մեզ տեսնել կոյրերի անհաշտ բնաւորութիւնը և իրարու հետ անգլխապէս ծեծկուելը . . .

Քանի որ մի հասարակութիւն դեռ ևս կոյր է ըստ մասնորականին, նորա անդամները պիտի ծեծկուին մէկմէկու հետ և քանզին իրարու տուն:

Աւտի և, մասնաւորի առաքինի լինելը կախում ունենալով ընդհանուրի առաքինութեանից, պէտք է ուշ դարձնել որքան մասնաւորի վարուց վերայ, մի նայնքան, և առաւել ևս այն հանգամանքների, որոց մէջ տալում է մասնաւորը:

Եթէ մի ցաւի տառք առնելու համար մարդութիւն է պահանջվում ամեն տանից, որչափ առաւել հարկաւոր էր ամեն տանից պահանջել կանանաւոր կրթութիւն, որպէս զի ամեն տեղից վերանալով մոլութիւնը, չվտարակէր մարդոց հոգիքը և չմահացներ:

Ի՞նչ են այն գաղափարաշրջիկ երկնայքը, եթէ ոչ մի մի ցաւ, որոնք այսօր կամ վաղը պիտի մինի ծուխը կարեն, միւսի բուկը:

Աշխատի մասնաւորին հրէշտակի վարք ու բարք օտաւ, բայց ոչ ապաքին դա պիտի վերջապէս մանի կիսերի մէջ, ուր խաբուելով խաբուելով պիտի սովորէ խարել և նզովել իւր անձը գառը շնորհներուն և դազանաց կերակուր պատրաստողներուն:

Տխուրութիւնը, որ Քրիստոսին խաչելու ընդունակ է, որչափ առաւել հեշտ նորան խաչելը ձմարիտ քրիստոնէին. վերացուր տղիտութիւնը, կը վերանայ և խաչողութիւնը բարոյականութեան համար:

Դ. Աղայեանց.

ԼԱՆՔ ԵՐԷ ԽՆԴԱՆԵՐ

Երբոր կ'ըսեմք որ այս ինչ անկիւն
Ի հնունդն ցրուած Հայոց բազմութիւն,
Չեմարկ մի կ'ընէ դիմամբ ազգասէր,
Օր մաքեր չորցած լինին պաղաքեր,
Դւ յանկարծ նախանձ կ'մանրէ այն կեանք,
Դառն աղիտութեան բանալով փտանգ,
Լանք եթէ խնդանք:

Լանք արդեօք երբոր վանք մի հինօրիայ՝
Կաննեմք քանդուած՝ մոռացուած անխնայ,
Բայց երբ վերադառն ձեռք աշխարհաշէն՝
Խնամով աւերակն կկանգնէ հիմքէն,
Եւ կկախանուի յանկարծ այս ձեռնարկ
Կմարի եռանդ, կգազրի խնամք,
Լանք եթէ խնդանք:

Լանք եթէ խնդանք որ երկու երեք
Ազգային Գալոցք կուտան աշակերտք,
Որ հաստատ ուսում դեռես չընդունած
Օրակ դադարարէ արդի ուղղութեանց,
Վարժապետ կատուին մաքերն անմշակ,
Չեր աշակերտաց վերան մեք, եղբայրք,
Լանք եթէ խնդանք:

Լանք երբ կանանկնք որ Գալոց անուն
Այժմէկ կկրէ խնամ շատ աղտոտ տուն,
Եւ կամ թէ խնդանք որ վարպետը քաջ
Չնայիր յուսման ոչ յահալ ոչ յաջ,
Այլ կքարոզէ հին հին զառանցանք՝
Եւ միջն դարու կաարածէ կեանք,
Լանք եթէ խնդանք:

Լանք եթէ խնդանք թէ նոր սերունդներ՝
Բարձրագոյն ուսմանց կիտութեան տեղեր,
Սխայն իրաւանց և հանդիստ կեանքի՝
Առանց գիտութեան Հայ ոգւոյ՝ լեզուի

Կինտուն միջոց, պատուանուն և փառք,
Չեր վերայ մեր նոր ազգասէր եղբայրք,
Լանք եթէ խնդանք:

Կամ ազգասիրաց տեսնելով խումբեր,
Որ դատարկ խօսքով կհիմնեն պալատներ,
Բայց արդեամբ չդար ձեռքերնէն մի բան,
Երբ փողին խօսք դայ մունչ կըլլան բերան,
Լոկ չոր նպատակ, կարճատե փառք
Անդրամ և անգործ չունենալով յարգ՝
Լանք եթէ խնդանք:

Լացին շատ աչքեր կեղծեալ արտասուօք,
Խնդացին սրտեր անտարբեր՝ անհոգ,
Եւ շատ լեզուներ օղբարան անասնձ
Մնաց մեր ազգին պաշտպան լոկ Աստուած
Ատելով պրծան, այս է մեր նոր կեանք,
Ինչ կասէք ազգին բանիմաց անդամք,
Լանք եթէ խնդանք:

Ս. Մարտիկանց:

ԻՄ ԾԱՂԻԿ ԱՇԽԱՆ

Չեւ բացած աչքերս, ամէն առաւօտ,
Ծնդիկ ինձնից շուտ ընդ լոյս անաղօտ
Բացուումէիր դու, եւ հոտով անուշ
Մեղմում կաներս դրամ քեզ զիմ ուշ:

Երբ ես անեակում դէմ լուսամտի
Նստած մտայորդ ձեռս ի ծնօտի,
Ծնդիկ ո՛հ զիտես ի քեզ նայելիս,
Որքան ցնծում էր սիրտս ու հոգիս:

Ինչո՞ւ արդ ինչո՞ւ անհետ քո ծնդիկ,
Ո՛ւր է, ո՛հ ո՛ւր է քո հոտ անուշիկ,
Ո՛ւր են այն զուարթ կանաչ տերեւներ
Որք այգոյն ընդ դով տային ողջոյններ:

Ո՛հ, այսօր երկինք բարդ ի բարդ ամպեր,
Հիւսիսից փչէ հովն սառնաքեր,
Եւ մերթ կայծակունք գեթեր հատանն,
Որոտմունք տնեղ զերիւր դարդն:

Այսօր արարած ամենքն փոխուած,
Գէմք շառաղունեալ պատկեր մահացուաց,
Այսօր իսկ ծաղիկ մխիթարս միա կ,
Լինէիր պիտի, ինչ այդ բո վիճակ:

Ո՛հ, ստուեր մահուան ծաղիկ քեզ պատեց,
Կարմիր ու դեղին դոյնիցդ պրկեց,
Գո՛ւ չորցած իսպառ տերեղ թարշամած,
Այն դիտեմ այդ աշնան է հարուած:

Ծաղիկ իմ կենաց էլ օրեր դարնան,
Կանցնին արնծաց կ'հասնին աշնան,
Ես եւս բա պէս դունամոփ չորցած
Կարարկեմ անշունչ, այս վճիռ անանց:

Բայց յոյս մի ծաղիկ, ծաղիկ նազելի,
Յոյս մի սփռի՛ք մեր սիրտ տխրալի,
Կանցնին այս օրեր կ'հասնի դարուն,
Կրաշխէ մեզ կեանք հաղի զգայուն:

Ծաղիկ ես երկա՛ր կ'պարկեմ ի հող,
Մինչ հրեշտակացն հնչեցի՛ սուր փող,
Իմ սէր քեզ աւանդ նաւնդ, դերիզման,
Ա՛նդ ամէն դարնան քեզ կառնես կայան:

Գու՛ մի՛ վնասիր սիրելեացս լաց,
Բաւ է անդամօր քեզ թոր արտասուաց,
Բուրէ անուշ հոտ պատուէ հիւրերիս,
Մինչ փրկէ՛ն հրաման հասցէ եւ առիս:

Փ. Նաւասարդեանց:

Բ Ա Ր Ո Յ Ա Կ Ա Ն

ԽՐԱՏ ԱՅԼԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՌ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՈՄԵ.

Քանջ քեզ չէ՛ այդ ի՛ գէպ կալ որոցն ի հանգէպ,
Ի քոյ սայր սուտերի ըմբռնել ի բանտի.
Թէ եւ ձիդ աղեղունք քաջափարժ քոյ մատանց,
Հար կարեա՛ զթշնամոյն զմէջս եւ սիրտս զօրութեանց:

Ապաքէն դովեցից զքեզ ընդ քաջս դասեցից,
Ի դովեստ ի խրատոյս երգս երգոյ հիւսեցից.
Ըստ բանի առածին թէ քաջաց չէք սահման,
Օհնդ ոլբան հատանէ կալ տեղի դու այնքան:

Չանք քաջաց լաւութեան չեն կորուստ յազազայն,
Օհ զանուն դիւցազանց ընկալցին յաւիտեան.
Նա զե քաջք ընդ քաջաց պատահմամբ հանդիպեալ,
Ի կողմանց իրերաց մարան անյաղթ մնացեալ:

Արանի թէ յաղթիմ քան եթէ յաղթեցից,
Օհ ցուցից յաղթողին եւ զլէր պարտս գլխովին.
Թէ յառաջ ի սրտէ դան բարեք ընկերին,
Մանակեցել բարութեան որպէս իւր իսկ անձին:

Մէրն յաղթող ստացաւ վկայ քեզ Առաքեալն,
Թարց նմն չեք օգուտ մինչ զլերինս փոփոխելն:

Եպարէն հեղ հողով համբուրեա՛ ղու ըզսէր,
Օորմէ քեզ պատմեցաւ քաղցրութեամբ զովէ՛ Տէր:

Քաղցրացան Վարսենկան քաղցր սէր արքայի,

Վաշտիտն Հայկազնույ հարազատ ծնողի,

Օի այսուիկ ճանաչեմք թէ սրտից հղօրաց,

Դստերաց խոնարհաց Ռսիկան է Աստուած:

Եղբատաց անընչից և զի մերթ ասութեանց

Ի՛նչ արտի ունկնդիր նա որ Լէն՝ի բարձանց.

Օորս ՚ի սիրտ հսկային ամրակուռ գրոշմեաց,

Պարտ վարկաւ իւր անձին շոյտ ընդ այգն կատարեաց:

Նանիր չէ՛ իմ վատտակ սիրկեաց յանդիման,

Օի երբեմն ՚ի փորձել զքաջ արին ՚ի մարտ զան.

Քաջ զիտեմ ճանաչեմ ընդ այս փորձ ոչ զթեմ,

Մտանել ՚ի պայքար ես բնաւ չախորժեմ:

Օջրացան հանձարեղք ոչ ուժով քան գրչաւ,

Թողնն զհին պատմութիւնս ետ ընդ ես իւր կարդաւ,

Ոչ ծուլից այլ արեաց որք յօժար հեռեին,

Վերհանել յատիճան բարձրագոյն սուրբ բեմբին:

Իմաստակն չէ՛ Բարուն գոլ ճարտար ՚ի բանի.

Օի բանիւք իւր տհաս թարց տոռանց կաշկանդի.

Եյլ բաբառ բարունույ խոր ՚ի խոր թափ անցի,

Ընդ հողիս զիմակցաց խանդ սիրոյ ազդեացէ:

Սիրալի Եթենեանք ձեռն ՚ի զործ գրուածով

Ի յապուշ անդ կրթեալ զերախտնս պարզ հողով,

Օի և յայնմ գոն գաղանիք հակառակ սերտ սիրոյ,

Լէր անմասն ՚ի նոցունց, մասն կալ յԱստուծոյ:

Ո՛ իրախ սիրոս բարի ՚ի բարիս Եբարչեն,

Սիրասփօփ սարսեղոյն շունչ և կար ըստ հաստչեն.

Գաս սիրով ՚ի համբոյր ղեղերես ժպտանօք,

Ի բաց մերկ զմուռախուղ մուսուր ըղձանօք:

Վայելչանք աշխարհիս վաղանցուկ միշտ ծանիր,

Օի զերբուկք քարողն քաղաքին Երմուիր,

Հաւաստեաւ սպացոյց թէ կտփաւ երթ և տես,

Ուստի առ զօրինակ ՚ի վախճան վեճակիս:

Դու արդար 'ի կշիս լի իշխան իրաւանց,

Յոսկիկէն տոյն դարու թող զանուն քաջութեանց,

Ոչ զենու կամ սրով, աստարաւ թշնամեաց,

Եւ մտօք և զործով, հանձարով հակադնեաց:

Ու ժնգակ ուխտադիր ուղերձել քեզ պարտէ՝

Օ, իղձ հողույդ Յիսուսին 'ի խորոց 'ի սրտէ,

Եւ զի նա միայնիկ բաւարար աշխարհի,

Տալ 'ի մուտ զամենայն 'ի դարաստ Եդէնի:

Իւսմամբ տէր արդ հիւսնո՞ւ լուաց փառս նոր կենաց,

(Օրհնութեամբ խաչի քո ծաղկեացին յաղգս յողբաց,

Ընդ համակ պարակցօք միշտ կացցին անսասան,

Ի ի ամօք ողջութեամբ կալ բլքէն դոհարան:

ԵՂԻԱԶԱՐ ԱՐԲ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ:

ՀԱՆԴԻՍ ՀԱՄԱՐԵՆՈՒԹԵԱՆ

Ի շնորհ լուսոյդ փառ իմ 'ի սէր,
Իրաւ արա՛ւ արդար ինձ Տէր.

Ենկեալ 'ի վիշտս եմ՝ գոհաբան՝

Ըզքէն մինչ առ բեմիդ տառան:

Թէ զիս հրատի մասնին 'ի բոց,

Օ, ինե՛ թափեա բիւրիցս բիւրեաց,

Եւ ի իր փարզից թերթք համարին,

Օ, ի թէ՛ Վոյդ կամք այնպէս համին:

Կար իմ և շունչ քե սպասի,

Օ ի զոր ունին 'ի քէն առի.

Հաղա՛ 'ի քրացս քոյդ հաղցի՛

Ետուն զիր յաշտ միակս հոգի:

Եզէ՞ ընկալ զաղերս սրտի,

Որ 'ի խորոց հողույս ձօնի.

Իբր զկոթիլ մի 'ի դուլէ,

Ի պատրաստի զոր նուիրէ:

Յուզի անկեալ առ քեզ զիմէ,

Նաւս խորտակեալ նպաստ հացէ,

Եջ կարկառել տունուլ 'ի վեր.

Օ, երծանիլ յայցս, որ ընդ եթեր:

ԵՂԻԱԶԱՐ ԱՐԲ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՅԱՂԱԳՍ ԴԵՍՍԱՐԻՏ ԱԶՍՏՈՒԹԵԱՆ

Օտանիջիք զճշմարտութիւնն, և ճշմարտութիւնն աղատեսցէ, զձեզ:

Օ, ի դուք յազատութիւն կոչեցեալ էք եղբարք, միայն զի յազատութիւն ձեր ոչ լինիցի 'ի պատճառս մարմնայ՝ այլ սիրով ծառայեցէք միմեանց:

ՅԱՂԱԳՍ ԿԱԶԱՌԱՌՈՒԹՅՈՒՆ

Արամտութիւն ի վերոյ ամբս բշտաց հասցէ, փան ամբարշտութեան կաշառոց՝ զոր ընդունին անիրաւութեամբ:

Կաշառ մի աւնուցուս, զեկուրացուցանէ զաչս համարձակահայեացս և ապականէ զբանս արդարոցն:

Հուր այլեսցէ զտունս կաշառատուաց. յղացի զցաւս, զիպեցին նմա սնտովք, յոլովայն նորա կրեաց զնենդութիւն:

Սատակէ զանձն իւր կաշառառուն իսկ որ տաէ զկաշառս, կիցցէ:

Օ, յաղթութիւն և զարտիւ տառայ որ տայ զկաշառս. բայց սակայն զողիս առողայն սպանանէ:

(1) Անդէն: — (2) Բարիք-կամ շնորք եւ կամ յանդիմանութիւն: — (3) Խնջողք: — (4) Կոկորդ: — (5) Խայտառակ: — (6) Սիրահար:

Հարանիք տարան զես նոր փեսի,
Խեղ չես տեսայ քան կորուստի:
Ըստուած ինձ քաղցր էր 'ւողորմած,
Չախուս գառայ, չեղաւ ձեռաց,
Ելլ որ ուսին յամեն իրաց,
Տեսնի զողջար սիրտս 'ի զիմաց:

Չախուս ասաց խիստ մի հոգար,
Ուրախացիր երբոր գառար,
Մինչ 'ի յունիս յուլիս դրժար՝
Որ կերցնեմ քեզ մեղրով խիար:
Չախուս համեստ խօսելը սիրով,
Հետ տանտիկնաց նստէր 'ի քով:
Քարող խորատա կուտայր յուրով՝
Մեղրիկ բերէք կաթին սերով:

Ոչխարի միս լինի փուշտայ,
Ու տաքդեղով շինած քուֆտայ: (1)
'Նստիր 'ի քովն յորդորէ զնայ
Տուր զաւաթիկ մ' այլ 'ի վերայ:

Գեղին էրէց ժամանակաց,
Մտկայն ասէր յամեն իրաց,
Չլինի յառջին բերէք չոր հաց
Չեւքըս չերթայր 'ի յամօթաց:

Ի յընթանուլն այս տաղիս՝
Տամ տուողին շատ ողորմիս.
Երկու օրիկ որ թարկեց (2) զես
Յակուատ չկալաւ ճընճըռուկ մի միս:

Յաշխարհս այլ խնթ չկայր քան զես
Հաւատ (3) կալայ անդէտ բանիս.

Նիծղան մարդիկ ք' նախատեն զես,
'Քանի նստին 'ի մեծ մէջիս:
(հին յեւադեպ)

ԱՂՈՒԷՍ ԵՒ ԽԵՅԳՆԵՏԻՆ

Եղուէն և Խեցդեան բարեկամացան, և
արարին ցանք 'ի միասին, և 'ի ժամ հնձոյն
աշխատեցան 'ի մէկ տեղ որպէս օրէն էր հո-

ղադործայն, և արարին շեղջ ցորենոյ, և
տակ՝ աղուէն ցխեցդեան, շահնա և սա-
նուէրն դեղին պատեհ են տեսել որ ես եր-
կու առնում և դուն մէկ. և խոժոռեցաւ
խեցդեան 'ի վերայ բանիցն, և յերկարաց
կոխն 'ի մէջ իւրեանց, և սկսան անել և
տարակուսած կային. տակ՝ խեցդեան ընդ
աղուէն ' թէ արեկ երթիցուք 'ի հնաւոր
տեղի և վազենք, և որ յառաջ հասանի 'ի
շեղջս քան զընկերն, նա առնաւ զերկու բա-
ժինն 'ի ցորենոյն, և զայն լուծալ աղուէն
յոյժ ուրախացաւ, և գնացին հնաւցան 'ի
կալէն. Խեցդեան յառաջ կոցոյց զԱղուէն
և տակ, վազեր յառաջ քան զիս, և խեց-
դեան բռնեաց յաղուէն 'ի ծայրս ագոյն,
զնայ զհետ նորա. զոր 'ի բազում խնդու-
նէն աղուէն ոչ կարաց իմանալ. իբրև
և հաս առաջն կալոյն, տակ Աղուէն 'ի միտս
իւր, դռնում և տեսանեմ զԽեցդեան 'ի
զայ է, և 'ի դառնալն հասաւ ծայր ագոյն 'ի
տեղին 'ի վերայ շեղջին, և առեալ Խեցդեան
զչափն սկսաւ չափել և տակ 'ի յԱրաբ
լեզուն՝ պոփլակ փահրա, որ թարգմանի հա-
յերէն՝ յանուն Աստուծոյ մէկ. և տեսեալ
զԽեցդեան Աղուէն 'ի վերայ շեղջին, զար-
մացաւ և տակ, զոր ընթացու թիւնդ զոր
զխոտցեր՝ զԱրաբ լեզուդ ո՛վ ուսոյց քեզ:
Եւ այսպիսի իմաստութեամբ Խեցդեան
յոյժեաց զԱղուէն, և էտա զերկու բա-
ժին ցորենոյն:

ԱԶԴԻՐ

Ներկայ ամսագրոյս ա. թերթը տպուելէն
զկնի բաղձալով Հոկտ. և Նոյ. ամսադիր-
ները միացնել և ընդարձակ և հարուստ
նիւթեր ստրուենակել, վասնորոյ ճակատը՝

(1) Ծեծած մտով կերակուր: — (2) Թողուց: — (3) Ինքն
նկատ և կամ փափագ:

Վոյեմբերի և Է. թիւ ըզրուած չէ, զոր կազմի վրայ նշանակեցինք:

Դա և ներկայ միացեալ ամառորոյս մէջ մի թերթ յաւելացուցինք, որ փոխանակ 6 թերթի, 7 թերթ եղաւ ասել է: Անցեալ Սեպտ. ամառորոյ մէջ ևս մի թերթ յաւելցուցած էինք: Ուստի կ'ըստամք, թէ՛ այսպէս կրբնին մէջ մի և ասաւել թերթ յաւելացնելով՝ ասաւել և ընտիր նիւթեր պարունակելոյ ազազաւ, մեր սիրելի Ազգայնոց զոհութեան և արախութեան արժանի օգտաւէտ ծառայութիւն արած կը գանուիմք, որով ասիս ոչ աւելորդ կը համարիմք յարակցել, եթէ՛ մեր նպատակը ոչ պնդան

նիւթական օգուտ քաղել, որքան՝ որ ասաւել բաղձալին է՝ մեր սիրելի ազգայնոց մտաւորական և բարոյական զարդացման և լուսաւորութեան և այլն՝ ջանալ և մեր անձկութեանց պատկման արդասիքը տեսնել և վայելի է:

Ամառորոյս խմբագրութիւնը կը փութայ կրկին խնդրել այն Կոնստոտրիայներէն և Հ. կառավարութիւններէն, որք տակաւին և ոչ մի ցուցակ չ'են յղած, զի բարեհաճին փութացուցանել բաժանորդաց ցուցակները՝ ուր որ անկ է, որպէս զի արդէն մեր ստացած բաժանորդաց ցուցակաց հետ հրատարակուին հետհետէ անընդհատ:

ՆՈՐ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՕՐԱՅՈՅՅ

1870

ՔՈՒԱԿԱՆԻՆ ՔՐԻՍՏՈՍԻ

Մայր սուրբ Աթոռոյս Տպարանէն մաքուր և ընտիր տպագրութեամբ ի լոյսընծայեալ վերոյիշեալ Օրացոյցը, որ իւր մէջ կը պարունակէ կարեւոր յաւելուածք և տեղեկութիւնք, իւրաքանչիւր ամսոց վերջը մշակահանք, ոտանաւորներ չորս եղանակաց վրայ, և Կայսերական տօնախմբութեանց օրերը և այլն, կը ծախուի Կոնստոտրիայից և Հ. կառավարութեանց մօտ Գիննէ է 20 կօպէէ: